

Міністерство освіти і науки України
Бердянський державний педагогічний університет

На правах рукопису

РЕГУШ ЮЛІЯ СЕРГІЇВНА

УДК 82-146.2 (Щоголів Я.)

РОМАНТИЧНІ ТЕНДЕНЦІЇ В ПОЕЗІЇ ЯКОВА ЩОГОЛЕВА

10.01.01 – українська література

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Науковий керівник:
Новик Ольга Петрівна,
доктор філологічних наук, доцент

Бердянськ – 2013

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
Розділ 1. ФЕНОМЕН РОМАНТИЗМУ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ XIX ст.....	9
1.1. Генеза української романтичної літератури.....	9
1.2. Художня специфіка української романтичної поезії 20–40-х років XIX ст.....	35
Розділ 2. ПОСТАТЬ ЯКОВА ЩОГОЛЕВА В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ.....	51
2.1. Становлення творчої особистості Якова Щоголева.....	51
2.2. Історіографія творчості поета	56
Розділ 3. СВОЄРІДНІСТЬ РОМАНТИЧНОЇ ТВОРЧОСТІ ЯКОВА ЩОГОЛЕВА.....	80
3.1. Переосмислення тем, мотивів та образів українського романтизму в поезії митця.....	80
3.2. Жанрова своєрідність творчості.....	130
3.3. Часопросторова модель світу в поезіях Якова Щоголева.....	141
3.4. Особливості поетичного мовлення творів письменника.....	148
ВИСНОВКИ.....	153
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	168

ВСТУП

Актуальність дисертації. Література ХІХ ст. характеризується розквітом такого літературного напрямку як романтизм. В українській літературі романтизм був досить своєрідним явищем, основний його розвиток охоплює період 20–60 років ХІХ ст., проте у творчості окремих письменників романтичні тенденції простежуються до кінця століття.

Поезія українських поетів-романтиків ХІХ ст. становить важливий етап розвитку української літератури. Питання побутування романтизму в Україні досліджували Т. Бовсунівська, З. Генік-Березовська, О. Камінчук, Т. Комаринець, Є. Нахлік, Д. Тетерина, М. Ткачук, Д. Чижевський та інші вчені, які вивчали народнопоетичний компонент, особливість проблематики, жанрову різноманітність, часопросторову організацію, мовно-поетичну складову текстів романтичного напрямку.

Сучасний розвиток українського літературознавства характеризується підвищенням інтересу до постатей письменників, чия спадщина повністю ще не повернута читачеві. До них належить і талановитий поет Я. Щоголів, творчість якого постійно привертала увагу дослідників, але при різноманітності наукових розвідок ще існує низка питань, які залишаються не висвітленими.

У літературознавчих та художніх працях побутує розбіжність щодо написання прізвища харківського романтика – вживаються два варіанти «Щоголев» та «Щоголів». Існує пояснення самого митця, яке він висловив 24 січня 1894 р. в листі до В. Лукича: «...моя фамилия (прозвище) – русского происхождения и достаточно распространена в Московской и Курской губерниях [...]. В практике мы звались и зовемся Щоголев, а не Щоголів; в родословных книгах записаны так же; а следовательно, в измененном виде, на каком бы то языке ни было, эта фамилия будет уже не моя фамилия» [243, с. 314]. У нашому дослідженні ми використовували прізвище «Щоголів», що відповідає загальноприйнятим вимогам сучасного українського правопису.

Поезія Я. Щоголева – своєрідне явище в історії української літератури XIX ст. Літературний шлях письменника був досить складним. Розпочавши свою поетичну діяльність у 1840-х роках, закінчив її митець лише наприкінці XIX ст. Не зважаючи на тривалий проміжок часу, який охоплює поетичний доробок Якова Щоголева, більшість творів письменника містять романтичні тенденції, характерні для української літератури першої половини XIX ст.

Огляд наукової літератури, присвяченої вивченню життєвого та творчого шляху Я. Щоголева, показав, що постать митця не була обійдена увагою критиків як за життя, так і після його смерті. Літературознавці надавали поезії харківського романтика великого значення, відзначали її вагоме місце у формуванні української літератури XIX ст. Різні грані й аспекти творчості Я. Щоголева досліджувалися в наукових розвідках П. Куліша [103], В. Горленка [50], Г. Хоткевича [213; 214; 215], С. Єфремова [59], М. Сумцова [252], О. Барвінського [8], В. Білецької [16], І. Айзенштока [1; 3], М. Зерова [66], П. Филиповича [193; 195; 196], А. Шамрая [223], А. Каспрука [85], О. Білецького [17], П. Волинського [36], А. Погрібного [155; 156; 157], О. Лапко [104; 105; 106; 107; 108; 109; 110; 111].

Актуальність теми дисертації зумовлена відсутністю в українському літературознавстві студій, присвячених аналізу поетичного доробку Я. Щоголева з огляду романтичних тенденцій, які впливали на формування творчої манери митця.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації пов'язана з комплексною темою кафедри української літератури та компаративістики Бердянського державного педагогічного університету: «Динаміка жанрів і стилів української літератури: компаративний аспект».

Мета дослідження – розкрити своєрідність вияву романтичних тенденцій на різних структурних рівнях текстів Якова Щоголева.

Відповідно до мети передбачаємо розв'язання таких завдань:

- проаналізувати основні наукові розвідки, присвячені добі романтизму в українській літературі;

- осмислити й систематизувати праці літературознавців, які вивчали поетичну творчість Я. Щоголева;
- визначити та проаналізувати найбільш поширені романтичні мотиви й образи, що формували контекст, у якому відбулося літературне становлення письменника;
- розкрити провідні теми та мотиви творчості Я. Щоголева;
- проаналізувати образну систему поезії митця;
- розглянути жанрову своєрідність творчості поета;
- дослідити часопростір поезій Я. Щоголева;
- з'ясувати особливості поетичного мовлення творів.

Об'єктом роботи є поетичні збірки Я. Щоголева «Ворскло» та «Слобожанщина».

Предметом дослідження виступають романтичні тенденції в текстах письменника.

Методи дослідження – системний підхід до вивчення літературних явищ, типологічний, культурно-історичний, порівняльно-історичний, описовий, герменевтичний методи. Типологічний аналіз у роботі використано для порівняння мотивів і образів у творчості представників харківської романтичної школи. Застосовується порівняльний метод (порівняння творів Якова Щоголева та українських романтиків). Тексти письменників-романтиків аналізуються з залученням герменевтичного методу. Як допоміжний, у роботі використовується метод культурно-історичних аналогій.

Явища романтизму в українській літературі розглядаються з урахуванням концепцій Д. Наливайка, Д. Чижевського, М. Наєнка, Є. Нахліка, Т. Комаринця та інших. Творчість Якова Щоголева була предметом дослідження С. Єфремова, М. Сумцова, І. Айзенштока, М. Зерова, А. Каспрука, П. Волинського, А. Погрібного, О. Лапко та інших.

Загальнотеоретичну основу дослідження складають праці, де обґрунтовується стиль як філософське поняття, аналізується філософія

європейського і українського романтизму (В. Ванслов, Г. В. Ф. Гегель, В. Гюго, Д. Наливайко, Д. Чижевський, Ф. В. Й. Шеллінг, А. Шлегель, Ф. Шлегель).

У роботі використано теоретичні праці українських та зарубіжних учених із питань літературного процесу XIX ст., наукові розвідки, присвячені проблемам поезики, жанру і стилю.

Наукова новизна одержаних результатів одержаних результатів визначається тим, що в роботі:

- уперше проведено аналіз поетичної спадщини Я. Щоголева через дослідження тенденцій української романтичної літератури;
- зроблено комплексний огляд літературознавчих праць про творчість письменника;
- визначено значущі етапи рецепції творчості поета;
- уточнено теми та мотиви лірики митця;
- досліджено образну систему поезій Я. Щоголева крізь призму романтичних традицій;
- проаналізовано жанрову своєрідність творчості;
- уперше окреслено часопросторову модель світу поезії письменника;
- виділено особливості поетичного мовлення у творах Я. Щоголева.

Практичне значення роботи. Отримані результати можуть бути використані для укладання курсів лекцій з історії української літератури XIX ст., а також для проведення тематичних спецкурсів.

Особистий внесок. Дисертація є самостійно виконаною науковою працею. Результат і висновки, що містяться в дисертації, отримано автором особисто. Використання результатів інших наукових робіт оформлено у вигляді цитат із відповідними посиланнями.

Апробація дослідження. Обговорення дисертації відбулося на засіданні кафедри української літератури та компаративістики Бердянського державного педагогічного університету, а також на наукових конференціях.

Основні положення дисертації викладено в 14 доповідях на міжнародних, всеукраїнських, міжвузівських наукових конференціях, зокрема на I

Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми філології: мовознавство, літературознавство, методика філологічних дисциплін» Маріупольський державний гуманітарний університет (23 квітня 2010 року, м. Маріуполь); XIX Міжнародній науковій конференції «Мова і культура» ім. Сергія Бураго Інститут філології Київського національного університету ім. Т. Шевченка (21–25 червня 2010 року, м. Київ); Міжнародній науковій конференції «Мариністика в художній літературі» Інститут філології та соціальних комунікацій Бердянського державного педагогічного університету (9–10 вересня 2010 року, м. Бердянськ); XI Міжнародній конференції молодих учених Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (15–17 червня 2011 року, м. Київ); Міжнародній науковій конференції «Крихти буття: література і практика повсякдення» Інститут філології та соціальних комунікацій Бердянського державного педагогічного університету (22–23 вересня 2011 року, м. Бердянськ); Міжнародній науковій конференції «Що водить сонце й зорні стелі”: поетика любові в художній літературі» Інститут філології та соціальних комунікацій Бердянського державного педагогічного університету (20–21 вересня 2012 року, м. Бердянськ); заочній Міжнародній науково-практичній конференції «История, языки и культуры славянских народов: от истоков к грядущему» науково-видавничий центр “Соціосфера” (25–26 листопада 2012 року, м. Пенза); Всеукраїнській науковій конференції «Слобожанщина: літературний вимір» Луганський національний університет ім. Т. Г. Шевченка (11–12 лютого 2010 року, м. Луганськ); Всеукраїнській науковій конференції «Література й історія» Запорізький національний університет (14–15 жовтня 2010 року, м. Запоріжжя); Всеукраїнській науковій конференції «“Харківський період” 20–30-х років XX ст. в історії української літератури: ідеї, стилі, жанри» філологічний факультет Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна (4–5 жовтня 2011 року, м. Харків); Всеукраїнській науковій конференції «Творчість Трохима Зіньківського в контексті української літератури 70–90-х рр. XIX ст.» Інститут філології та соціальних комунікацій Бердянського державного педагогічного

університету (21 жовтня 2011 року, м. Бердянськ); Наукових читаннях «Класична пластика, і контур строгий, і логіки залізна течія...» присвячених 120-й річниці від дня народження Миколи Зерова Інститут філології та соціальних комунікацій Бердянського державного педагогічного університету (13 травня 2010 року, м. Бердянськ); «Бахтінських читаннях (присвячених 115-річчю М. Батхіна)» Інститут філології та соціальних комунікацій Бердянського державного педагогічного університету (16 листопада 2010 року, м. Бердянськ); Наукових читаннях «“Несамовитий Віссаріон”: суспільна та літературно-критична діяльність В. Г. Белінського» Інститут філології та соціальних комунікацій Бердянського державного педагогічного університету (26 травня 2011 року, м. Бердянськ).

Публікації. Результат дослідження відображено в 11 статтях, 9 із яких опубліковано в наукових фахових виданнях, 1 в іноземному виданні.

РОЗДІЛ 1

ФЕНОМЕН РОМАНТИЗМУ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ XIX ст.

1.1. Генеза української романтичної літератури

Провідний мистецький напрям європейської літератури XIX ст. – романтизм, бере свій початок з останніх десятиліть XVIII ст. Д. Наливайко подає таку характеристику напрямку: «Романтизм – це одна з найбільш значущих та складних художніх систем у європейському мистецтві нового часу, у яких внутрішнє ядро, комплекс основоположних принципів художнього мислення та творчості виявляється неоднозначно, у різноманітних модифікаціях, являючи собою в цілому діалектичну суперечну єдність» [134, с. 224]. О. Ніколенко наголошує на тому, що «появу романтизму наприкінці XVIII – на початку XIX століття більшість дослідників називають романтичною революцією в художній культурі людства» [139, с. 5]. Дійсно, романтизм став якісно новим явищем як в мистецтві загалом, так і в літературі зокрема: романтики розвинули національні літератури, заперечували канонізацію мистецтва, захоплювалися народними джерелами, на перше місце висунули самоцінну людську особистість з її переживаннями, почуттями тощо.

Розвиток романтизму в літературах Європи, на думку Н. Берковського [13], охоплює три основні стадії: преромантизм XVIII ст., романтизм кінця XVIII – першої половини XIX ст. та неоромантизм кінця XIX – початку XX ст. Під преромантизмом, за визначенням Д. Наливайка розуміють «явища й тенденції в європейській літературі й духовній культурі другої половини XVIII ст., які передвіщали романтизм і готували ґрунт для нього» [133, с. 10]. Преромантизм характеризується зростанням інтересу до народної творчості, середньовічної літератури, національної історії, звернення до екзотичної тематики тощо. На виникнення широкого та цілісного романтичного руху в мистецтві та літературі вплинули також і суспільно-історичні умови: стимулом для виникнення романтизму стали буржуазна революція у Франції та

промисловий переворот в Англії. На формування романтизму мали вплив й здобутки сентименталістів, а саме: увага до внутрішнього світу людини, культ почуттів на перевагу розуму, звернення до природи та природної людини.

Романтизм охопив різні сфери художнього життя, він став цілою культурною епохою, як це було до того з Ренесансом, класицизмом, Просвітництвом. Цю думку висловлював і Д. Наливайко: «Романтизм складався й розвивався як ціла духовна культура, багатогранна й розгалужена, чим він нагадує інші великі епохи в історії європейської культури...» [133, с. 9].

Сам термін «романтизм» має довгу історію. У XVII ст. епітет «романтичний» використовувався для характеристики авантюрих та героїчних сюжетів та творів, написаних романськими мовами. В Англії XVIII ст. це слово «позначає літературу Середньовіччя та Ренесансу, а згодом – фантастичне, дивовижне, таємниче як необхідні елементи поезії кінця XVIII століття» [44, ст. 370]. На початку XIX ст. у Німеччині, Франції, а також у інших країнах «романтизмом» починають називати художній напрям, який протиставляв себе класицизму.

Під романтизмом як літературним напрямом розуміють конкретне історичне явище в літературі кінця XVIII – XIX ст. У різні періоди історії розвитку романтизму цей напрям має не в усьому однакове трактування. Французькі й англійські романтики рубежу XVIII – XIX ст. вважали свою творчість лише реакцією на класицизм та просвітництво і виявом свободи у відтворенні світу; Гегель наголошував, що «...істинним змістом романтизму є абсолютне внутрішнє життя [...], а відповідною формою – духовна суб'єктивність як осягнення своєї самостійності й свободи» [45, с. 89]. В. Белінський відзначав, що романтик «...перетворює життя за власним ідеалом, тоді як реаліст відтворює його в усій наготі й істинності» [10, с. 262]; І. Нечуй-Левицький у романтизмі «...вбачав яскраво виражений елемент суб'єктивізму» [137, с. 353].

У літературознавчому словнику-довіднику Р. Гром'яка зазначається: «Романтизм – один із провідних напрямів у літературі, науці й мистецтві.

Виник наприкінці XVIII століття у Німеччині, Англії й Франції, на початку XIX століття поширився у Польщі, Росії, Австрії, а також в Україні, згодом охопив інші країни Європи, Північної і Південної Америки» [117, с. 612].

Д. Чижевський подає таке визначення: «Літературна романтика, або романтизм, є літературна течія, яка виступила наприкінці 18 століття в Німеччині та подалу захопила літературу всієї Європи. Наукове визначення романтики дуже важко дати, бо романтична література протягом кількох десятиліть та у різних народів набирала відмінних форм, а окремі представники романтики де в чому дуже різнилися один від одного» [218, с. 355].

Літературознавець Т. Комаринець наголошує: «Романтизм – одна з історичних форм нереалістичного типу творчості, яка знайшла у романтизмі своє історичне завершення в рамках класово-антагоністичного суспільства» [91, с. 20].

У «Політичній романтиці» К. Шміта перераховується багато визначень романтизму у світлі різних галузей суспільної свідомості – філософської, політичної, релігійної, естетичної, – і переконливо доводиться, що більшість із них, «говорячи мовою граматичної логіки, розглядає романтизм тільки як присудок, але ніяк не як підмет дефінованого речення. Цим і пояснюється така кількість визначень. Але якщо визначати романтизм за його предметністю, то все буде сходитися до однієї точки – до особливої ролі особистості у романтичному сприйнятті світу, до уявлення про суб'єкт як “останню інстанцію, абсолютний центр світу”» [Цит. за: 39, с. 144–145].

Ф. Федоров зазначає, що «романтизм як культура уособлює органічно-цілісну епоху, об'єднану єдиним типом мислення та бачення світу, єдиною системою цінностей, єдиною мовою [...]. Романтизм – живе творче явище; творчість оголошується свого роду сутністю романтизму, його девізом, обличчям» [192, с. 19–20].

У книзі В. Ванслова «Естетика романтизму» автор розрізняє два поняття: романтизм як художній метод (напрям у мистецтві рубежу XVIII–XIX ст.) і

романтику «як будь-які піднесені умонастрої, що характеризують ідейно-емоційний світ людини» [30, с. 45].

Дослідниця О. Ніколенко під романтизмом розуміє «літературно-мистецький напрям, якому притаманні інтуїтивно-чуттєве світосприйняття, увага до внутрішнього світу людини, неприйняття буденності, звеличення “життя духу”, конфлікт мрії та дійсності, захоплення несвідомим, таємничим, фантастичним, ірраціональним, звернення до фольклору та національної міфології» [139, с. 7].

Аналізуючи зазначене вище, робимо висновок, що кожен із науковців, говорячи про ознаки романтичного напрямку, має рацію. Для розуміння романтизму як мистецького напрямку необхідно привести у цілісну систему всю багатогранність його рис, поєднавши чисельні характеристики як романтичного змісту, так і його форми. У статті «Нові підходи до вивчення російського романтизму в літературознавстві 1990-х років» Н. Емірсуїнова [255, с. 205], узагальнивши праці сучасних дослідників про сутність поняття «романтизм», робить висновок про те, що головним надбанням сучасного романтизмознавства є подоланням схематизму, однозначності суджень, превалювання інтересу дослідників до внутрішніх, естетичних закономірностей романтизму як складного літературного процесу.

Одним із провідних чинників розвитку романтичного напрямку був зв'язок літератури та філософії. Естетичні принципи романтизму покладено в основу теоретичних праць представників напрямку. Не можна не погодитися з думкою Т. Бовсунівської, яка наголошує: «Основи європейського романтизму найкраще відображує німецька класична філософія» [21, с. 115], тому що провідні засади романтичного напрямку формувалися саме під впливом наукових праць німецьких філософів.

Перший теоретичний виклад засад романтизму належить А. Шлегелю, який своїми філософськими працями сприяв виробленню естетичної програми романтизму. А. Шлегель у своїй працях «Судження, думки та ідеї про літературу і мистецтво» (1798), рецензія «“Герман і Доротея” Гете» (1798),

«Читання про драматичне мистецтво і літературу» (1807–1808) [230] висловив основоположні думки нового літературного напрямку: «Поет, який ставить своєю задачею не виготовлення творів за античним прикладом, а прагне спиратися на дійсну силу художньої творчості, бути національним і народним...» [230, с. 123]; «...Мистецтво в дійсності являє собою фактор самостійний, перетворюючий природу відповідно до складу людського характеру...» [230, с. 124]; «Раніше ми вихваляли виключно природу, тепер же ми вихваляємо ідеал» [230, с. 124]. Брат А. Шлегеля Ф. Шлегель у своїх розвідках «Про вивчення грецької поезії» (1795–1797), «Критичні фрагменти» (1797), «Фрагменти» (1798), «Розмова про поезію» (1800) [231] наголошував на універсальності романтичної літератури, а також обґрунтовував поняття романтичної іронії, концепцію історизму: «Романтична поезія – це прогресивна універсальна поезія. Її призначення полягає не лише в тому, щоб знову об'єднати усі роз'єднані жанри [...]. Вона повинна також частково змішати, частково об'єднати поезію і прозу, геніальність і критику, *Kunstpoesie* та *Naturpoesie*, надавати поезії життєвість і дух спілкування, а життю і суспільству – поетичний характер...» [231, с. 42]; «Сократична іронія – єдиний випадок, коли удавання і невимушене і в той же час повністю продумане» [231, с. 39].

Ще один німецький філософ Ф. В. Й. Шеллінг був автором таких філософських робіт як «Система трансцендентного ідеалізму» (1800), «Філософія мистецтва» (1802–1805), «Про відношення образотворчих мистецтв до природи» (1807) [228], у яких він розробив низку наукових теорій, що лягли в основу формування романтичних засад, науковець розвинув філософію природи: «...Мистецтву не лише дозволено, але й приписано розгляд усієї природи крізь призму людини. Через те, що тут усе концентрується у одному місці, природа відтворює усю свою різноманітність...» [228, с. 137].

Значний вплив на розвиток романтизму справив також і ідеалізм І. Канта та Й. Г. Фіхте. І. Кант розробляв учення про дуалізм, виходячи з якого «світ має певні межі і водночас він безкінечний, на людину впливають умови існування і разом з тим вона вільна у своїх почуттях і вчинках» [Цит. за : 139, с. 10]. Це

вчення знаходить своє вираження в романтизмі, де також поєднувалися різноманітні начала: історичність та «універсальність», земне й піднесене, конкретне й абстрактне, дійсність та ідеал. На думку О. Ніколенко, «основні поняття кантівської філософії – його теорії пізнання, етики, естетики – відображають трансцендентальний, тобто надіндивідуальний, характер усіх людських рис і відносин. Кант приділяв велику увагу естетиці, науці про прекрасне, а прекрасне, за його висловом, дає нам лише те, чого немає в житті» [139, с. 10].

Теорію суб'єктивного ідеалізму поклав в основу своєї праці «Науковчення» Й. Г. Фіхте: «Філософ зробив спробу вивести все розмаїття форм пізнання з одного – суб'єктивно-ідеалістичного начала. Він вірив, що людина – абсолютний активний суб'єкт, здатний одухотворювати й творити світ. Думку про “внутрішню” (духовну) активність особистості підхопили письменники-романтики, надавши людині “безмежні права в досягненні й перетворенні себе і світу” (Новалис)» [Цит. за : 139, с. 10].

Формуванню романтизму сприяли також і філософські праці Просвітництва. Велика увага приділялась філософії Ж. Ж. Руссо, який у своїх трактатах критикував сучасне йому суспільство, проголошував ідею протиставлення природи й цивілізації, людини «природної» і людини «культурної»: «Випереджаючи романтиків, Руссо відобразив складність і суперечливість духовного буття особистості, де поєднуються високе й низьке, добро і зло. Втім автор зберігає віру в добру основу людської природи, яку спотворює лише суспільство, змушуючи людей брехати, лицемірити, жити за протиприродними законами» [139, с. 11].

Важливим підґрунтям романтизму стали також і теоретичні праці Й. Г. Гердера, який наголошував на ідеї оновлення мистецтва шляхом звернення до народно-національних витоків. У численних працях, таких як «Дослідження про виникнення мови», «Шекспір», «Про німецький характер і мистецтво», Й. Г. Гердер проголошував теорію народної поезії. Філософ вважав, що література і культура живляться традиціями, духовними здобутками

різних народів, і саме тому романтики збираючи, обробляючи і видаючи народні пісні, казки, легенди, проникаються духом народної творчості, яка дає поштовх до їхніх мистецьких шукань. Філософські вчення Й. Г. Гердера також відіграли важливу роль у становленні такого романтичного принципу як принцип історизму: «Його твір “Ідеї до філософії історії людства” просякнутий думкою про своєрідність різних епох людської історії, прагненням зрозуміти їх як органічне ціле, що виникає на певному національному ґрунті, у специфічному переплетінні, природних умов і культурних традицій» [139, с. 11].

Як уже зазначалося вище, романтизм був багатогранним явищем, і тому в його межах співіснували різноманітні течії. Д. Наливайко [133] виділив сім течій романтизму. Коротко зупинимось на характеристиці кожної з них. Перша – ранній або універсальний, філософський романтизм. Цій течії притаманні такі риси: тісний зв'язок із філософією, універсалізм, прагнення охопити буття в його повноті та безмежності; відсутність відмінності між ідеалом та дійсністю. Друга течія – народно-фольклорний романтизм, представники цієї течії виступали активними збирачами народної творчості, у своїх творах використовували народні сюжети, мотиви, образи; проголошували єдність природи і людини, природи і мистецтва; виступали за протиставлення «чужому» народних ідеалів та національних традицій. Наступна, байронічна течія, характеризується впливом творчості Дж. Байрона, неприйняттям навколишньої дійсності, розкриттям протиріч між людиною та суспільством, протиставленням мрії та життя, ідеалу та дійсності. Гротескно-романтична (гофманівська) течія мала такі основні ознаки: викриття хибних тенденцій розвитку суспільства; «машинізація» життя та відчуження людини; використання сатиричної фантастики, іронії, алегорії у розкритті дисгармонії життя. Наступна, утопічна течія, пов'язана з утопічним соціалізмом, характеризується такими ознаками: пошук позитивних тенденцій та цінностей буття; віра у краще майбутнє; спрямованість до високих ідеалів; заперечення протиставлення особистості навколишній дійсності. Історична або

вальтерскотівська течія, була зосереджена на історичній тематиці й наголошувала на тому, що історія – ключ до пізнання сучасності, мала великий інтерес до минулого, поєднувала романтичні та реалістичні тенденції. І остання, релігійно-містична течія характеризувалася схильністю до ірраціонального, містики та фантастики; поєднувала літературу та релігію; ідеалізувала феодальне минуле. Усі ці течії розвивалися в добу романтизму, при цьому у творчості різних письменників вони або існували окремо, або вступали у синтез одна із одною.

Як універсальний художній напрям та світоглядна система, романтизм охопив мистецтво усієї Європи, але водночас у різних країнах напрям виявляв специфічні риси, характеризувався національною своєрідністю та виконував особливі соціально-історичні й культурні функції. Первісне своє оформлення романтичний напрям отримав у Німеччині, і вже після того почав з'являтися в літературах інших країн. У Німеччині романтизм пройшов чотири стадії розвитку. Перший етап характеризується діяльністю єнської романтичної школи (брати Ф. Шлегель та А. Шлегель, Новаліс, В. Вакенродер). Як зазначив Д. Наливайко: «Єнський гурток склався як гурток літературно-філософський, чим визначився подвійний зміст і характер його діяльності, поєднання в ній двох аспектів – літературно-художнього й філософсько-естетичного...» [133, с. 28]. «Єнські романтики», спираючись на естетичні теорії І. Канта, Ф. Шиллера та Й. В. Гете, обґрунтували теоретичні засади та принципи романтизму, створили перші зразки романтичної літератури. Д. Наливайко [133] виділяє такі характерні риси єнського романтизму: філософічність; універсалізм, прагнення охопити буття в усій його повноті; творче ставлення до буття і світу, зацікавлення міфологією та символами. Діяльність єнської романтичної школи за усіма характерними для неї рисами слід віднести до течії раннього романтизму.

На другому етапі розвитку німецького романтизму активно починає розвиватися гейдельберзька романтична школа (брати Я. Грімм та В. Грімм, Л. фон Арнім, К. Brentano). «Гейдельберзькі романтики» звернулись до

національних джерел та фольклорних витоків літератури, виступали активними збирачами народної творчості. А. фон Арнім та К. Brentano опублікували збірку народних пісень «Чарівний ріг хлопчика» (1806–1808), яка сприяла відродженню народної пісенної традиції в ліриці. Разом з тим принцип народності, що сприяв національному колориту, простоті та щирості лірики, включав у деяких «гейдельбержців» звернення до церкви та монархії як первинних основ німецького укладу життя. Сформувавшись на ґрунті німецької літератури, романтичний напрям активно почав розвиватися в інших європейських літературах. Третій етап німецького романтизму характеризується розвитком гротескно-фантастичного романтизму Е. Т. А. Гофмана. Для четвертої стадії розвитку німецького романтизму характерним був відхід від захоплення фольклором та звернення до сучасних громадсько-політичних питань. Цей етап представлений творчістю Г. Гейне.

Значним явищем у світовому романтизмі стає і його англійський варіант. Представники англійського романтизму своїми літературознавчими працями зробили вагомий внесок у розвиток романтичної теорії. Так, В. Вордсворт у низці теоретичних праць, серед яких і «Передмова» до збірки «Ліричні балади», виклав основні положення народно-фольклорної течії романтизму. У своїх розвідках романтик виклав такі засади романтичного напрямку: зображення буденних речей у незвичному вигляді; створення літератури розмовною мовою простого народу; змалювання картини простого селянського життя на лоні природи. Інший англійський романтик В. Скотт, був основоположником історичної течії, вироблена ним концепція «романтичного історизму» вплинула на подальший розвиток світового романтизму. Байронічна течія романтизму оформилася й найбільше розвинулася у творчості Дж. Байрона. Основою байронізму, став, як зазначає І. Арендаренко: «Концепт індивідуалізму [...]». Було піднесено на найвищий духовний щабель стани та настрої, породжені розчаруванням навколишнім світом. Без страждань не мислилася повноцінна людина» [4, с. 144].

У розвитку англійського романтизму виділяють два етапи, яким передував довший, ніж в інших країнах, період преромантизму. Перше покоління романтиків презентовано так званою «озерною школою» (В. Вордсворт, С. Колрідж, Р. Сауті), яка зазнавала впливу передромантизму та сентименталізму. «Озерні» поети-романтики оспівували природу як сховище від бід цивілізації, вони відкидали ідею «розумного» пізнання та перетворення світу, протиставляли їй християнську віру, проникнення в ірраціональний світ людини, широко використовували фольклор, оспівували життя простого народу. Представники «озерної школи» використовували традиції народної баладної поезії, створили жанр ліро-епічної поеми, зверталися до мови «природи та почуття», змальовували поетичні картини моря та селянської природи. Друге покоління романтиків – Дж. Г. Байрон, П. Б. Шеллі – відзначалися схильністю до історизму, філософічності та психологічності. Особливий вплив на європейські літератури зробив так званий «байронічний герой» – зневірений у житті, але не скептик, а бунтівник проти всіляких пут вільної особистості. Отже, англійський романтизм, який відрізнявся багатством тем та мотивів, залишив помітний відбиток у світовому напрямі, збагативши його якісно новим романтичним героєм.

Своєрідним набутком у контексті європейського романтизму став і французький різновид. Розвиток романтизму у Франції характеризувався дуже гострими суспільно-історичними чинниками – Французькою революцією та Наполеонівськими війнами. Французький романтизм також мав свою літературну теорію. Ж. де Сталь у працях «Про літературу» (1800) [178] та «Про Німеччину» (1810) [117] подала теоретичні обґрунтування принципам романтичного напрямку. Теоретичні засади містить у собі й передмова В. Гюго до драми «Кромвель» (1827) [54]. Щодо питання періодизації французького романтизму, у літературознавстві існує дуже багато суперечностей. Д. Наливайко [133] першим етапом називає період Консульства і Першої імперії, у який відбувається становлення романтизму. До цього етапу належить творчість Р. Шатообріана та Ж. де Сталь. Другий етап – період Реставрації та

Липневої монархії, позначився оновленням французької поезії. Представниками цього романтизму були Б. Констан, А. де Мюссе, А. де Ламартін, В. Гюго, Ж. Санд. Французький романтизм виявив себе спочатку в прозі, а дещо пізніше поширився і на поезію. Французький роман епохи романтизму тяжів до історії (В. Гюго, А. де Віньї) та до «інтимного жанру», що висвітлював тему романтичного кохання, сповненого трагізмом (Ж. де Сталь, А. де Мюссе). Також значне місце у французькій літературі посідали романи соціальної тематики (В. Гюго, Ж. Санд). Природа французька та екзотична, сильні пристрасті, філософський трагізм, меланхолія, все це отримало яскраве вираження у поезії. Французький романтизм на відміну від інших національних різновидів характеризувався низкою своєрідних рис: у ньому не була представлена фольклорно-народна течія, інтенсивно розвивалися реалістичні тенденції, свою специфіку мала жанрова система.

Слов'янський романтизм багато в чому схожий на західноєвропейський, але разом з тим він мав яскраво виражений національний колорит та своєрідність. Із романтизмом пов'язані у слов'янських країнах пробудження та розвиток самобутньої літератури. Представники східноєвропейських народів під впливом романтичних настроїв виявили зацікавлення самобутністю власних країн: інтерес до поезії народу, народного побуту, сторінок історичного минулого, до первинної природи тощо. За висловом М. Наєнка: «Романтики (зокрема слов'янські) насамперед розширили саме поняття “література”, збагативши його, зокрема, тисячолітньою фольклорною традицією. Відповідно, у літературу був уведений новий герой-персонаж, людина з так званих низів, які стали органічними складовими літературної художньої системи» [129, с. 79].

Романтизм в українській літературі з'являється в 20-х роках XIX ст. «Літературному романтизму, – як зазначає І. Арендаренко, – притаманна типологічна єдність, але разом з тим у ньому виразно проявляється національна своєрідність. Кожна романтична література того чи іншого народу має як загальні концептуальні, так і специфічні риси, зумовлені суспільно-

політичними, культурно-історичними та особистісними чинниками. Інакше кажучи, романтизм активізовував, з одного боку, зв'язки між літературами різних країн, а з другого, увиразнював самотність окремого письменства» [4, с. 4–5].

О. Пипін зазначав, що в «тридцятих і сорокових роках, в малоруській літературі, хоча ще дуже невеликій, виявляються всі особливості слов'янського відродження: по-перше, посилена літературна діяльність, старання віршування та оповідання народною мовою, – почасти повторення народних мотивів, почасти прагнення передавати народною мовою літературні ідеї вищого порядку; по-друге, посилений інтерес до етнографічного вивчення; по-третє, такий же сильний інтерес до переказів історичного життя свого народу» [165, с. 364].

Більшість дослідників розрізняють у розвитку українського романтизму два періоди, на які вказує і Н. Калениченко [83]: 1) 1827–1837 рр. – період становлення, що розпочинається баладою «Рибалка» П. Гулака-Артемовського; 2) кінець 30-х – 40-ві рр., коли найповніше виявилися особливості українського романтизму. М. Зеров [68, с. 76] виділяє в розвитку української романтичної літератури три пори: Харківську – з половини 1830-х рр. до 1843–1844 рр. (від виступу І. Срезневського з його «Запорожской стариной» до від'їзду М. Костомарова з Харкова), Київську – з початку 40-х рр. до арешту кирило-мефодіївських братчиків весною 1847 р., Петербурзьку – від початку нового царювання (1855), коли помалу в російській столиці збираються амністовані братчики і стають центром української громади, до розпаду «колонії» (1863).

У XIX ст. в Україні виділилось декілька центрів науково-культурного життя, які відіграли провідну роль у розвитку усієї тогочасної української літератури та, зокрема, романтичного напрямку. Українські романтики мали осередки у таких містах: у Харкові діяли Л. Боровиковський, А. Метлинський, М. Костомаров та інші; у Львові – М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Головацький (члени «Руської трійці»), М. Устиянович; у Києві – члени «Кирило-

Мефодіївського братства», М. Костомаров, який переїздить з Харкова, Т. Шевченко, П. Куліш, М. Гулак та інші.

У XIX ст. першим осередком літературного життя на Україні стає Харків, де 1805 р. було відкрито університет, М. Зеров із цього приводу зазначав: «...Захоплений поборник ідеї заснування цього університету В. Н. Каразін уважав те за початки нової ери в історії Слобожанщини, яка має розлити круг себе “чувство изящности и просвещения”, ставши для Росії тим, чим були Атени для Греції» [70, с. 77]. Дійсно, завдяки роботі університету на Харківщині активно починають розвиватися передові літературні ідеї. Результатом діяльності літературного середовища Харківського університету було видання таких збірників, як «Украинский альманах» (1831), «Утренняя звезда» (1833–1834), «Сніп» (1841), «Молодик» (1843–1844), поява літературно-мистецькі об'єднань, наукових товариств, газет й журналів. У кінці 20-х років XIX ст. під керівництвом І. Срезневського починає діяти невеликий гурток талановитих студентів та письменників, котрий отримав назву харківської романтичної школи.

До складу харківських романтиків належали А. Метлинський, Л. Боровиковський, М. Костомаров, М. Петренко, О. Корсун, Я. Щоголів та інші. Члени гуртка збирали та описували народні звичаї, повір'я, легенди тощо, видавали збірки фольклорного матеріалу. Як зазначає Д. Чижевський, «харків'яни починають свою літературну діяльність народною мовою, – це спроба стати народними співцями, взяти участь у витворенні того найвищого скарбу народного, яким, на їх думку, є поезія. Але вони не пішли шляхом простого наслідування народної поезії. Зразки романтичної поезії інших, передусім слов'янських, народів приводять їх до творчості в дусі народному, але для освіченого суспільства» [218, с. 372–373].

У 40-х роках XIX ст. другим осередком романтичного руху стає Київський університет. У цей час у Києві створюється Кирило-Мефодіївське братство, до якого входили М. Костомаров, П. Куліш та кілька студентів, серед яких були і М. Гулак та В. Білозерський. Кирило-Мефодіївське романтичне

братство проіснувало недовго, на початку 1847 р. члени його були заарештовані. Проте, як зазначає Д. Чижевський, «“київська романтика” має свої виразні риси, що сполучують у єдність і геніальні пророцтва Шевченка, і “Книги буття”, і перші літературні спроби Куліша [...], головна його риса – уявлення про Україну як живу народну цілість, життєві сили якої не втрачені та не завмерли. Замість ідилічного образу перед киянами стає постать України як цілісного організму з реальними потребами, прагненнями, інтересами – та навіть – у минулому та в сучасності – протиріччями інтересів» [218, с. 423–424].

У 30-х роках XIX ст. національно-культурне життя зароджується й у Галичині, яка була у складі Австро-Угорської імперії. Третім осередком українських романтиків стає Львів. Початки національного відродження на Галичині пов'язані з іменами представників так званої «Руської трійці»: М. Шашкевичем, І. Вагилевичем, Я. Головацьким. У 1837 р. під назвою «Русалка Дністрова» виходить збірник творів львівських романтиків. Д. Чижевський наголошує на тому, що «перші представники національної літератури на Галичині були духовні, і особиста вдача Шашкевича, і сам характер австрійського літературного життя [...], привели до того, що романтичні ноти української літератури в Галичині були надзвичайно м'які, ніжні, ліричні» [218, с. 387].

Романтизм в Україні, на відміну від Заходу, раптово не зникає. Література цього часу характеризується так званим «бідермаєром» – течією, яка є своєрідною «мішаниною» [129, с. 81] романтизму та реалізму. На думку М. Ткачука, «серед досягнень української лірики цієї доби – глибина поетичних узагальнень, розуміння головних конфліктів і по-справжньому ствердне життєлюбство, вірність народові...» [188, с. 15]. Д. Чижевський також наголошував на тому, що «при переході від романтизму до реалізму в українській літературі значну роль відіграла “натуральна школа” [...]. Письменники “натуральної школи” вдавалися насамперед до “заземлення” сюжету [...], на першому місці стояли невимушені дії окремої особи і природна

поведінка юрби» [219, с. 72]. До «натуральної школи» належали Є. Гребінка, Т. Шевченко, П. Куліш та інші.

Н. Калениченко висловлює думку про те, що романтичний напрям на останньому етапі свого існування включав у себе певні риси реалізму: «Спільним з реалістами у романтиків була передача національної своєрідності життя народу, охоплення широкого кола побутово-моральних тем, ствердження принципу народності, близькість до фольклорних засобів. Та й сама романтична фантастика йшла не від традиційно-літературного зображення, а й від народної творчості – народні повір'я, фантастичні уявлення та образи поєднуються з реалістичним змалюванням побуту, звичаїв народу» [83, с. 129].

Український романтизм базується на філософських набутках німецьких романтиків та на власних філософських думках. На розвиток української романтичної літератури мали вплив такі німецькі теоретики, як Ф. В. Й. Шеллінг та Й. Гердер, привертати увагу головні їхні філософські засади: відродження нації, народність, література народною мовою, заглиблення у історію народу, звернення до фольклорних джерел. Як зазначала З. Генік-Березовська, «...їхні філософські інтерпретації історії, природи та людини вплинули до певної міри безпосередньо, а частково опосередковано на два культурні центри – Харків і Київ, з якими пов'язуються поява й розвиток кількох періодів українського романтизму» [46, с. 98]. Але разом із тим, слушною видається і думка Т. Бовсунівської, яка наголошує, що «...говорити про великий вплив Шеллінга чи Шатообріана, Гегеля чи Шлейєрмахера на український романтизм не варто ще й з тієї причини, що теоретичні принципи українського романтичної естетики значно різняться від німецьких авторів відмінним вирішенням базових аксіологічних питань» [21, с. 309].

Велике значення для формування українського романтичного напрямку мала філософія Г. Сковороди. Як зазначає З. Генік-Березовська: «Сковородинівське розуміння світу й людини включало в себе стільки передромантичних елементів, що нова українська літературна генерація [...], скористалася значною мірою його етичними поглядами та емоційним

сприйняттям світу» [46, с. 98]. Зі Сковородинського доробку романтиків цікавило вчення про два світи, категорію серця.

Нове прочитання отримує в українських романтиків і платонізм: синкретичне поєднання духовного та матеріального начал. Романтики виробили таку основоположну ідею як гармонійна єдність істини, добра та краси. До витоків цього філософського поняття звертається й А. Метлинський у трактаті «Взгляд на историческое развитие теории прозы и поэзии» (1850). Особливе місце відводиться О. Новицькому, який у промові «Об упреках, делаемых философии в теоретическом и практическом отношении, их силе и важности» (1837) подає таку філософську концепцію: основа у потрактуванні тріади «істина – добро – краса», поєднання містики Ф. Шлейєрмахера з Сковородинським тлумаченням Біблії, прагнення поєднати розум та почуття. «Підсумовуючи науковий досвід Локка, Лейбніца, Фіхте, Канта, Гегеля та ін., Новицький, – за визначенням Т. Бовсунівської, – запропонував власну духовну картину світу. Дія як зовнішній вияв почуття сповнює всесвіт і допоки всесвіт перебуває у невпинній діяльності, людина має можливість щодня відкривати його для себе» [19, с. 40].

Важливу філософську основу в теорії українського романтизму посідає дилема співвідношення кінцевого й безкінечного. Т. Бовсунівська [19, с. 46] вважає, що винаходом українських філософів-романтиків можна вважати оригінальну методи пізнання світу, засновану на синкретизмі. Історія людини, мистецтва, Бога поєднувались ними у єдиній феноменологічній проекції.

Українські романтики створили свою оригінальну національну філософську систему, яка базувалася на провідних засадах німецької філософської думки та на власних філософських здобутках. Створена система мала значний вплив на розвиток української романтичної літератури XIX ст.

Для романтичного напрямку притаманні такі провідні риси як суб'єктивне начало: акцент не на зображенні, а на вираженні почуттів; заглиблення у внутрішній світ особистості; визнання людини найвищою цінністю; наявність двох світів – дійсного (реального) та ідеального (уявного); неприйняття

буденної реальності й водночас опанування (одухотворення) дійсності через внутрішнє «я»; возвеличення творчої уяви і свободи митця; культ природи; інтерес до минулого, народної творчості, міфології; незвичайність головного героя, що вирізняється з-поміж свого оточення, його схильність до рефлексії, заглиблення у власний внутрішній світ, до пошуку гармонії з природою та світом; утвердження високих ідеалів (свободи, кохання, гармонії зі світом та ін.); пафос – піднесений або критичний (романтики оспівували особистість та загальнолюдські цінності, водночас вони викривали романтичними засобами вади суспільства); характерні художні прийоми романтизму: символіка, контраст, гротеск, іронія, алегорія та ін.; яскрава, барвиста мова, що відповідає сильним пристрастям, могутнім характерам, драматичним конфліктам [134; 139]. Розглянемо детальніше окремі із них.

Романтизму притаманне було суб'єктивне начало, головна увага приділяється особистості людини. Людина для романтиків – міра всіх речей, у кожній особистості романтики намагалися відшукати щось неповторне, індивідуальне, притаманне лише їй. Новаліс з цього приводу проголошував: «У світі існує лише один храм, і цей храм – людське тіло. Немає нічого святішого за цей піднесений образ» [140, с. 106]. Герої-романтики – носії авторської свідомості, вони перебувають у центрі романтичного всесвіту, люди героїчні, які протистоять ворожому їм суспільству.

Одна з найхарактерніших рис романтичного напрямку, успадкована від сентименталістів – це прагнення розкрити внутрішній світ особистості з її власними переживаннями. Романтики виступали проти класицистичного культу розуму, вони приділяли увагу єдності почуттів і розуму, емоцій та ідей. Представники романтизму намагаються охопити внутрішнє життя людини в усій повноті, «враховуючи порухи як серця, так і розуму...» [44, с. 373].

За словами В. Белінського, сфера романтизму – це «таємний ґрунт душі і серця, звідки підіймаються всі невизначені прагнення до кращого та піднесеного, намагаючись знаходити собі задоволення в ідеалах, що створюються фантазією» [12, с. 146]. Виходячи з цього, говорять про

романтичні «два світи» – світ реальний, дійсний та світ ідеальний, фантастичний. Романтики наголошували на первинності ідеалу, мрії, і саме тому ірреальний світ стає для романтиків головним об'єктом уваги, цей ідеальний світ, світ мрій автора-романтика, існує паралельно зі світом повсякденного й буденного. «Все поетичне, – стверджує Новалис, – має бути казковим» [140, с. 98].

Романтичні «два світи» не завжди існують у гармонійній єдності, дуже часто романтики відчують розлад між мрією та дійсністю. О. Галич з цього приводу зазначає: «Романтики зазнають страждань у суперечливому непізнаному світі, а весь напрям знаменується так званим “космічним песимізмом”, настроями безнадії та відчаю» [44, с. 375]. Цей романтичний умонастрій отримав назву «світової скорботи». Герої романтиків відчують примарність людського щастя, розлад із суспільством, але романтики не збиралися відмовлятися від своєї позитивної програми; навпаки, вони продовжували розвивати її.

Романтична естетика виробила власний критерій краси. «Для романтиків нове – воно ж і прекрасне [...]. Під новим, дивовижним, дивним романтики розуміють і самі речі, і спосіб вивчення речей» [98, ст. 373–374]. Письменники знаходять для відомих речей нові, ще ніким не встановлені, зв'язки. Змішування знайомого з незнайомим, відомого з невідомим, видимого з таємничим романтики вважають особливо цінним, виразним явищем поезії, живопису, музики.

Романтизм мислився його засновниками як антикласицистичний напрям, і саме тому романтики виступали проти нормативності мистецтва, проти класицистичних канонів та обмежень. На думку романтиків, ніякі норми та правила не повинні стримувати уяву митця, і на противагу цьому романтизм проголошує свободу творчості. Митець для романтиків – це людина вільна, особлива та незвичайна. Поет у романтичній концепції, як зазначає О. Галич, «є провидцем, талант його не підкоряється ніяким законам, встановленим звичайними людьми, – він вищий за них» [44, с. 373]. Велика кількість

принципів і рис романтичного напрямку протистояла орієнтація класицистів, зокрема, слід виділити такі: заперечення культу античності та зацікавлення літературою середньовічної доби, посилення інтересу до східної екзотики, увага до християнських мотивів і образів, які зосереджували увагу на внутрішньому світі особистості.

Однією з найвизначніших рис романтизму було захоплення фольклором. Звернення романтиків до уснопоетичної традиції сприяло взаємному збагаченню фольклору та літератури. Романтики цінували фольклорні традиції за дух наївності та щирості, які в них панували. Представники романтичного напрямку використовували народнопоетичні образи, сюжети та мотиви, а також самі виступали збирачами казок, легенд, народних пісень тощо.

У своїх творах романтики поетизували та оспівували природу, її недоторканість, красу та неповторність. Природа для письменників – це невід’ємний осередок існування простої людини. Герої у романтичних творах постають у їх взаємозв’язках із природою та природним началом.

Своєрідність романтичного художнього методу виявилась і в особливостях поетичної мови романтизму. Багатий та складний духовний світ романтичної особистості вимагав більш широких художньо-мовних засобів. У романтичному стилі велику роль відігравала емоційна забарвленість слова, його семантичні відтінки, а предметне, основне значення відступає на другий план. Тому ж стилістичному принципу підкорялися й різноманітні зображально-виражальні засоби художньої мови.

Для українського романтизму характерна низка національно-своєрідних ознак. Однією з найважливіших рис українського романтизму було прагнення змінити «неповноту» української літератури. «Прагнення до “повної літератури”, – на думку Д. Чижевського, – знайшло своє втілення переважно в утворенні “повної мови”, мови всебічної, придатної в усіх сферах літератури та життя» [218, с. 455]. Важливо також, що в романтиків «уперше в історії літератури виявилось і захоплення природою, людиною та суспільною історією лише в їх чуттєвому вираженні, в поетизації серця й душі, вершина якої

(поетизації) – у наближенні до екстатичних станів людини й людства. Користування при цьому наявними формами письма було неможливим у принципі» [129, с. 79].

Українські письменники на початку ХІХ ст. виявляють активне зацікавлення народнопоетичною творчістю свого народу, починають збирати та видавати український фольклор. Можна погодитися із думкою О. Борзенка, який наголошує на тому, що романтики розглядали фольклор не лише як джерело тем та мотивів: «Усна словесність осмислювалась перш за все як самотутнє віддзеркалення духовного життя народу, його “індивідуальності”. Не випадково саме в період українського романтизму активізується збирання й вивчення фольклорних творів – видаються такі відомі збірки народних пісень, як “Опыт собрания старинных малороссийских песней” (1819) М. Цертелева, “Малороссийские песни” (1827) М. Максимовича, “Запорожская старина” (1833–1838) І. Срезневського» [25, с. 6–7]. Підсумувати сказане вище можна словами В. Погребенника: «Містицизм і релігійність, культ долі, фантастика і національна міфологія, життя народу й історична минувшина – це тільки головні з тих ідейно-художніх капілярів, через який здійснювалося спілкування між “книжною” і народною словесністю в добу класичного романтизму» [153, с. 6].

Із фольклором в добу українського романтизму пов'язано кілька провідних принципів, які широко розроблялися романтиками: принципи самотутності, народності та історизму. П. Волинський зазначав: «Ведені цими началами, слов'янські романтики широко розкрили в своїх творах різні сфери життя народних мас, насамперед героїку визвольної боротьби і прояви надзвичайного в побуті та особистих взаємовідносинах [...]. Вони жадібно припали до джерел народної поезії і щедро використовували її естетичні надбання...» [37, с. 3]. Із принципом народності в творчій діяльності письменників-романтиків пов'язане поняття народного духу, цю думку також підтримує і Д. Чижевський: «В очах романтиків будь-який народ поставав у

вигляді колективного індивідуума, соціальної одиниці, згуртованої спільною долею. У мові почали добачати вираження “народного духу”» [219, с. 57].

У працях харківського романтика А. Метлинського [126; 127] багато сторінок присвячено принципу народності. Слушною є думка Т. Бовсунівської [19, с. 104], яка зазначала, що в концепцію романтичної народності А. Метлинський вніс кілька оригінальних для того часу думок. По-перше, він висловив переконання в неможливості існування писемної літератури без попереднього розвитку народної. По-друге, він пропагував погляд на літературу народну, – як на авторську. «Наслідкування народного духу вимагало глибокого проникнення в народну культуру [...], тому романтики зосереджуються на дослідженні народнопоетичної творчості як єдиного тривкого джерела народного духу. В народних баладах, переказах, історичних піснях, думах вони знаходять істинний дух і тому розглядають їх як історичні пам’ятки, пропагуючи новий погляд на історію взагалі...» [19, с. 104].

М. Максимович у своїй збірці «Малороссийские песни» трактував народність як виявлення своєрідного духу нації: «У цьому відношенні великої уваги заслуговують пам’ятки, у яких би повніше виражалась народність: це сутність пісні – де звучить душа, яку рухають почуття, та казки, – де віддзеркалюється народна фантазія» [121, с. 2].

Із поняттям народності нерозривно пов’язаний і принцип історизму. Спільність цих двох понять була обґрунтована М. Костомаровим у лекції «Об отношении русской истории к этнографии». Студії минулого, як зауважує Д. Чижевський, були «складовою частиною національного руху. З іншого боку, народна дійсність явилася романтикам надзвичайно повною, високоцінною та багатою. Не лише збирання етнографічного матеріалу, але й використання його в різних сферах культури – передусім у літературі – стало також завданням національним» [218, с. 363].

Романтики зверталися до історії свого народу, розуміли історію як живий процес переходу від однієї події до іншої. Найбільшу увагу українські романтики приділяють змалюванню вільної героїчної доби козаччини.

О. Борзенко так характеризує романтичне захоплення: «Період козацької історії – коли найбільш повно виявився волелюбний дух народу, коли умовності відходили на другий план і людина могла розкрити свої найкращі риси, наближаючись тим самим до ідеалу повноцінного життя. Через це історична тема стає в українському романтизмі однією з провідних, а національна історія розглядається поетами-романтиками як важливе джерело натхнення» [24, с. 7].

Особливої ваги в добу романтизму набуває самоцінна людська особистість, і український романтизм не був виключенням. У творах українських письменників кожна особистість є неповторною, своєрідною, індивідуальною: «...Найбільшою заслугою романтизму, – на думку Н. Калениченко, – було піднесення ролі окремої особи, подолання статичного зображення людини [...]. Посилена увага до внутрішнього життя особистості, боротьба не тільки проти знеособлення окремої індивідуальності, а й проти знецінення своєрідності цілого народу, – головні мотиви романтичних творів» [83, с. 126]. В українському романтизмі особистість постає у двох виявах, які характеризуються індивідуалізмом та універсалізмом. За визначенням Т. Бовсунівської [20, с. 93], перше приводило до замкненості й відчуження особистості. Персонажі цього типу тяжіють до самотності, носять на собі сліди людських непорозумінь, літературно часто ідентифікуються як «дурень», «сирота», «юродивий», «убогий» тощо. При художній універсалізації особистості йдеться про протилежне. Герої усвідомлюють себе частиною громади, групи, суспільства, активізуються, діяльно впливають на хід подій, що виражається у образах «пророка», «розбійника», «закоханого».

Людина в романтизмі вступає у конфлікт із суспільством, що її оточує, романтики піддають сумніву можливість гармонійного існування особистості в умовах тогочасного суспільства. На думку О. Маленко, «суттєвою рисою романтизму як культурної форми була зорієнтованість на внутрішній світ особистості як самоцінне явище, прагнення жити ідеалом, ігноруючи реалії життя [...]. Ця опозиція ідеальне – реальне продукується в романтизмі з чіткою

позитивною акцентацією ідеального як протиставлення реальному, що являє собою повсякденність, звичність, усталеність» [123, с. 4]. Не знаходячи собі місця в суспільстві, особистість прагне створити свій власний ідеальний фантастичний світ, що характеризується романтичним вченням про «два світи». Два світи не існують у гармонійній єдності, особистість завжди відчуває розлад між мрією та реальною дійсністю. З цим пов'язане й прагнення особистості до природи. Природа, на думку романтиків, є своєрідним аналогом душі особистості.

Романтики, розглядаючи дійсність як боротьбу суперечностей, зруйнували класицистичну ієрархію жанрів та поєднали в цілісні художні структури лірику, епос і драму. Письменники у своїх творах виходять за межі утвердженого у літературі початку XIX ст. бурлеску, у зв'язку з цим виникають і нові жанри, такі як: балада, історична поема, дума, медитація тощо. За словами Н. Чамати: «Формальним орієнтиром для поезії стає народнопісенний, силабічний вірш. Силабо-тоніка [...] поступово завойовувала місце в українській поезії...» [217, с. 20–21].

До визначальних особливостей романтизму як літературного стилю належить і його мова. Теоретики романтизму наголошували на тому, що романтична література може бути створена лише народною мовою. Мова романтичних творів була емоційною, піднесеною, і саме для цього романтики зверталися до народнопісенної мови та мови попередніх епох. На цьому наголошує і О. Барабанова, яка зазначає: «Романтик звертається до мови попередніх епох, оскільки саме архаїчна лексика як лексика незвичайна і водночас старовинно-традиційна надає мові урочисто-піднесеного й поетичного характеру [...]. З другого боку, романтизм, прагнучи до якнайтіснішого [...] зв'язку з читачем, не цурається й мови народно розмовної. Отож романтик звертається до цілої гами слів і форм. Відтак у романтичному стилі спостерігаємо своєрідний сплав слів і форм урочисто-піднесених і розмовно-інтимних» [7, с. 133].

Найхарактерніші риси поетики романтичних творів виділяє Д. Чижевський [219, с. 67–69]. На думку вченого, до них варто віднести такі, як «вільна форма» – це коли прагнуть заінтригувати свого читача, публікуючи щось із жанру «фрагмента». «Вільна форма» узгоджується з романтичною концепцією митця, який творить, не обтяжуючись жодними правилами. «Романтична іронія», яка покликана вкладати у свідомість читача думку, що все в житті марнотне, що все в ньому нікчемне перед лицем вічності, присутня у творах як серйозних, так і в тих, що пересипані жартами. У творах романтиків можна натрапити на зумисне затемнені, неясні місця. Адже дійсність, яку зображує романтик, має бути загадковою, таємничою. Неясність у сюжеті, якої припускаються романтики, зумовлена тим, що в перебіг подій у ньому закладено подвійну причинність: з одного боку, вони пов'язані між собою як явища поцейбічного світу, а з другого, щонайпроникливіше вбудовані в невидимий потойбічний світ. Усе, що існує, є знаком, символом чогось іншого. Але при цьому кожен романтик володіє своєю власною символікою, яка акцентована в нього одним-єдиним періодично повторюваним «ключовим» словом або образом.

Ціла низка зазначених рис, притаманних українському письменству, посприяла утворенню якісно нового різновиду світового романтичного напрямку – українського романтизму, заснованого на національно-своєрідних засадах.

Романтизм як літературний напрям, який виник на початку XIX ст., низкою своїх провідних рис побутував у творчості деяких авторів аж до кінця століття. Це явище в літературознавстві отримало назву романтичних тенденцій.

Сучасний тлумачний словник української мови подає таке визначення поняття «тенденція» – наявність певної ідеї в художньому, публіцистичному і т. ін. творі, ідейна спрямованість [183, с. 852].

У літературознавстві поняття «тенденція» має різноманітні визначення. Так, у «Краткой литературной энциклопедии» зазначено таке: «Тенденція в літературі – ідейно-емоційне ставлення автора (його симпатії та антипатії,

любов та ненависть) до зображуваного світу, авторська оцінка проблематики та характерів, яка потаємно або відкрито, навмисно або мимоволі, проявляється в художньому творі» [98, с. 462].

Літературознавець А. Ткаченко відзначає, що тенденція – «це об'єктивно наявне у художньому творі образне розкриття авторського ставлення до означуваного. Воно може бути втілене як в усій художній тканині, так і в майже публіцистичному викладі певних ідей, постулатів, принципів» [187, с. 156].

Ю. Ковалів наголошує: «Тенденція (нім. *Tendenz*, від лат. *tendere*: прагнути) – ідейне спрямування літературних творів певного автора чи школи. Тенденція тісно пов'язана з ідеєю, стосується також відмінного за сенсом пафосу, може бути національною, соціальною, космополітичною, релігійною, екологічною, феміністичною, нігілістичною тощо» [116, с. 474].

На нашу думку, саме останній термін є найбільш придатним для означення окреслених явищ. Під поняттям «романтичні тенденції» ми розуміємо риси романтизму, які повторюються на певних етапах розвитку української літератури або у творчості якогось письменника. До таких елементів відносимо: принцип народності та самобутності (звернення до фольклору, використання народної мови), принцип історизму (відтворення сторінок національної історії), увагу до самоцінності людської особистості, розкриття її внутрішнього світу, співіснування двох світів, конфлікт між особистістю та суспільством, ідею першооснови природи. Наведемо деякі характеристики означених тенденцій.

Як уже зазначалося вище, основною заслугою романтичного напрямку на Україні, було його заглиблення у самобутність народу, звернення до історії та фольклору, привнесення творчих набутоків українського народу у літературну творчість. В. Погребенник висловлює думку про те, що «романтична література не могла не оперувати народнопоетичними джерелами, кидаючи погляд в історичне минуле народу, висвітлюючи його боротьбу за незалежність чи й малюючи представників простолюду. Закоріненість українських романтиків у

базовому фонді народної культури зблизила письменство з фольклором» [153, с. 6–7].

Із принципу самобутності впливають два нерозривно пов'язані принципи – народності та історизму. Детальну характеристику цього явища подає Т. Бовсунівська: «В естетиці українського романтизму принципи історизму та народності розвинулись як взаємозумовлена спільність [...]». Історія народу була для них історією виявлення його духу, поезія народу – єдиною його формою, яка збереглася з давніх часів [...]. Намагання все побачити в історичному дискурсі і всьому дати мотивацію історичної процесуальності та доцільності є особливістю естетосфери романтичної доби» [21, с. 220]. Увага до забутих сторінок історії, звернення до героїчної доби козаччини, як ідеального суспільного устрою – все це було характерним для українського романтизму.

У творчості митців із принципом народності пов'язане поняття народного духу, яке було покладено в основу романтичних творів. На фоні заглиблення у таємничість народного духу, виникає зацікавлення окремою людською особистістю, яка у творчості письменників-романтиків посідає основоположне місце. Людина виступає особливою, індивідуальною, увага зосереджується на розкритті внутрішнього світу особистості, з її переживаннями, емоціями, настроями. І. Волков з цього приводу зазначає: «...Романтичний тип духовного засвоєння життя склався у вигляді особливих, лише романтизму притаманних принципів відтворення характерів та обставин, а саме у вигляді художнього відтворення індивідуального характеру як абсолютно самоцінного та внутрішньо незалежного від оточуючих його життєвих обставин» [39, с. 150]. Отже, однією із провідних рис романтичного напрямку було прагнення розкрити внутрішній світ людини з його особистісними переживаннями та пристрастями.

Тонка романтична особистість вступає у конфлікт з навколишнім середовищем. У зв'язку із конфліктом між особистістю та суспільством у творах увиразнюється співіснування двох світів – реального та ідеального,

бажаного. Слушною видається думка І. Волкова, який наголошує: «Не знаходячи в сучасних умовах життя того позитивного змісту, якого прагнув суб'єктивний світ романтичної особистості, романтики шукали цей зміст поза цими умовами або поза реальною дійсністю взагалі» [39, с. 161].

Незадоволення суспільним устроєм призводить до виникнення у літературного героя бажання зближення з первозданною природою, до усамітнення людини на лоні чистої недоторканої природи. Змалювання яскравих пейзажних картин постає як тло до емоційних переживань героя. Підсумувати сказане вище можна такими словами: «Романтизм передбачає художнє відтворення життя у вигляді самоцінних особистостей, незалежних за своїм характером від довколишніх обставин і спрямованих в інший, співзвучний їм світ...» [39, с. 162].

Світовий романтизм як художній напрям охопив літературу усієї Європи, не стала виключенням і українська література. В Україні літературні осередки діяли у трьох великих містах, таких як Харків, Київ та Львів. Найбільшою заслугою українського романтизму було звернення до усної творчості українського народу, написання творів народною мовою, відкриття забутих сторінок рідної історії та національних традицій. Згадані вище тенденції побутували у творчості українських письменників аж до кінця XIX ст., переплітаючись з новими напрямками та стилями. Художні відкриття і досягнення романтиків стали здобутком української літератури.

1.2. Художня специфіка української романтичної поезії 20–40-х років XIX ст.

Українська література в 20–40-х років XIX ст., ґрунтуючись на засадах, притаманних світовому романтизму, виробила своє власне романтичне світобачення. За визначенням М. Яценка, в українській літературі цього періоду домінували чотири тематично-стильові течії: фольклорно-побутова, фольклорно-історична, громадянська і психологічно-особистісна. Розглянемо кожную із зазначених течій українського романтизму.

Романтики дивилися на народні вірування і народнопісенну творчість як на частину природи, яка має бути включена до складу літератури. Виходячи з цього, на початку XIX ст. в романтизмі виникає орієнтована на фольклор течія. Як вже зазначалося вище, романтики записували та досліджували народну поезію, казки, легенди, звичаї, повір'я, міфологію. Ознайомившись із фольклорними темами та мотивами, романтики переносять їх у свої власні твори. Народна міфологія, за визначенням М. Яценка, «найближче стояла до романтичного типу творчості як і художнє узагальнення дійсності у вигляді чуттєво-конкретних персоніфікацій і одухотворення істот, що мислилися первісною свідомістю як реальні» [81, с. 274].

У творах фольклорно-побутової течії відбувається творче засвоєння народної міфології, легенд та повір'їв: вірші М. Маркевича «Иван Купала», «Русалки», «Сон-трава», М. Костомарова «Мана», «Зозуля», Л. Боровиковського «Заманка», «Маруся». Знайшло відображення і народно-міфологічне уявлення про неперервність буття, цей мотив звучить у таких творах А. Метлинського, як «Розмова з покійними» та «Козачі поминки».

У фольклорній течії виявляється романтичне протистояння двох світів – реального, людського, природного та ірреального. Фантастична основа в українських романтичних творах переплітається із реалістичним зображенням народного життя та побуту, суспільної обстановки. Це характерно для творів Т. Шевченка, деяких поезій М. Костомарова, А. Метлинського, Я. Щоголева та інших. У фольклорно-побутових творах подається зображення людини у гармонії з природою: твори М. Костомарова «Ластівка», «Явір, тополя, береза», Т. Шевченка «Тополя», «Лілея», «Русалка» та інші. З приводу цього слушною є думка П. Хропка, який наголошував: «Перенесення дії в незвичайні, фантастичні, екзотичні [...] умови, у світ міфу чи легенди, де поряд з людьми живуть і взаємодіють чорти, вовкулаки, відьми, русалки, домовики, – одна з характерних особливостей романтичного освоєння дійсності...» [73, с. 339].

Підсумувати характеристику фольклорно-побутової течії українського романтизму можна словами М. Яценка: «Романтичне переосмислення народних

повір'їв, легенд, переказів, пісень, поетизація обрядів і звичаїв, які тривали в українській літературі майже до кінця XIX ст. [...], сприяли утвердженню нового типу і стилю творчості, опертих на засади народного світосприймання й естетики» [81, с. 278].

Для української романтичної літератури, як і для світової, характерним був принцип історизму, романтики виявили неабиякий інтерес до героїчного минулого своєї Батьківщини. Особлива увага приділяється добі козаччини, історичним спогадам про Запорізьку Січ, вільне степове козацтво. Як зазначає З. Генік-Березовська: «...Саме “історичною” гранню українське романтичне письменство найтісніше дотикається до європейських і, зокрема, слов'янських літератур [...]. Історизм духовної еволюції України, спрямований до культурно-національного відродження...» [46, с. 96–97]. На цьому ґрунті в українському романтизмі й виникає фольклорно-історична течія. Початком фольклорно-історичної течії вважають збірку І. Срезневського «Запорожская старина». Цими творами, на думку М. Яценка [81, с. 286], романтики намагалися доповнити історичні відомості про внутрішнє життя козацького народу.

Українські романтики користувалися не лише українським історичним фольклором, але й перекладали усну поезію інших слов'янських народів: «Краледворський рукопис» та «Зеленогорський рукопис» перекладали М. Шашкевич, І. Вагилевич, М. Костомаров; чеські, польські та сербські народні пісні – А. Метлинський, О. Корсун, М. Шашкевич, Я. Головацький; а також перекладали й вивчали літературні пам'ятки, такі, як «Слово о полку Ігоревім», – М. Шашкевич, І. Вагилевич, Т. Шевченко та інші. Представники фольклорно-історичної течії не ставили перед собою завдання достовірно змалювати у своїх творах конкретні історичні події чи історичних особистостей, вони лише намагалися протиставляти героїчне минуле України її сучасності. Туга за минулими часами доби козаччини звучить у багатьох представників української романтичної поезії: «Курган» Є. Гребінки, «Бандура», «Степ», «Козак та буря» А. Метлинського, «Могила», «Неволя», «Опізнівся» Я. Щоголева та інших.

Із протиставлення сучасного минулому у романтиків впливало незадоволення тогочасною дійсністю. О. Борзенко з цього приводу зазначає: «Шукаючи свій ідеал поза межами щоденності, представники романтизму часто звертаються до осмислення подій та образів минулого» [24, с. 7], а М. Яценко наголошує: «Протиставлення минулого (воля) сучасному (неволя, деградація) стає у романтиків не тільки ідеологічним, а й естетичним, композиційним принципом...» [81, с. 294]. На основі розробки проблеми незадоволення суспільним ладом у романтичній літературі виникає громадянська течія.

Для творів громадянської течії характерні мотиви протиставлення минулого сучасному, волі та неволі (деградації), осуду суспільного життя. Ці та інші громадянські мотиви можна побачити у поезіях А. Метлинського «До вас», «Козак, гайдамак, чумак», «Дитина-сиротина», «Старець», «Шинок»; М. Костомарова «Кремуций Корд», «Співець Митуса», «Еллада», «Давнина»; М. Устияновича «До Перемишля», «До “Зорі Галицької”», «Жебрак», «Рекрута» «Верховинець»; у творах Ю. Федьковича.

В українському, як і в світовому, романтизмі велика роль відводилася окремій людській особистості. У 20–40-х роках XIX ст. в українській літературі виникає особистісно-психологічна романтична течія, яка пов'язана з фольклорною течією та, зокрема, з українським фольклором. Основу романтичної лірики цієї течії становлять народні пісні. Характерними для таких творів є мотиви нещасливого кохання, розлуки з милими тощо. На думку П. Хропка, «романтики відкрили суб'єктивну людину в діалектичній суперечності її численних зв'язків з природою, суспільством, побутовим оточенням [...]». Утвердження особистості, осмислення складності внутрішнього світу людини, його невичерпності, його творчої могутності – саме ці особливості характеризують мотиви психологічно-особистісної лірики» [73, с. 346–347].

У романтичній ліриці, як зазначає О. Борзенко, «прагнучи вирватися з обіймів щоденності, що нівелює особистість, ставить її в певні чітко визначені рамки, романтичний герой звертається до свого внутрішнього світу,

розглядаючи його як окрему автономну реальність...» [24, с. 7]. Усвідомивши свою самоцінність, людина романтизму в умовах тогочасного суспільства раптово відчула самотність: «...Цей стан одинокої душі має найрізноманітніші тематичні й художньо-естетичні вияви. Один із них – розлука з рідною стороною, розрив етнічних та етично-естетичних колективних зв'язків, завдяки яким особистість діставала традиційну життєву опору, зокрема в колі сім'ї і друзів» [81, с. 303]. Тема розлуки з Батьківщиною в творах українських романтиків пов'язана із фольклорними мотивами розставання козака з родиною: від'їздом до війська, прощанням з родиною, коханою.

Мотив сирітства звучить у таких поезіях: «Туга за родиною» Я. Головацького, «Давно тебя, отчизна, я оставил» І. Срезневського, «Признание», «Малиновка» Є. Гребінки, «Розмова з покійними» А. Метлинського, «Прощання» О. Афанасьєва-Чужбинського, «І широку долину...» Т. Шевченка, «Безталанний» Я. Щоголева, «Туга серця» В. Забіли.

Порятунку від самотності особистість шукає в любовному почутті. М. Яценко [81, с. 304] зазначає, що взаємна любов і відчуття щастя – зовсім не в дусі романтичної поезії. Для поета-романтика цінність має саме переживання стану закоханості, любовної муки, у творах виступають мотиви нерозділеного почуття, розлуки, зради, втрати коханої людини. У любовній особистісно-психологічній ліриці, таким чином, виявляється характерна для романтизму недосяжність у реальному житті ідеалу, своєрідний культ «душевного страждання». Кохання в романтичній літературі переважно трагічне, це пов'язано як із зовнішніми обставинами життя, так і з внутрішніми «духовними» перепонами.

У творчості окремих поетів-романтиків кожна з проаналізованих течій українського романтизму не була представлена у чистому вигляді, досить часто спостерігалось поєднання ознак різних течій. Разом із тим, як зазначає Є. Нахлік, «...період прискореного розвитку на Україні літератури новоевропейського типу [...], характеризується певним синкретизмом – синхронним розвитком, взаємовпливами та своєрідними складаннями різних

літературних напрямів і течій – просвітительського реалізму, сентименталізму, романтизму, а згодом і критичного реалізму» [136, с. 9].

Формування першого осередку романтизму в Україні пов'язане з Харківським університетом, який відіграв значну роль у розвитку культурного життя країни. Навколо університету починають формуватися літературні гуртки, які заохочували творчі спроби молодих письменників.

Наприкінці 20-х рр. XIX ст. у Харкові виникає так звана «Харківська школа романтиків», яка складалася з двох літературних гуртків, очолюваних І. Срезневським. До складу першого гуртка, крім цього діяча, входили також Л. Боровиковський, О. Шпигоцький, І. Розковшенко, брати Ф. Євеський та О. Євеський. І. Айзеншток наголошував: «У першому, студентському, українські інтереси не займали основного місця й уживалися з об'єднуючою усіх учасників цікавістю до загальноестетичних і філософських проблем, до “витонченої словесності” і т. ін.» [2, с. 36]. Цей гурток розпався після того, як І. Срезневський поїхав із Харкова у 1832 р. Повертається письменник до міста в середині 1830-х рр., і саме тоді діяльність харківської романтичної школи розпочинається знову. Як зазначає І. Айзеншток, «первісне захоплення учасників гуртка загальними питаннями естетики і літературної теорії, сучасною романтичною літературою поступилося місцем романтично-захопленому інтересу до минулого України, до її народної творчості, до перспектив розвитку молодшої української літератури» [2, с. 32].

Представниками другого романтичного харківського гуртка були Л. Боровиковський, А. Метлинський, М. Костомаров, М. Петренко, О. Корсун та Я. Щоголів. Поетична творчість цих письменників за своєю тематикою була не однаковою, але вона відкривала сторінки героїчної історії українського народу, художній світ його поетичної творчості. Слушною видається думка М. Яценка, який наголошує: «Відмітною рисою діяльності цього покоління стає ідеологізація історичного минулого, розуміння народу і його культури як національно-політичної категорії. Вони ставлять питання про саму долю

України, її мови (не як наріччя російської, а як мови окремого народу), про майбутнє української культури» [78, с. 295].

Великий вплив на літературні пошуки харківських поетів мали ідеї німецького романтизму, які поширювали у Харківському університеті викладачі А. Дудрович, М. Міхневич, І. Кронеберг та інші. Науковці популяризували у своїх працях та лекціях філософські погляди І. Канта, Й. Г. Фіхте, Ф. В. Й. Шеллінга та Й. Г. Гердера. Але, разом із тим, як зазначає О. Борзенко, «...зародившись під впливом західноєвропейських ідей, українська романтична література дуже швидко виробила своє виразне національне обличчя. Запозичуючи європейський досвід, українські письменники-романтики осмислювали власну самотню національну духовну спадщину крізь призму романтичних ідей» [24, с. 4–5]. До основних філософських засад творчості представників харківської романтичної школи належали такі: ідея народності (відродження національної мови та звернення до джерел усної народної творчості), історизм (відтворення героїчних сторінок української історії), ідея первородства природи, самоцінність людської особистості, протистояння людини та суспільства.

Основна діяльність І. Срезневського, засновника харківського поетичного гуртка, була спрямована на збирання українського фольклору. Результатом цієї кропіткої праці стало видання різноманітних збірників, як то «Український альманах» у 1831 р. та «Запорожская старина» у період 1833–1838 рр. Характерним для творчості митця було поєднання вивчення народної поезії та створення оригінальної творчості: балада «Корній Овара» належить до фольклорної течії українського романтизму, а твори, що увійшли до «Запорожской старины» представляють історичну течію.

«Справжнім батьком романтизму» називає С. Єфремов [59, с. 341] Л. Боровиковського, а С. Крижанівський наголошує, що «він перший запровадив романтичні мотиви, теми, жанри та стиль в українську поезію» [26, с. 25]. У своїй поетичній діяльності Л. Боровиковський широко використовував та переосмислював набуток українського фольклору: народні сюжети, мотиви,

легенди та перекази, пісні та казки, прислів'я та приказки, байки – все це знайшло своє відображення у творах письменника. Провідні мотиви поезій митця – традиційні романтичні мотиви: героїчне минуле України, нещасливе кохання, самотність та сирітство, туга за Батьківщиною та інше. У творчості Л. Боровиковського можна виділити балади фольклорно-побутові («Молодиця», «Рибалка», «Розставання», «Чорноморець», «Вивідка»), із казково-фантастичним змістом («Маруся», «Чарівниця», «Заманка»), історичні («Козак», «Палій», «Бандурист», «Ледащо»). Широко відомий письменник і як автор численних байок, в основу яких покладено народні мотиви.

Л. Боровиковський виступав також реформатором у розвитку нових жанрів в українській літературі. Одним із визначних творів митця є балада «Маруся», переклад сюжету, який оспівували такі митці, як В. Жуковський, Г. Бюргер та інші. Як зазначає С. Крижанівський: «Новаторство Боровиковського полягає насамперед у спробі запровадити у літературний вжиток кращі зразки романтичної поезії, до того ж мовою ще зовсім літературно не виробленою; у спробі надання місцевого національного колориту темам і мотивам європейської романтичної балади» [26, с. 21]. Своїми перекладами Л. Боровиковський збагатив українську літературу кращими творами світових романтиків: Г. Бюргера, Дж. Байрона, О. Пушкіна, В. Жуковського, А. Міцкевича. Творча діяльність Л. Боровиковського визначила провідні тенденції розвитку романтизму в українській літературі.

Літературна творчість О. Шпигоцького складалася переважно з перекладів та переспівів творів західноєвропейських романтиків. Більшість перекладів письменника пов'язана з ім'ям А. Міцкевича: російський переклад «Конрада Валленрода», український – кількох сонетів. Є у творчому доробку митця і переклад з «Полтави» О. Пушкіна. В оригінальних творах О. Шпигоцький використовував мотиви народної поезії.

Помітним представником другого гуртка харківських романтиків вважається А. Метлинський (Амвросій Могила). Письменника називають представником «пасивного» романтизму, на що красномовно вказує і його

псевдонім. Типовим романтиком називає поета і М. Зеров: «Його вдача меланхоліка, з одного боку, і впливи західноєвропейського романтизму, з другого, поклали певний колорит на всю поетову творчість. Поет тужить за минулою славою рідного краю, вибирає виключно сумні мотиви. Глибоким песимізмом перейнята вся його поезія. Метлинський – “співець минулого”, “поет могил”» [70, с. 78].

А. Метлинському, за визначенням Т. Бовсунівської, «належить естетичне обґрунтування доцільності романтизму на українському ґрунті» [21, с. 230]. Вагоме значення мають такі праці письменника, як народознавча збірка «Народные южно-русские песни» [127] та «Южнорусский сборник» [128], до якого увійшли вступні уваги на захист української мови, літератури й народної творчості, «Правописания южнорусского языка или наречия», окремі твори самого митця, а також «Думи та співи» М. Петренка, «Вовкулака» С. Александрова, «Наталя, або Дві долі разом» та «Гарасько, або Талан і в неволі» М. Макаровського.

У 1839 році виходить збірка А. Метлинського «Думки та пісні та ще дещо» з супровідною статтею «Заметки относительно южнорусского языка» [126]. Лейтмотивм усього творчого доробку митця, на думку І. Айзенштока, виражений у передмові до його збірки: «...Тяжка, невітшна туга поета, викликана уявною загибеллю рідної мови, рідної поезії, загибеллю неминучою, невідворотною, тому що безслідно зникають і все глибше відходять у минуле старовинні народні звичаї та взаємини між людьми» [2, с. 38].

У своїй поетичній діяльності А. Метлинський широко розробляв характерні для романтизму ідеї народності та історизму. Письменник висловлював думку про неможливість існування писемної літератури без попереднього розвитку народної; народну поезію він ставив вище за літературну; виступав прихильником платонівської тріади істина–добро–краса; наголошував на взаємозв'язку народної поезії та історії. Для поетичної творчості митця характерне трагічне сприйняття світу, роздуми про минуле й сучасне, позитивне поет вбачав лише у героїчному минулому та протиставляв

його сучасності. «Поезія Метлинського є поминальним плачем по свободі України, голосом громадянської туги, пророкуванням загибелі національного життя, мови. У своїй скорботній ораторській пристрасі вона нерідко досягає тональності біблійних інвектив і пророцтв» [75, с. 314]. Улюбленими символами минулого виступають у А. Метлинського козаки, гайдамаки, чумаки, бандуристи, степ, могили, вітер, списи, рушніці. Творчість письменника мала значний вплив на розвиток української романтичної літератури, збагатила її новою історичною тематикою, новими жанрами (балада, думка, сонет), розвитком поетичної мови.

Непересічною постаттю серед харківських романтиків був М. Костомаров, відомий також під псевдонімом Ієремія Галка. Наслідуючи традиції романтичної літератури, письменник продовжує вивчати фольклорні джерела і, з огляду на це, М. Яценко відзначав його заслугу у збиранні народної творчості, вивченні народних звичаїв і побуту, в розвитку теоретичних засад народжуваної фольклористики, у виробленні на основі народної естетики літературної теорії нового українського письменства [78, с. 319].

М. Костомаров захоплювався вивченням історії України та був відомий як автор історичних балад та драматичних поем. Протягом 1839–1841 рр. письменник видає збірки «Українські балади» та «Вітка». В осмисленні історичних та побутових тем у своїх творах, письменник широко використовує історичний матеріал та здобутки народної творчості. У філософській ліриці М. Костомарова звучать мотиви, притаманні більшості романтиків: мотив світової туги, роздуми про життя й смерть тощо. Новаторським у творчості письменника вважається поява рефлексивної та інтимної лірики. Рефлексивна лірика представлена такими поезіями, як «Кульбаба», «Хмарка», «Дівчина». За визначенням М. Яценка «...це здебільшого спогади про минулі події, що нерідко постають у зорових образах, осмислення уроків пережитих років, філософські роздуми про сенс людського життя, про особливе життєве призначення поета» [78, с. 330]. М. Костомаров відомий також і як автор перекладних творів із чеської лірики, а саме уривків з «Краледворського

рукопису» поезії «Ягоди», «Роза», «Олень». Творчість М. Костомарова залишила помітний відбиток у розвитку українського романтизму, збагатила українську літературу новими темами та мотивами.

Новий етап у розвитку української романтичної поезії 30–40-х років XIX ст. пов'язаний з іменем таких представників харківського гуртка, як М. Петренко та О. Корсун, творчість яких репрезентувала психолого-особистісну українську лірику.

Спадщина М. Петренка невелика за обсягом, але вона містить у собі найкращі зразки української інтимної лірики. І. Айзеншток з цього приводу наголошував: «Літературна діяльність Петренка тривала лише кілька років [...]. Але й те, що вдалося йому зробити, – залишені ним зразки інтимної медитативної лірики, ліричного романса, – утвердило за ним право на заслужену увагу наступних поколінь українських читачів» [2, с. 56].

У 1841 році М. Петренко видав альманах «Сніп», у якому об'єднав харківських письменників як старшого, так і молодшого покоління. У збірнику були надруковані твори М. Костомарова, П. Кореницького, П. Писаревського, С. Писаревського, М. Писаревської, М. Петренка та О. Корсуна. У своїй поетичній діяльності М. Петренко намагався вийти за межі фольклорної поезії та поширити в романтичній ліриці психологічну любовну тематику. А. Шамрай зазначав: «Вірші Петренка [...] мають одну основну ліричну тему, інтимні суб'єктивні рефлексії поета, в той час як теми історичні, мотиви національної туги [...] поет майже обходить» [225, с. 338]. Основу творчого доробку М. Петренка становить медитативно-розмислова лірика, де на перший план зображення виведено внутрішній стан героя. Усі твори митця об'єднані в цикли, які мають такі назви: «Думи мої», «Небо», «Слов'янськ». Поезії пройняті мотивами туги за рідним краєм, сирітства, незахищеності людини у світі, нещасливого кохання. Кохання у творчості поета трактується як страждання та містить елементи болю та прикращів. М. Петренко своєю творчістю відкрив нові обрії у розвитку української романтичної лірики.

Літературна діяльність О. Корсуна була досить нетривалою. Поезії митця були опубліковані у 1841 р. в альманасі «Сніп» під заголовком «Українські повір'я». Поетичну спадщину О. Корсуна складають твори, які носили переважно народнопісенний та баладний характер, а також перекладні поезії з російської, чеської та німецької романтичної літератури.

Літературна діяльність представників харківської романтичної школи мала велике значення для розвитку та становлення романтичного напрямку в українській літературі. Слушною видається думка А. Шамрая, який наголошував на тому, що літературні уподобання, якими характеризується харківська школа романтиків, знаходили відгук і в творчості інших поетів, не харків'ян – М. Маркевича, В. Забіли, О. Афанасьєва-Чужбинського й інших, які своїми творами відбивали ту чи іншу фазу в розвитку харківської школи. Підсумовуючи свої міркування дослідник зазначав: «Виправданням такої льокалізації харківських письменників може бути все ж таки те міркування, що Харків був літературним центром 20-х – 40-х років, що письменники інші відчували органічну спорідненість з харківськими традиціями і брали їх за взір для своєї творчості, а не навпаки» [209, с. 15].

В основу доробку М. Маркевича покладені російськомовні поезії на українські теми. М. Зеров, характеризуючи творчість митця, висловлює думку про те, що «у ряді поетів романтичних він зайняв особливе становище, звернувшись до краюї тематики» [69, с. 106]. Збірка поета «Украинские мелодии» представлена творами фольклорної («Ведьма», «Примети смерти», «Примети по коню») та історичної тематики («Гетманство», «Медный бык»), а також пейзажною лірикою («Украина», «Сула» та інші).

Творчість В. Забіли найбільше наближена до фольклору, його поезії – стилізація народної пісні, поєднання фольклорних засобів з романсовою структурою. Головним матеріалом лірики письменника стала особиста життєва трагедія, нещасливе кохання, але слід наголосити, що творчий доробок митця не обмежується цією тематикою. Слушною є думка І. Айзенштока, який погоджувався із твердження І. Франка: «Іван Франко справедливо протестував

проти спроб українських літературознавців зображувати поета “відлюдком, сентиментальним трубадуром або рицарем із Тоггенбурга, що весь вік те тільки й робить, що роздумує про свою милу”. Пережита ним сердечно-матримоніальна катастрофа, звичайно, позначилась на його творчості, але вона не заповонила цілком творчої уваги Забіли» [2, с. 53]. Дійсно, у творчому доробку поета є і гумористичні вірші, і дружні послання, і твори історичної тематики, і побутові описи. Твори В. Забіли любовної тематики розкривають внутрішній світ особистості, їм властива емоційність, щирість, використання художніх засобів фольклору. Почуття та внутрішній стан ліричного героя поет порівнює з явищами природи та докільля. Найкращими у доробку митця є поезії: «Соловей», «Гуде вітер вельми в полі», «Два вже літа скоро пройде...», «Човник», «Поуз двір...», деякі з них покладені на музику і стали відомими романсами. Творчість В. Забіли є важливою сторінкою в історії українського романтизму та психолого-особистісної лірики.

Поет-романтик О. Афанасьєв-Чужбинський, крім поетичної діяльності, виступав у ролі літературного критика, брав участь у етнографічній експедиції та працював над словником української мови. Збірку власних творів письменник видав у 1855 р. під назвою «Що було на серці». У своїх поезіях О. Афанасьєв-Чужбинський звертався до традиційних романтичних мотивів: самотності, туги, сирітства, горя, нездійсненності людського щастя. Широко наслідує письменник здобутки українського фольклору, використовує народнопоетичні образи, символи, мовні засоби. Як зазначає М. Гнатюк: «Ліричні засоби О. Афанасьєва-Чужбинського, пройняті теплим, щирим і свіжим чуттям, – мелодійні, пісенні, різноманітні щодо метрики і ритміки. Поет має певні заслуги у впровадженні таких розмірів, як коломийковий вірш, амфібрахій, ямб» [Цит. за: 5, с. 26]. Є у літературному доробку митця і перекладні твори, російською мовою він перекладав із польської та французької мови. Психолого-особистісна лірика О. Афанасьєва-Чужбинського якісно збагатила українську романтичну літературу.

Творча діяльність О. Бодянського характеризується великою кількістю наукових праць, присвячених питанням української історії, літератури, мови та фольклорної спадщини. О. Бодянський був автором кількох поезій та «Наських українських казок запорожця Іська Материнки». За словами М. Петрова: «“Казки” Бодянського майже не мають етнографічного інтересу; але проте вони мають історичне значення як для розуміння й оцінки морального характеру О. М. Бодянського та його науково-історичної діяльності, так і для розуміння історичного зв'язку між явищами української літератури» [146, с. 187].

Писемна спадщина П. Морачевського була досить різноманітна, але велика кількість його творів так і залишилася неопублікованою. Писав митець переважно поезії російською та українською мовами, найвизначнішим його твором була поема «Чумаки, або Україна з 1768 року».

М. Макаровський найбільш відомий своїми поемами «Наталя, або Дві долі разом» та «Гарасько, або Талан і в неволі», які були опубліковані в «Южнорусском сборнике» А. Метлинського. М. Петров так характеризує творчість письменника: «За епічним складом, за обробкою віршів і красою простонародних типів, вона складає істинну цінність» [146, с. 117]. Творча спадщина таких письменників, як П. Морачевський та М. Макаровський, хоч і була невеликою, але вона також займала місце у розвитку української романтичної літератури.

Видатні діячі українського романтизму справили вплив на формування поетичного таланту молодого письменника Я. Щоголева, який вважається одним із останніх представників харківської романтики.

Творчість поетів-романтиків характеризували такі провідні риси, як звернення до народнопоетичних джерел, розширення зв'язків літератури з фольклором, розвиток української мови, звернення до української тематики та історії, зображення духовного світу людини, її переживань та страждань, поява нових мотивів та жанрів. Кожен поет був своєрідною талановитою особистістю, і збагатив романтичну літературу майстерними поетичними творами.

Висновки до 1-го розділу

Романтизм як світова культурна епоха, яка поєднувалася в єдине ціле спільними поглядами на довколишній світ, мисленням, системою цінностей, разом з тим, виникаючи у різних національних культурах, мав відмінні специфічні прояви. Можна виділити такі головні риси європейського романтичного напрямку: захоплення природою, людиною та суспільною історією, поетизація серця й душі, розвиток ліричних жанрів літератури, створення нових жанрів. Художні відкриття європейського романтизму суттєво збагатили світову літературу.

Кожен національний тип романтизму в країнах Європи має власну культурно-історичну специфіку. Романтизм в українській літературі був важливим етапом розвитку духовного життя суспільства та історично закономірним явищем. Специфічні риси були притаманні й українському романтизму, який вносить у літературу особистісний суб'єктивний підхід, на високий щабель підіймає самоцінну людську особистість, зосереджує увагу на розкритті внутрішнього життя людини, високо підносить роль поета як творця нової дійсності, розширює проблематику літератури, знайомить читачів із національною історією, порушує важливі суспільно-політичні і філософські питання: одиничне і загальне, життя і смерть, свобода і тиранія, народ і влада, особистість і колектив.

Головним осередком романтичної літератури першої половини XIX ст. в Україні виступає гурток харківських романтиків. Творчість таких поетів, як Л. Боровиковський, А. Метлинський, М. Костомаров, М. Петренко, О. Корсун та інші, характеризувалася розвитком української мови, використанням набутих фольклору, зверненням до національної історії, змалюванням ліричного героя, який вступає у конфлікт з навколишньою дійсністю, появою нових мотивів та жанрів. Харківський гурток своєю діяльністю заклав могутні підвалини для розвитку романтичного напрямку в українській літературі.

Провідні риси романтизму побутували у творчості українських письменників аж до кінця XIX ст. І не дивно, що харківський поет Я. Щоголів,

який розпочав свою творчість у 40-х рр. у руслі романтичного напрямку, поновивши поетичну діяльність після тривалої паузи наприкінці XIX ст., продовжив активно використовувати у своїх творах романтичні елементи.

РОЗДІЛ 2

ПОСТАТЬ ЯКОВА ЩОГОЛЕВА В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

2.1. Становлення творчої особистості Якова Щоголева

Поезія Я. Щоголева – своєрідне явище в історії української романтичної літератури XIX ст. Наймолодшим, але разом із тим і найвизначнішим представником харківської романтичної школи, називає Я. Щоголева Д. Чижевський [218, с. 386]. Літературний шлях письменника був досить складним, розпочавши свою поетичну діяльність у 1840 рр., закінчив її митець лише наприкінці XIX ст.

Для того, щоб краще зрозуміти творчість будь-якого письменника, необхідно бути обізнаним із його біографією. Я. Щоголів був досить своєрідною, замкненою, можна навіть сказати, загадковою особистістю. Більшу частину свого життя поет жив усамітнено, у родинному колі, не спілкуючись з великою кількістю людей, не брав активної участі у літературному житті країни, не мав нахилу до рухливого життя і подорожей. Перелічені чинники призвели до того, що багато фактів з біографії письменника тривалий час були не з'ясованими.

Народився Я. Щоголів 5 листопада 1823 р. у місті Охтирка на Слобожанщині. Перші десять років життя майбутнього поета пройшли в рідному місті, в умовах дотримання релігійності та національних українських традицій. Із дитинства Я. Щоголева оточувала мальовнича природа: розкішні бори та ліси, Ворскла, озера поблизу Охтирки, пасіка. Мальовничі пейзажі рідної місцевості залишили помітний відбиток в уяві та запали глибоко в душу поета, і все життя були джерелом літературної творчості [див. : 252, с. 10].

Із 1832 по 1835 роки поет навчався в Охтирській повітській школі. Хоча Охтирщина й була улюбленим краєм Я. Щоголева, на що він сам указував у своїх творах і листах, але більшу частину свого життя поет провів у Харкові. Уже з 1835 р. митець починає навчатися у Харківській гімназії, а в 1843 р.

вступив до Харківського університету. Спочатку Я. Щоголів хотів навчатися на юридичному факультеті, але під час складання вступних іспитів такі видатні вже на той час письменники як І. Срезневський, А. Метлинський, М. Костомаров вмовили Я. Щоголева вступити на філологічний факультет, який він і закінчив у 1848 році [див. : 85; 157; 252].

Творчий шлях поета починається в 40-х роках ХІХ ст. Перші літературні спроби митця припадають на університетський період життя, коли на сторінках «Литературной газеты», «Отечественных записок» з'являються його твори, які були підтримані та схвалені харківськими романтиками – І. Срезневським та А. Метлинським. М. де-Пуле так характеризує постать Я. Щоголева: «З-поміж студентів було там тільки два: Щоголев і Щербина, два завзяті поети [...]». Справа давня, але не можу не зізнатися, що єдиний поет-студент Щербина принаймні не користувався співчуттям товаришів, а Щоголев, який десь заподівся, і того менше» [Цит. за : 157, с. 30].

Естетичні погляди Я. Щоголева, як зазначає І. Пільгук, «...формувались в часи, коли молоді поети були в полоні Шевченкової музи. Щоголів заперечував подібне наслідування і йшов власним творчим шляхом. Поет належав до тієї інтелігенції, яка сприйняла традиції дворянської культури, але корінням своїм впіталась у живі джерела народної поезії» [148, с. 148]. Свою творчу діяльність поет починає як романтик, вірші Я. Щоголева цього періоду засвідчують творче використання здобутків української та світової літератури й фольклору.

М. Костомаров, згадуючи діяльність харківського романтичного гуртка, так характеризує постать молодого поета: «...Я споріднився з цілим гуртком молоді, таких-же, як і я, відданих ідеї відродження української мови й літератури [...]». Щоголів, студент університету, юнак із великим поетичним талантом, який, на жаль, рано зник; його жива уява найчастіше неслась у старе козацьке життя» [Цит. за : 92, с. 361]

Поезії Я. Щоголева були надруковані й у харківському альманасі «Молодик», чотири випуски якого виходили у 1843–1844 рр. У першому

випуску альманаху вміщено дві російськомовні поезії «Мелодия» і «Весна», у другому – україномовні «Неволя», «На згадування Климовського» і «Могила», у четвертому – поезії «Явор», «Чумацкие могилы», «Мечты и пламень вдохновений...», «Ноготок», написані російською мовою.

У 1843 та 1844 роках в «Отечественных записках» з'являються дві критичні рецензії В. Белінського на альманах «Молодик». У своїх рецензіях науковець лише побіжно зачіпає ім'я Я. Щоголева: «...Скільки на Україні поетів! [...] Пальм, Дуров, С. Д., Щербина, Соловей Будимирович, В. Ш...в, Фата Моргана, Ш. Щ., ***, Щоголев... Це тільки обрані, – а скільки званих і ще скільки повинно бути таких, яких ні хто не кличе, але які готові усюди з'явитися! А втім, і обрані відрізняються більше старанням і працьовитістю, ніж талантом» [12, с. 217]. Далі критик висловлює своє ставлення до однієї з поезій Я. Щоголева: «Грецькі мелодії перекладені п. Щоголевым непоганими віршами; жаль лише, що ці мелодії, як і всі народні мелодії, у перекладі ще менш цікаві, ніж у оригіналі...» [12, с. 217–218]. Не зважаючи на те, що у статтях В. Белінський не висловлював гострих зауважень безпосередньо до творів Я. Щоголева, за словами самого митця, саме ці критичні розвідки змусили поета припинити на деякий час свою літературну діяльність.

Після 1847 р. Я. Щоголів не писав цілих 29 років, лише у 1864 р. написав чотири вірші. Посприяла цьому випадкова подія: поет був у гостях та почув від господині дому нову пісню, яка виявилася його власним віршем «У полі». На прохання господині митець створив чотири поезії «Квітка», «Орел», «Діброва», «Маруся».

Закінчивши навчання у Харківському університеті, Я. Щоголів протягом 1848–1871 рр. обіймав різні урядові посади у Харкові (столоначальник у Палаті державних маєтків, помічник управителя канцелярії губернатора, секретар Приказу громадського нагляду, помічник окружного начальника Богодухівського округу, чиновник при Палаті державних маєтків, секретар Харківської думи) [див. : 252].

Покинувши у 1871 р. свою службу, Я. Щоголів оселився у власному домі

і жив тихо, у тісному колі своєї родини та кількох знайомих (харківський письменник В. Пашков, приватний адвокат, співробітник «Київської старовини» А. Шиманів, Д. Яворницький, М. Сумцов і Д. Багалій) [див. : 252]. У 1907 р. Д. Яворницький видає свій роман «За чужий гріх», де змальовуються картини з життя Я. Щоголева, який виступає прообразом пана Заславського. Д. Яворницький подає такий портрет митця: «Високий, з довгими густими, але сивими патлями, з такими ж сивими накордубачаними бровами, увесь бритий, сутулий, з великими сірими, холодними, наче застиглими очима, повнотілий, масний і товстогубий...» [257, с. 297]. У романі змальовуються риси характеру Я. Щоголева, його звички тощо: «Із предків дуже багатий, але дуже чванькуватий, дуже пиндючливий і дуже жорстокий пан. [...] як почав уже підпливать під старість, зробивсь надміру побожний чоловік; що він почав дуже поважати духовний чин і часто їздити із свого хутора до монастиря» [257, с. 290–291].

Я. Щоголів прожив досить складне та трагічне життя. Одружений він був двічі, мав чотирьох дітей – доньку Олександру, двох синів Василя і Миколу та доньку Єлизавету. Усім своїм дітям поет дав добру домашню освіту, особливо музичну. Але родину спіткало велике горе: старша дочка Олександра захворіла на запалення легенів, дуже довго лікувалась і коли вже потроху почала одужувати, раптово, навесні 1879 р., від запалення мозку у віці 14 років помирає її молодший брат, що добре грав на скрипці. Хвороба Олександри поновила, і вона померла влітку 1880 р. Пройшли роки, молодша донька Єлизавета, одружившись, народила поетові онука, який також раптово помер ще дитиною. Ці особисті втрати відбилися і на поезіях Я. Щоголева [див. : 85; 252].

Нова хвиля творчої діяльності митця охоплює 70–90-ті роки XIX ст. – це були роки інтенсивної поетичної праці письменника. У поезію цього періоду Я. Щоголів вносить чимало мотивів ранньої романтичної лірики (козацьке минуле рідного краю, природа тощо).

У березні 1883 р. Я. Щоголів видає першу збірку своїх поезій під назвою

«Ворскло» [236], яка вмістила у собі сімдесят п'ять віршів, написаних переважно в період 1876–1882 рр. Тематика поезій різноманітна – це і живописне змалювання рідної природи, і захоплення героїчним минулим українського народу, і відтворення історії козацтва, і тяжке життя селянства, і картини народного побуту, відтворення портретів людей праці.

Останні роки життя Я. Щоголів прожив замкнено: продав у 1891 р. дім та переселився з дружиною до невеличкої квартири; навіть хазяйство Я. Щоголів вів власноруч, ходив на базар, робив усі покупки. Тільки в неділю та на свята він обов'язково відвідував церкву, як людина релігійна, служив молебні, підтримував знайомство з духовенством.

30 травня 1898 року в Харкові відбувся похорон харківського поета Я. Щоголева. У цей погожий весняний день на вікнах книгарень з'явилась книжечка в веселій весняній зеленій оправі – «Слобожанщина». М. Сумцов з цього приводу відзначав: «Так проводжала поета стара Слобожанщина, здається, сама мертва, але слово не вмирає, і при перших променях сонця – оживає і знов робиться дійсною силою. І Щоголев, як його слуга, мусить ожити в часи відродження українського слова, і все, що він дав красовитого і корисного, усі квіточки його слова оживуть в новому житті, особливо в новій українській школі» [252, с. 17].

Видана після смерті Я. Щоголева збірка «Слобожанщина» [241] вміщувала сто два вірші, написані в період із 1883 по 1898 роки. Твори збірки досить різноманітні за своєю тематикою, тут поет розвиває мотиви, започатковані у «Ворскло», але є і низка відмінностей: активно розробляється історична тема, провідним мотивом виступає протиставлення вільного, козацького життя сучасності; набуває розквіту пейзажна лірика; приділяється увага народно-пісенним мотивам; з'являються філософські та релігійні мотиви; низка творів присвячена темі кохання та жіночої краси.

Визначаючи стильову приналежність поетичної спадщини Я. Щоголева, С. Єфремов наголошує: «...Письменник, який розтягнув свою діяльність більше, ніж на 50 років, до того ж із такими величезними антрактами, не міг

увесь час додержуватися якогось одного настрою. І справді в поезії Щоголева ми стрінемо і романтичні нотки з часів молодого віку, і реалістичні малюнки пізніших літ, і гарні ліричні п'єски на зразок народної пісні, і поезії на громадянські мотиви, й нарешті лірично-філософські рефлексії» [59, с. 409]. Не зважаючи на різноманітність тематики та мотивів у творчості харківського митця, його поетична діяльність мала безпосередній зв'язок із романтичним напрямом української літератури XIX століття.

2.2. Історіографія творчості поета

Постать харківського поета-романтика Я. Щоголева посідає вагоме місце в українській літературі XIX ст. Із часу появи друком перших творів автора починають з'являтися різноманітні рецензії, статті, монографії, присвячені різним аспектам і граням життя та творчості митця. І хоча поетичний доробок письменника відносно невеликий (усього дві збірки), творчості Я. Щоголева присвячено чимало критичних розвідок і літературознавчих праць.

Після публікації перших творів Я. Щоголева з'являються в літературознавчих працях і перші відгуки. У 1844 р. в журналі «Маяк» виходить критичний відгук на другий випуск альманаху «Молодик» С. Бурачека, у якому критик подає різкі зауваження щодо поезії Я. Щоголева «На згадування Климівського»: «...Навіщо зневажати прах наших предків, піднімаючи з могил їх столітній порох їхньої буйної волі, з усіма страхіттями й відразливими проявами...» [Цит. за : 3, с. 303–304]. У цьому ж випуску журналу «Маяк» було вміщено і негативний відгук на твори Я. Щоголева критика К. Калейденського.

У 1860 р. П. Куліш видає альманах «Хата» [103], до якого увійшли і поезії Я. Щоголева. У передмові до свого альманаху П. Куліш високо оцінив твори харківського поета. У рецензії під заголовком «Первоцвіт Щоголева і Кузьменка» критик зазначає: «Отож упала мені в руки поезія якогось пана Щоголева. Зрадів я, її прочитавши. [...]. Не багато тих пісень, да чистий же мед, а не перга словесна. [...]. Склад у того пана Щоголева правдиво рідний. Не

Шевченків голос він переймає; переймає він голос народної пісні, і із пісні бере основу свого komponування. Тим часом, яко поет правдивий, а не підспівач, має він у своєму голосі щось праведно своє, – якусь власну повагу й красу, котрої ні в пісні народній не покажеш, ні в Шевченкових віршах не догледити; не чуже-бо добро він собі присвоїв, а своїм власним даром нас чарує» [102, с. 302]. Це був один із перших позитивних відгуків на твори Я. Щоголева, визнання майстерності та самобутності харківського поета.

Вихід у 1883 р. збірки поета «Ворскло» викликав появу цілої низки рецензій та критичних розвідок. Автором першої рецензії був М. Комаров, який зазначає: «...Щоголев, як справжній поет, який зображає життя людське таким, яке воно в дійсності, співає не про одне лише горе, але й про радощі повсякденного життя» [Цит. за : 146, с. 435], відзначає дослідник і мову поета: «Що стосується мови, то і мова Щоголева дуже добра та народна. Це – мова Шевченка, Квітки й Марка Вовчка...» [Цит. за : 146, с. 439]. У цьому ж році М. Комаров видає «Бібліографічний покажчик нової української літератури» [15], де було вміщено і перелік творів Я. Щоголева, з вказівкою на джерела.

У 1884 р. на збірку «Ворскло» в «Киевской старине» вийшла рецензія В. Горленка [47]. Науковець виділяє провідні мотиви збірки, наголошує на народній основі описів та барв поезій митця. У своїй праці дослідник порівнює Я. Щоголева з такими письменниками, як С. Руданський, Л. Глібов, П. Куліш, зазначаючи при цьому, що Я. Щоголів володів рідкісною, але важливою для письменника якістю – «правдиве усвідомлення своїх сил» [47, с. 455]. В. Горленко називає митця «чистісінький лірик» та, підводячи підсумок свого дослідження, наголошує: «В цих семи десятках віршів видно природженого поета. Якщо він не настільки сильний, щоб примусити наслідувати себе, то сам безперечно не наслідує нікого, і в українській поезії його ім'я не забудеться» [47, с. 456].

Статтю про Я. Щоголева вміщено у «Нарисі історії української літератури» М. Петрова [146]. У розвідці подаються відомості про життя поета, детальний аналіз його творчого доробку, виділяються провідні мотиви поезії:

захоплення козацьким минулим, долею рідного краю, змалювання життя сільської бідноти. Дослідник наголошує на народній основі творів Я. Щоголева: «Переймаючи голос народної пісні та надаючи їй художньої обробки, Я. І. Щоголев був один із числа тих малоруських поетів, які прорубали їй вікно в інтелігентні покої» [146, с. 432]. У висновку науковець відзначає чистоту та багатство літературної мови творів.

Рецензію на працю М. Петрова пише О. Кониський. Проміж іншого приділяється увага і творчості Я. Щоголева: «Довголітня перерва в творах Щоголева справді дуже одсвічується: твори його надруковані в “Молодику”, в “Хаті” оддаються чистою, свіжою, елегійною красою України [...]. Щоголев силкується не відставати від сучасних ідей, хоче додати своїй поезії соціальні думки, але між серцем поета і його думками чутно вже дисгармонію» [Цит. за : 143, с. 591].

Постаті Я. Щоголева приділяється увага й у листуванні Т. Зіньківського з Б. Грінченком. Так, у 1885 р. у листі до Б. Грінченка Т. Зіньківський з приводу видання збірки Я. Щоголева зазначає: «Порадь тільки видавать Щоголеву свої твори в доступній формі, бо ту величезну книгу, на яку він розтягнув свої 75 пісень, з якої причини книга коштує 1р. 30 коп., можна б було вбгати в книжечку завбіль[ш]ки з “Луну”, що далеко інша річ, а то громаді здається автор хоче назнарошне, щоб дорожча була его книжка» [34, с. 40]. На що Б. Грінченко дав таку відповідь: «Ти кажеш, що Щоголев там видає свої вірші, що громаді здається, що автор хоче знарошне, щоб дорожча була його книжка. Я сам Щоголева не знаю, але люде, котрі знають його добре, так-таки просто і кажуть, що він саме це і мав на увазі, видаючи перший свій збірник. Як не погано в цьому признаватися (бо це про письменця), але ж правда» [34, с. 41].

У 1885 р. О. Кониський публікує статтю «Zarysy ruchu literackiego Rusinów», окремий розділ якої присвячено творчості Я. Щоголева. «Світлою прогалиною у сучасній літературній тьмі» [Цит. за: 197, с. 355] називає дослідник збірку поета «Ворскло». Рецензуючи статтю О. Кониського,

І. Франко [197] погоджується із думкою критика щодо значущості творчого доробку Я. Щоголева.

Високо оцінив творчість поета О. Огоновський у своїй праці «Історія літератури руської (української)» [143], яка вийшла у 1889 р. Дослідник подає відомості з життя Я. Щоголева, аналізує попередні критичні статті П. Куліша, В. Горленка, О. Кониського, розглядає поетичну спадщину митця, виділяє головні теми творів. О. Огоновський подає таку оцінку творчості поета: «Коли цей письменник подекуди силкується писати свої вірші, то пісні й думки Щоголева заявляють природну вдачу поета через що звуки його ліри злилися з піснею протонародною. Хоча в його віршах добачаємо тон елегійний, то світогляд його не доходить до “песимізму”...» [143, с. 592].

С. Русова у 1891 р. публікує нарис «Литературныя характеристики мѣстныхъ писателей» [169], остання стаття у якому присвячена творчості Я. Щоголева. Аналізуючи поетичну спадщину митця, дослідниця зазначає: «...Його чудова мова залишиться гідним зразком для багатьох малоруських поетів і письменників, що прагнуть, залишаючись вірними рідному народу, передавати доступною для нього мовою ті ідеї, образи та знання, які стали вже загальнолюдським набутком [...]. Він не створив нам ні одного підвищеного образу, ні одного цільного типу, тому що – він лише лірик, а лірична поезія є приватне виявлення поетичного дару...» [169, с. 2].

Після смерті Я. Щоголева його літературна спадщина стала об'єктом дослідження багатьох літературознавців. Дав оцінку поетичному доробку митця і Г. Хоткевич, який у 1898 р. помістив у «Літературно-науковому віснику» кілька критичних розвідок. У третьому томі з'являється стаття «Яків Іванович Щоголів. Посмертна згадка» [41]. Відзначаючи важливість творчої праці поета, критик наголошує: «...Задля нас, земляків його він перш над усе був поет, і дивитимемось ми тільки на те, що він нам залишив з своїх писань. Він був артист в душі, і найвищим його мисленням ідеалом була краса, краса у всьому: в життю, в поезії, навіть в одежі» [41, с. 48]. У четвертому томі «Літературно-наукового вісника» вміщено статтю Г. Хоткевича під

заголовком «Яків Іванович Щоголів (Огляд його життя і діяльності)» [214]. У своїй праці науковець обстоював думку про те, що для митця творчість не була основною сутністю його життя: «Він був тільки талановитий письменник, чоловік, котрому від Бога даним був талант перелити в гарний вірш гадки, що приходили йому в голову [...]. Але якби Щоголеву заборонено було писати [...] то не носив би він за халявою книжечки в чорній палітурці...» [214, с. 90]. У розвідці Г. Хоткевич детально описав життя поета, поділивши творчість на два періоди, виокремив провідні мотиви та теми поезій. Підводячи підсумок, критик наголошував: «Він був поет, поет цілою своєю душею, всіма своїми почуттями. Се артистичне чутє підносило його понад рівень буденних людей, давало йому змогу почувати серцем найвисші красоти як природи, так і взагалі всього красивого на світі, будь то пісня, музика чи вірш» [214, с. 106].

Г. Хоткевич у 1899 р. опублікував із поясненнями чотири недруковані раніше вірші Я. Щоголева: «Вигадки», «Янгол смерті», «Баба», «Плаха з оксамиту». Літературознавець наголошує на важливості цієї публікації для історії української літератури, зазначаючи: «...По смерті поета ми повинні збирати не лише усяку дрібницю, що була написана ним, а і те навіть усе, що так або інакше тичилось його, бо через це майбутньому історику літератури [...] полегшиться можливість ясно і вірно виобразити собі духовну постать тієї або іншої людини, того або іншого поета...» [213, с. 2].

У літературознавчому доробку І. Франка немає окремої розвідки, присвяченої поетичній творчості Я. Щоголева, але ім'я харківського поета зустрічається у кількох працях критика, що датуються 1898–1904 рр. У статті «Українська література за 1898 р.» І. Франко наголошує: «З провідних українських письменників у 1898 р. помер один – Щоголів» [202, с. 12]. Високо оцінював І. Франко збірку «Ворскло» у «Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 р.»: «...Досить велика збірка віршів (усіх 75), досить значної поетичної вартості...» [200, с. 303–304]. У статті «Южнорусская литература», написаній для «Енциклопедичного словника Брокгауза і Єфрона», вчений характеризує творчість Я. Щоголева як поета, «...выступившего на

литературное поприще еще в 40-ые годы, но прожившего весь век в стороне от украинского литературного движения и только в 70–80-х годах опубликовавшего два сборника стихотворений (“Ворскло” и “Слобожанщина”), свидетельствующие о недюжинном таланте, но вместе с тем носящие на себе несомненные следы отчуждения автора от более живых литературных течений» [203, с. 323].

У журналі «Киевская старина» у 1901 р. було опубліковано лист М. Лободовського до редактора «Южного края» під заголовком «Последнее стихотворение Я. И. Щоголева» [224] – це була остання ненадрукована поезія Я. Щоголева «Янгол смерті». У 1902 р. у збірці поезій «Вік», вміщена низка творів Я. Щоголева зі вступною статтею, у якій зазначається: «Почавши з романтичних поезій про українську старовину, Щоголев в останніх поезіях своїх піднісся до змалювання соціально-економічного ладу на Україні і дав зразки справжньої поезії в тому напрямі» [245, с. 171].

Наступну згадку про творчість Я. Щоголева знаходимо у 1908 р. у другому випуску поетичної антології «Українська муза» [89], яка виходила під редакцією О. Коваленка. В антології було подано коротку характеристику життєвого та творчого шляху поета та вміщено його вірші. Дослідник дає позитивну оцінку поезіям митця, висловлюючи таку думку: «Перші поезії Щоголева – романтичні, пізніше ж писані на соціально-громадські теми. Мова його дуже гарна, щиро народна» [89, ст. 216].

У 1911 р. з’явилась «Історія українського письменства» С. Єфремова [59], де в контексті літератури 60-х років XIX ст. розглядалась і творчість Я. Щоголева. Дослідник високо оцінює літературну діяльність харківського романтика, наголошуючи: «Не був з нього завзятий борець, ні пророк натхненний, ні навіть сатирик, що гострим словом картає вади людські. Це просто спокійний обсерватор, що приглядається до життя й записує свої спостереження, з погляду спокійно, навіть холодно, але все-таки у читача іноді мороз піде поза спиною од тих ніби холодних малюнків» [59, с. 411].

Новий важливий етап у розвитку дослідження творчості Я. Щоголева

починається з роботи М. Сумцова, який у 1919 р. упорядкував та видав збірку поезій митця. Праця вміщувала біографічні відомості, фотографії, усі відомі на той час твори Якова Щоголева та критичні зауваження до них. Поезії були розділені на цикли відповідно до тематики й мови: російські поезії; український первоцвіт; поеми, балади, колядки; українська природа; історичні спогади і мрії; побутові малюнки; кохання, жіноцтво; автобіографічні поезії; погляд автора на власну поезію; чорне заминало; випадкові поезії. До кожного циклу подавались відомості про перше опублікування цих творів та критична характеристика. М. Сумцов підкреслює велике значення творчого доробку поета: «...Ще за життя Щоголів став українським класиком головне завдяки гарної, соковитої мови. Майже усі літературні збірники і альманахи користувались його творами [...]. Ні одна книжка по історії українського письменства не обходить Щоголіва. Без сумніву, згодом поезія Щоголіва залюбки буде прийнята в широких колах громадянства, вважаючи найкращі її риси: любов до рідного краю, численні історичні спогади, гарні побутові малюнки, гуманне, доброзичливе відношення до жіноцтва і дітей» [252, с. 37].

Звертається до постаті Я. Щоголева і О. Барвінський, дослідник зупиняється на ліричних творах митця і характеризує літературний хист поета такими словами: «Обсяг творчості Щоголева – це невелика картина, виява навіяного горячим ліризмом чувства, – степи, ліси, хати, поля і тому в нього найбільш мотивів описової лірики, від котрих віє запахом щирої і справжньої поезії. [...]. Щоголів був справжній поет-митець в душі, в житті, в поезії, навіть в одежі. Він належить до тих українських поетів, у котрих всюди проявлялася чистота думки і слова...» [8, с. 222].

Дочка Я. Щоголева Є. Шаховська-Брабант публікує у 1923 р. «Біографію і спомини про батька» [Див : 246], у яких оповідає про життєвий та творчий шлях поета, подає відомості про характер та звички митця.

У 1924 р. виповнилося 25 років від смерті Я. Щоголева, до цієї дати Б. Лепкий упорядкував та видав у Берліні збірку поезій митця «Вибір творів» [247]. У вступній статті дослідник подає біографічні відомості та характеризує

постать поета: «Тихий, вдумливий і вразливий, не гонив за славою, не розтручував других, щоб висунутися наперед, не дбав про популярність і не здобув її. Ім'я його ні за життя, ні по смерті не було голосним настільки, наскільки на це заслужили його твори» [113, с. 4]. Говорячи безпосередньо про твори Я. Щоголева, науковець зазначає: «В них видно широке й солідне формування автора, високу естетичну культуру, дбайливість про гарну, дзвінку мову, про бездоганну, нову форму, але що в них вражає нас найбільше, так це окремий Щоголівський поетичний погляд на світ, його окреме висококультурне, аристократично-філософічне відношення до життєвих явищ і до людей, отся його справжня поетичність, котру чуєш, а котрій імені не підбереш» [113, с. 17].

У 1924 р. виходить друком «Науковий збірник Харківської науково-дослідчої катедри історії України», присвячений пам'яті М. Сумцова, у якому вміщено статтю В. Білецької «Етнографізм у творах Я. Щоголева». У своїй праці дослідниця відзначала вагоме етнографічне значення поезій Я. Щоголева, наголошуючи на тому, що в творах поета відбилась краса рідної природи, місцевий побут, селянська та ремісничка праця, старовинні свята, звичаї, вірування народу: «Тут ми маємо переважно селянське життя, що його змальовано у всіх подробицях, в різні пори року. Важка праця й злидні, щоденний побут, хатнє життя з усіма дрібницями [...], родинні взаємовідносини, свята, в яких відбилися стародавні вірування, – все це на тлі ретельно обробленого слобожанського пейзажу...» [16, с. 123–124].

Не оминув увагою постать Я. Щоголева й І. Айзеншток, видавши у 1925 р. статтю «Літературні й громадські погляди Щоголева» [1] з приміткою «До столітніх роковин його народження 1824–1924». У своїй праці дослідник подає виписки з листування поета з І. Деревянкиним та уривки з літературних заміток, які Я. Щоголів склав на прохання поетеси-початківця. У цих матеріалах, на думку І. Айзенштока, «...відбився Щоголів – людина й письменник, його літературні й громадянські погляди й смак, що їх простудіювати є дуже важлива річ, щоб вивчити його твори» [1, с. 299].

Творчість Я. Щоголева відзначено й у «Нарисі історії української літератури» В. Коряка. В одному з розділів своєї праці науковець, характеризуючи слобожанську романтичну літературу, дає оцінку творчим здобуткам Я. Щоголева. Аналізуючи постать митця, дослідник наголошує, що поет «цікава постать у літературі [...]. Це людина уперта, кремезна, що з завзятістю йшла проти течії...» [93, с. 318].

Плідним у дослідженні життя та поетичної спадщини Я. Щоголева видався 1926 р., коли з'являється ціла низка критичних розвідок та публікацій. У статті О. Дорошкевича «Нотатки про Я. Щоголева» [57] наголошується на тому, що не відзначався сторічний ювілей поета: «Ще 1924 року пробігла ця не аби-яка дата в історії української літератури – сто років з дня народження українського поета Я. Щоголева, локалізованого співця Слобожанщини [...] та громадська байдужість, що її так болюче зазнав на собі поет ще за свого життя, не покинула його й тепер...» [57, с. 70]. Також у статті розглядається листування письменника з тогочасними діячами культури, подаються деякі вірші поета.

До вивчення творчої спадщини Я. Щоголева звертається і М. Зеров, видавши у 1926 р. збірку творів митця «Поезії» [248], передмовою до якої стала стаття під назвою «Непривітаний співець». Поетичну спадщину романтика М. Зеров поділяє на кілька груп, залежно від тем та мотивів віршів: козакофільські поезії, поезії на народну тематику, стилізовані в народному дусі пісні, картини ремісничого життя та праці, інтимна та релігійна лірика. Називаючи Я. Щоголева «непривітаним співцем», літературознавець подає таку характеристику поета: «Всім своїм життям, звичками і поглядами він немов зумисне намагався зробити з себе живий пам'ятник на гробі давно минулої доби. І свою поезію беріг він, немов якийсь заповідний шмат вікової цілини серед зораного, культивованого степу» [248, с. 15–16].

Публікація розвідки М. Зерова викликала появу низки рецензій. Так, першим рецензентом праці стає І. Айзеншток, який відзначає велику вартість видання М. Зерова: «...Це перша, дійсно історично-літературна характеристика

українського поета, бо все, що ми мали досі, – тільки критичні етюди, на теперішні вимоги – дуже сумнівної вартості, або розвідки про окремі питання життя й творчості поетової, або нарешті, зібрання сирих матеріалів на потребу майбутнім дослідникам» [3, с. 302–303]. Схвалюючи роботу М. Зерова, дослідник наголошує: «...Щоголів – дійсно класик і знайомство з його творчістю, з його багатою, блискучою мовою в чималій мірі буде корисне для дуже багатьох прихильників української культури» [3, с. 302]. Наступна рецензія належить П. Филиповичу, який, аналізуючи працю М. Зерова, зазначає: «Соціально-психологічну характеристику Щоголева зроблено досить повно й майстерно, хоч на перешкоді й була певна обмеженість біографічних матеріалів. В аналізі історично-літературній так само дано широку картину поетичних уподобань Щоголева» [195, с. 105]. Щодо постаті самого поета П. Филипович наголошує: «...Увага істориків літератури (і складачів читанок) не минула його, і вже можна визначити, що цінного дала Щоголева творчість з погляду соціологічного і художнього» [195, с. 105].

Досліджувати творчу спадщину Я. Щоголева П. Филипович продовжує і у наступні роки. Так, у 1928 р. науковець публікує статтю «Шевченко і Щоголів» [196], у якій характеризується поезія митця «У полі»: історія написання, опублікування, а також наголошується на тому, що цей твір здобув прихильність Т. Шевченка. У 1929 р. П. Филипович публікує статтю «Етнографічне непорозуміння з віршем Я. Щоголева» [193], у якій поезія Якова Щоголева «Шинок» порівнюється з російськомовним віршем, опублікованим А. Смірновим-Кутачевським у статті «Песенно-сатирические мотивы современной деревни», аналізуючи твори, дослідник робить висновок, що останній твір є перекладом поезії Я. Щоголева.

Продовжується дослідження творчого доробку харківського романтика й у 30-х роках ХХ ст. Велике значення мала праця А. Шамрая, який у 1930 р. перевидав обидві збірки поета та помістив вступну статтю «Яків Щоголів в оцінках літературної критики» [223]. Протягом 1936–1937 рр. у Львові вийшла друком «Історія української культури» [72] під редакцією І. Крип'якевича, у

праці було вміщено статтю «Спізнений романтик», присвячену Я. Щоголеву. У коротенькій замітці подаються біографічні відомості та огляд провідних мотивів творчості поета.

Статтю під назвою «Пізній лавр» [122] пише у 1938 р. Є. Маланюк. Розглядаючи поетичну спадщину Я. Щоголева, дослідник доходить такого висновку: «В його хуторській ізольованості, в його вельми непростім консерватизмі, в патріархальній характерності і навіть “льоаялізмі”, в самій статичності його віршів – відчувається таке напруження, така запорозька затятість, така певність національної сили, що стає ясним, чим саме притягав і притягає нашу увагу цей дивний сучасник...» [122, с. 174–175].

Не згасає літературний інтерес до постаті «запізнілого романтика» і у 1940–1950-х рр. Так, у 1943 р. виходить стаття Д. Косарика «Яків Щоголів – патріот Слобожанщини» [94], у якій творам митця надається велике значення у змалюванні рідної Харківщини: «Патріот рідної землі Я. Щоголів старанно збирає легенди, зв'язані з тією чи іншою місцевістю, в прекрасних віршах описує свої спостереження над звичаями та побутом місцевого люду і подає пишні малюнки чарівної природи Слобожанщини» [94, с. 35].

Стаття І. Пільгука «Його слово піснею стало» [148] з'явилася у 1945 р. Критик наголошує на мелодійності та музичності поезій Я. Щоголева, аналізує провідні мотиви збірок митця, підсумовуючи свою працю, зазначає: «Стислий огляд поезії Щоголева дає право заперечувати віднесення його до “рангу другорядних”. Так само трактування його творчості, як вияву “консервативно-дворянської” ідеології, вияву “міщанської обивательщини” не дає правдивого уявлення про спадщину, яка живе в народі, в його мові і увійшла в багату музичну культуру» [148, с. 154].

У газеті «Соціалістична Харківщина» за 1946 р. вміщено статтю С. Браславського «Яків Щоголів» [28]. Аналізуючи життя та творчість поета, дослідник вказує на художню майстерність творів митця: «...Знав його насамперед як поета пильного, ретельного, який старанно обробляв свої поезії, по декілька разів їх переписуючи. Покликанням цієї тихої і скромної людини

була поетична творчість. І Щоголів творив, підкреслюючи в листах до знайомих важливе значення поезії» [28, с. 4].

Високу культуру мови творів Я. Щоголева відзначено і в «Історії української літературної мови» І. Огієнка [142], яка вийшла друком у 1949 р. в Канаді в місті Вінніпег. Зокрема, автор наголошує на тому, що: «...Щоголев закликав до більшої культури слова, закликав покинути, нарешті, мірвання українськості й народності на міру запаху дьогтю» [142, с. 243–244].

У 1955 р. виходить праця «Історія української літератури» [80], у першому томі якої вміщено статтю, присвячену огляду творчого шляху Я. Щоголева. Аналізуючи поетичну спадщину митця, літературознавці наголошують: «Щоголев вважав себе поетом “чистого мистецтва” [...]». Письменник говорив, ніби в його власній поезії “нема ні до кого ні ненависті, ні тенденцій”. Насправді ж в деяких своїх віршах Щоголев виступав то як консерватор, то як ліберал» [80, с. 567]. У цьому ж році у журналі «Советская Украина» [239] надруковано російською мовою поезії Я. Щоголева «Почтальон» та «Зимнее утро».

Кілька слів присвячує постаті Я. Щоголева і Д. Чижевський у своїй «Історії української літератури (від початків до доби реалізму)» [218], виданій у 1956 р. в Нью-Йорку. Дослідник відзначає високу вартість творів митця, наголошуючи: «В 40-х роках почав друкуватися Яків Щоголів (1824–98), мабуть, найвизначніший поет усього харківського кола...» [218, с. 386].

У 1957 р. у Лондоні у видавництві «Спілки Української молоді у Великій Британії» виходить «Антологія української поезії» [250] В. Державина, в якій було вміщено три вірші Я. Щоголева: «Псальма Давида», «Хортиця», «Листопад». У цьому ж таки році у Києві виходить чотиритомне видання з аналогічною назвою «Антологія української поезії». Передмову до праці, під назвою «Українська поезія дожовтневої пори», пише М. Рильський. У статті науковець аналізує й творчість Якова Щоголева та відзначає тематичну різноманітність поезій митця.

Вагомі розвідки присвячені творчості Я. Щоголева з'являлися і протягом 60–70-х років XX ст. До найвизначніших праць варто віднести дослідження А. Каспрука «Яків Щоголів. Нарис життя і творчості» [85], яке вийшло у 1958 р. Ця ґрунтовна праця насичена цікавим і змістовним матеріалом, у якій детально розглянуто життєвий та творчий шлях поета. Дослідник наголошує на тому, що Я. Щоголів посідає особливе місце в історії української літератури. Окремими розділами розглядаються ранні твори митця, збірки «Ворскло» та «Слобожанщина». А. Каспрук детально аналізує творчу спадщину письменника, дає високу оцінку його поезіям: «...Вже в цих ранніх своїх віршах Щоголів досягає значної майстерності. Поет пильно дбає про форму вірша, урізноманітнює розміри, строфіку, римування, легко володіє віршем, тонко уміє схопити і передати сумовитий настрій або радість» [85, с. 36]; «...Високі художні якості поезій Щоголева дозволяють поставити його поряд з видатними українськими поетами пошевченківської доби» [85, с. 113]. У цьому ж таки році А. Каспрук упорядкував та видав збірку поезій Я. Щоголева [239] з передмовою «Талановитий майстер поетичного слова», яка складалася зі скороченого матеріалу монографії.

В. Лесик у 1958 р. публікує статтю «Із спостережень над ритмікою поезій Якова Щоголева» [114], де наголошує, що для повноти дослідження творчого доробку митця важливе значення має вивчення ритмічної будови творів поета. Підводячи підсумок свого дослідження, науковець наголошує: «...В українських поезіях 40-х років [...] звернувся до народно-пісенних мотивів, образів, а разом і ритмічних розмірів. Від того часу протягом всієї творчості Щоголів користувався двома системами віршування: народною складочисловою системою і так званою “класичною” силабо-тонічною системою» [114, с. 88].

Оцінку творчості Я. Щоголева дає і О. Білецький у статті «До розуміння творчості Я. Щоголева» [17]. У праці подається аналіз монографії А. Каспрука та відомостей про Я. Щоголева з «Історії української літератури» [80]. Щодо останньої, то дослідник не погоджується з деякими твердженнями, насамперед,

із тим, що Щоголеву приписується лібералізм: «Його лібералізм, мабуть, вбачається в тому, що він співчутливо писав про страждання бідного люду і різко протестував проти війни» [17, с. 566]. Низку зауважень робить науковець і стосовно дослідження А. Каспрука. Сам О. Білецький приділяє увагу своєрідності художньої мови творів та робить таке узагальнення: «Я. Щоголів – талановитий поет, автор багатьох майстерно написаних поезій, оригінальний лірик [...], його поетична спостережливість і в зображенні природи, і в зображенні побуту надають його поезії неперехідну художню цінність» [17, с. 577].

М. Рильський у 1961 р. пише рецензію на працю О. Білецького. Письменник подає такі зауваження щодо характеристики Я. Щоголева: «В своєму справедливому запереченні вигаданого деякими істориками літератури “оптимізму” Щоголева, автор статті до того згущує ноти песимізму в його творчості, до того підкреслює “чорне заминало” [...], нависле над світоглядом поета, що зовсім не залишає місця для тих просвітів радісного відчуття життя, які у Щоголева все ж таки, мені здається, були» [167, с. 390].

«Твори» Я. Щоголева з передмовою П. Волинського «Життя і творчість Я. І. Щоголева» [243] вийшли у 1961 р. Ця праця становить значний інтерес для вивчення творчості поета. На початку статті дослідник, наголошуючи на необхідності наукового вивчення поетичного доробку Я. Щоголева, зазначає: «...Щоголев – поет високоталановитий. Це своєрідна й колоритна постать митця, в літературній спадщині якого є чимало художніх перлин» [36, с. 3]. Аналізуючи поезії митця, дослідник вказує на те, що вплив на формування особистості поета мав його зв'язок із харківськими романтиками та захоплення фольклором: «Пісні Щоголева не стилізація і не наслідування народних пісень, а наслідок того, що поет переймався самим духом народної поезії, сприйняв особливості поетичного мислення народних співців» [36, с. 24]. П. Волинський так характеризує доробок поета: «Творчість Щоголева є дуже цікавим явищем в історії української поезії також своїм віршуванням. Поезії його відзначаються надзвичайною музичністю та мелодійністю» [36, с. 24].

У 1961 р. вийшов друком збірник «Поети пошевченківської доби» [160], у якому зібрано поетичні твори письменників 50–80-х років XIX ст., серед інших у збірці вміщено низку поезій Я. Щоголева. У цьому ж році виходить посібник «Матеріали до вивчення історії української літератури», у третьому томі якого вміщено низку статей, присвячених постаті Я. Щоголева, зокрема: «Основні дати життя і творчості», «Автобіографія», «Я. І. Щоголев. Передмова до збірки поезій “Слобожанщина”», В. Горленко «“Ворскло”, лірна поезія Я. Щоголева» [50], П. К. Волинський «Яків Щоголев» [38].

Творчий доробок Я. Щоголева аналізує і В. Стус, який у середині 1960-х років у статті «До проблеми творчої індивідуальності письменника», побіжно розглядаючи поезію митця, зазначав: «Він, не окриливши свого таланту найактуальнішими соціально-національними змаганнями рідного народу, не зміг до кінця розвинути свій симпатичний талант. Сказати б, реакція взаємодії індивідуального світу з великим світом народу не була закінчена. Надто беріг поет свою свободу митця від усякої злоби дня, надто бракувало йому глибоко демократичного ставлення до “юрби”...» [180, с. 216].

Однією із найважливіших праць цього періоду стосовно біографії Я. Щоголева, можна вважати статтю Л. Стеценка «Таємниця однієї дати» [179]. Здійснивши ретельне дослідження в архівах, науковець зміг встановити точну дату народження Я. Щоголева – 24 жовтня (за старим стилем) 1823 року. Ця праця стала вагомим відкриттям і значним набутком у дослідженні постаті митця.

У видавництві дитячої літератури «Веселка» у 1968 р. вийшла книжка вибраних творів Я. Щоголева «Чередничка» [253] із передмовою І. Пільгука «Струни поетичного слова». Дослідник, аналізуючи творчість поета, відзначає майстерність його пейзажної лірики: «Це мистецтво барв, симфонія мелодійних звуків, виражена із щирими почуттями простим задушевним словом» [151, с. 7]. Підсумовуючи свою розвідку, науковець зазначає: «Щоголів збагачував скарби українського поетичного слова. У зображенні природи, народних портретів, епізодів козаччини, критичних малюнків сучасності він виступав поетом, що

глибоко осмислює красу в різних життєвих проявах [...], класична спадщина Щоголева посідає помітне місце в надбаннях нашої культури» [151, с. 16]. Продовжуючи вивчення поетичного доробку Я. Щоголева, І. Пільгук у 1971 р. видає збірку творів «Вибране» [235]. Передмовою до неї слугувала стаття «Співець Слобожанщини», де подається аналіз поетичного набутку митця. Своє ставлення до творчості письменника автор дослідження виражає такими словами: «В історію української літератури Щоголев увійшов як поет великої ліричної наснаги. Він збагатив скарби поетичного слова, змалював типові народні портрети, багатобарвні картини рідного краю, урізноманітнив поезику віршування» [149, с. 19].

Статті про Я. Щоголева було вміщено у «Короткій літературній енциклопедії» [99] 1975 р. та «Великій радянській енциклопедії» [22] 1978 р.

У 1976 р. твори Я. Щоголева у перекладі під заголовком «Лебедушка: Стихи [Для дошкільного віксту]» [237] були видані у Московському видавництві «Детская литература». У 1979 р. виходить підручник «Історія української літератури другої половини ХІХ ст.» [74], у якому вміщено статтю про Я. Щоголева, де подається аналіз творчості поета, визначається його значення у розвитку української літератури: «Приваблює у Щоголева висока культура слова, прагнення уникнути шаблонів і схематизму [...], найцінніше зі створеного ним продовжує зберігати своє художнє значення» [74, с. 232].

Титанічну працю здійснив у 1980 р. А. Полотай, опублікувавши статтю «До історії видання творів Я. І. Щоголева» [163], у якій було систематизовано усі відомі на той час видання поезій Я. Щоголева. Дослідник детально аналізує кожен збірник, виділяючи її позитивні та негативні риси; наводить приклади віршів, із зазначенням розбіжностей між автографами та різними передруками. Критик відзначає важливість для вивчення життєвого й творчого шляху митця всіх перевиданих збірок поезій Я. Щоголева.

Грунтовною та важливою розвідкою вважаємо працю А. Погрібного «Яків Щоголев. Нарис життя і творчості» [157], яка з'явилася у 1986 р. Звертаючись до біографічних відомостей, розглядаючи умови формування

естетичних та суспільних поглядів поета, подаючи детальний аналіз усього поетичного доробку митця, дослідник підсумовує сказане такими словами: «Щоголев продовжує приваблювати високою майстерністю, вмінням натхненно оспівувати людей праці та рідну природу, чаром облагороджування людських сердець» [157, с. 165].

У 1987 р. виходить поетична збірка «Українські поети-романтики» [191], де було вміщено і твори Я. Щоголева. Автор вступної статті «Українська романтична поезія 20–60-х років XIX ст.» М. Яценко аналізує як літературний романтичний рух в цілому, так і творчість окремих поетів. У цьому ж році виходить праця «Історія української літератури» [81], за редакцією М. Яценка, де в розділі «Поезія 70–90-х років» подаються короткі відомості про творчість Я. Щоголева. У 1988 р. у «Православному віснику» [249] друкуються поезії Я. Щоголева «Престол» та «Чернець».

Питання зв'язку творчості Я. Щоголева з українською фольклорною традицією порушується у статті В. Погребенника «Видатний майстер поетичного відображення старожитностей України (До 170-річчя від дня народження Якова Щоголева)» [152]. Автор розвідки, аналізуючи поетичний доробок митця, наголошує: «...Багатий розмаїтими підходами, творами і рівнями [...] фольклорно-етнографічний контекст творчості “запізнілого” романтика Щоголева став з'єднувальною ланкою між асимілюванням народної словесності в добу розквіту романтизму та першими модерними її переломленнями. Щедре спілкування поета-лірика й епіка зі світом фольклору і міфології збагатило українську поезію національним, народним елементом...» [152, с. 18–19].

У збірнику тез «Всеукраїнської науково-методичної конференції. Шляхи розвитку мистецтва та культури Слобожанщини. Проблеми історії, теорії, практики» 1993 р., вміщено статтю В. Зайцева та Б. Посохова «Я. І. Щоголів – студент Харківського університету» [63]. У цьому ж році в журналі «Перець» [253] друкуються поезії Я. Щоголева «Шинок», «Крамар» та «Чуприна».

Науковець Г. Грабович у 1997 р. видав книгу «До історії української літератури: Дослідження, есе, полеміка» [51]. Аналізуючи у своїй праці книгу Д. Чижевського «Історія української літератури. Від початків до доби реалізму», Г. Грабович так характеризує постать Я. Щоголева: «...З погляду художньої майстерності та висвітлення природи українського романтизму, він був важливим поетом – набагато важливішим, певна річ, ніж Метлинський, Шашкевич чи Падура, кожен із яких аналізується докладно. (Звичайно, вплив Щоголева не був великим – але про жодного з романтиків, за винятком Шевченка й Куліша, не можна сказати, що він мав значний вплив)» [51].

Звертається до постаті Я. Щоголева і В. Погребняк, який у «Історичному календарі» за 1997 р., публікує статтю про митця під назвою «Поет-лірик, поет-епік» [154]. Критик подає коротку характеристику творчості Я. Щоголева. Наголошуючи на її тісному зв'язку з фольклорною традицією, дослідник зазначає: «Спілкування поета-лірика й епіка зі світом фольклору та міфології було вельми плідним і готувало ґрунт для більш сміливих модерністичних підходів до криниці народної творчості» [154, с. 165].

У літературно-художньому журналі «Слобожанщина» за 1997 р. вміщено статтю І. Маслова про Я. Щоголева. Подаючи короткі відомості про творчий шлях поета, дослідник наголошує: «Збірки характеризують Щоголева як своєрідного і неповторного майстра художнього слова, котрий своєю творчістю засвідчив глибоке розуміння життєвих проблем людини і світу, сутності усього живого і суцього» [123, с. 144].

Сто років із дня смерті Я. Щоголева відзначалось у 1998 р., ця дата ознаменувалась появою низки праць, присвячених вивченню творчості харківського поета. Так, у Києві виходить репринтне видання книжки 1924 р. «Б. Лепкий “Щоголев Я. Вибір творів. З портретом автора та вступною статтею Богдана Лепкого» [247], збагачене спогадами і листами доньки поета княгині Е. Шаховської-Брабант, післямовою В. Погребенника. Кілька статей з'являються і у періодиці. У газеті «Панорама» публікується стаття В. Бурмаки «Непривітаний співець Слобожанщини» [29], у якій науковець зазначав:

«...Творами в скрутний для української культури час він доводив високий рівень розвитку мови та інших духовних надбань нашого народу» [29, с. 14]. У місячнику «Визвольний шлях» надрукована стаття А. Легіта «Видатний поет пошевченківської доби» [112], де автор аналізує творчий доробок поета, відзначає провідні мотиви його збірок, наголошує на багатстві мови творів.

У посібнику «Духовні джерела Слобожанщини», який з'явився у Харкові в 1998 р., вміщено статтю «Поетичні струни Щоголіва» [49]. Автори праці В. Головінов та П. Гомон подають таку характеристику спадщини митця: «Його поетичне слово бере початок з пісні, і розливається в звуках природи, у ритмі праці, в гармонії сонячних переливів і грозових відгомонів на просторах Слобожанщини» [49, с. 74]. У 1998 році виходить монографія О. Камінчук «Поетика української романтичної лірики. (Проблеми просторової організації поетичного тексту)» [84], у якій розглядаються і твори Я. Щоголева, зокрема, дослідниця відзначає особливості композиції, образної системи та ритмомелодичної структури поезій «патріархального слобожанина».

Інтерес до творчості Я. Щоголева не зникає і у XXI ст., починають з'являтися нові цікаві дослідження. Так, у 2000 р. в Києві виходить праця А. Погрібного «Класики. Не зовсім за підручником», де вміщено статтю про Я. Щоголева під назвою «Чеснота новизни» [155]. У статті подається огляд поетичної спадщини митця, виокремлюються провідні мотиви поезії, її найкращі риси. Підсумовуючи своє дослідження, науковець наголошує: «Невелика за обсягом творча спадщина поета засвідчує у ньому одну з найяскравіших індивідуальностей у нашій літературі XIX ст., що цілковито самотійно, як видається без жодних зовнішніх орієнтирів прокладала мистецькі шляхи до модерних творчих пошуків...» [155, с. 52].

У 2001 р. з'являється праця С. Кочерги «Південний берег Криму в житті і творчості українських письменників» [97], у якій є стаття, присвячена аналізу поезії Я. Щоголева «Ялта». Дослідник відзначає: «Серед нових мотивів, якими збагатив вітчизняне письменство поет, є і кримські вкраплення. Для нас особливо цікавим є вірш «Ялта» – перший у ряді поетичних творів, котрі

оспівали унікальне наше місто...» [97]. Статтю про Я. Щоголева вміщено й у посібнику «Літературне краєзнавство» [58]. Автор праці О. Єременко аналізує тематичне розмаїття творів поета, відзначає провідні мотиви, зв'язок із українським фольклором та багатство мови віршів митця.

У підручнику «Історія української літератури ХІХ ст. (70–90-ті роки)» [77] за редакцією О. Д. Гнідан, який вийшов у 2003 р., вміщено відомості про Я. Щоголева. Стаття складається з таких розділів: перебіг життєтворчості; погляди і творчість поета-романтика; рання поезія, збірка «Ворскло»; поетична книжка «Слобожанщина» (літературне «козакофільство» збірки, образ України й українців, міфопоетичні сюжети епічної поезії). Подається характеристика творчості поета: «Особа і художній набуток Якова Щоголева – непересічні в історії української красної словесності [...] тим унікальна постать, що ще перед М. Старицьким почав орієнтувати рідну літературу на сприймання не простонародним, а інтелігентним читачем і культивував відповідну манеру образного вислову, культурну й аристократичну» [77, с. 294].

У цьому ж році з'являються статті й у харківській періодиці. У газеті «Столиця», опубліковано розвідку М. Сасиної «А в час передсмертний скажу Україні: Тобі і могила моя...» [170], у якій дослідниця відзначає: «...Тривалий час поетична творчість одного з найшляхетніших і найзначніших поетів ХІХ століття лишалася “непривітаною”» [170, с. 24]. У газеті «Слобідський край» вміщено статтю Л. Логвіненка «Невиправний романтик Яків Щоголев» [118]. Автор дослідження наголошує на важливості творів поета як «життєпису» Слобожанщини та характеризує постать митця такими словами: «Якщо в українській літературі ХІХ століття вам захочеться відшукати тонкого лірика й невиправного романтика, то на цю роль найкраще може претендувати Яків Щоголев» [118, с. 4].

О. Шерякова у 2004 р. публікує статтю «Віршування Якова Щоголева та Ісидора Пасічинського 70-х років ХІХ століття» [229], у якій досліджується поезія Я. Щоголева з погляду метрики, ритміки, строфіки, римування. У цьому ж році виходить бібліографічний довідник «Вихованці Харківського

університету» [62], у якому вміщено відомості про Я. Щоголева. У 2006 р. у харківській газеті «Вісті Дергачівщини» опубліковано статтю Р. Кириловича «Чиновник і тонкий лірик, поет Яків Щоголів» [87]. Аналізуючи творчість митця, дослідник відзначає провідні риси поезій, майстерність пейзажних описів, досконалість мови віршів, а також наголошує, що «написані в кінці XIX ст. поезії Щоголіва не втрачають своєї свіжості й у XXI столітті, передають фарби Слобожанщини...» [87, с. 9].

У 2007 р. у Харкові вийшло друком репринтне видання книжки «Щоголів Я. І. Твори. Повний збірник», упорядкованої М. Сумцовим у 1919 р., праця доповнюється новими матеріалами, документами, післямовою про книгу та її творців. Автор післямови В. Романовський подає таку характеристику творчості Я. Щоголева: «Поетичний хист Я. Щоголева пробудився за доби [...]. Проте не варто підганяти всю творчість Я. Щоголева під рамки романтизму. Його пізні поезії переважно вийшли за такі межі, життєвий досвід змусив запізненого романтика надто тверезо дивитися на життя. Умудрений літами Я. Щоголев не уникнув реалістичних мотивів у поетичній творчості, хоч не прагнув цього свідомо» [251, с. 320–321].

Я. Поліщук у 2008 р. у своїй праці «Пейзажі людини» помістив нарис «Слобожанський хуторянин» [162], присвячений Я. Щоголеву. На початку статті дослідник так охарактеризував поета: «Парадокс його полягає в тому, що, будучи властивим хуторянином у житті й літературі, добровільно ізолювавшись від українського культурного руху, Яків Щоголів водночас зберіг власний голос, не піддався загальному впливові [...]. Його поезія склала суттєвий елемент в утвердженні культури українського вірша, урізноманітненні його форми» [162, с. 143]. У дослідженні виділяються провідні мотиви творчості поета, подається порівняльний аналіз поезій Я. Щоголева та творів російського поета Ф. Тютчева.

Вивчення творчості Я. Щоголева продовжується і на сучасному етапі розвитку українського літературознавства. Низка статей О. Лапко, присвячених поетичному доробку харківського митця, вийшла протягом 2009–2011 рр., перу

дослідниці належать такі розвідки: «Релігієсофське осмислення буття людини в поезії Якова Щоголева» [109], «Художня функція образу природи в поезії Якова Щоголева» [111], «Сюжети “народних оповідань” в поетичній обробці Якова Щоголева» [110], «Ліричний портрет як жанр (на матеріалі поезії Якова Щоголева)» [105], «Антитетичність художнього часу як атрибут романтичного мислення (на матеріалі “історіософських” поезій Якова Щоголева)» [104], «Поетичний світ Якова Щоголева: песимізм як константа світобачення» [107], «“Національна туга” як ракурс осмислення історії в поезії Якова Щоголева» [106], «Проблема митця і мистецтва в рецепції Якова Щоголева» [108]. У своїх статтях О. Лапко аналізує провідні мотиви творчості Я. Щоголева, розглядає жанрову особливість поезій митця.

Збірка наукових праць видатного літературознавця А. Погрібного «Літературні явища і з'яви (Статті. Портрети. Силуети. наближення)» [156] виходить у 2009 р., у виданні вміщено і статтю про Я. Щоголева. Праця містить у собі дещо скорочені матеріали нарисів про життя й творчість харківського поета, які були опубліковані в 1986 році. У цьому ж році з'являється стаття В. Шупик «Світ символів Я. Щоголева» [232], де аналізуються критичні відгуки на творчий доробок поета, подається характеристика символів у поезіях митця.

У статті О. Новик «Мотиви та образи творів Якова Щоголева: проявлення традиції» [141], опублікованій у 2010 р., систематизовано провідні мотиви та образи поезій харківського романтика у їх взаємозв'язку з фольклорною традицією та традицією харківської романтичної школи. У 2011 р. опубліковано статтю Т. Хом'як «Художня модель світу в поезії Якова Щоголева» [212], у якій, аналізуючи світ творів поета, дослідниця відзначає: «На очах Я. Щоголева йшла у минуле, руйнувалась стара Україна [...], в його поезії відображені ці процеси розпаду й руйнування, – і засобами поетичної символіки, і прямими висловами, те, що в ній правдиво показані окремі картини життя трудових людей, робить її документом великого пізнавального значення. Його поетична спостережливість і в зображенні природи, і у відтворенні побуту надають творам неперехідну художню цінність» [212, с. 116].

Дві статті Л. Задорожної «Романтичний герой Я. Щоголева : самотність у часі й просторі» [51] та «Естетичне пізнання людини в поезії Я. Щоголева» [60] надруковано у 2011 р. Обидві розвідки присвячені дослідженню образу романтичного героя у ранніх поезіях Я. Щоголева, наголошується на новому, своєрідному погляді митця на людину доби романтизму. У 2012 р. з'являється стаття Т. Бандури «Своєрідність художньої деталі в поетикальній системі ліричного нарративу збірки Я. Щоголева “Ворскло”» [6], у якій на матеріалі поетичного доробку харківського письменника досліджується функціонування художньої деталі у ліричних творах.

Огляд наукової літератури, присвяченої вивченню життєвого та творчого шляху Я. Щоголева, показав, що постать поета не була обійдена увагою критиків і літературознавців як за життя, так і після його смерті. Численні літературознавчі характеристики поетичної діяльності митця можна узагальнити словами І. Пільгука: «Поет був оригінальним співцем, з неповторною творчою індивідуальністю. Він не хотів бути подібним до інших, навіть до прославлених поетів. [...] важко було вкладати його творчість у якесь надумане визначення. Щоголів був самим собою, таким, яким підказували бути його естетичні поняття. Саме в час, коли з'явилися численні наслідувачі Шевченка, він не пішов шляхом епігонства, а зберіг у поезії власний стиль, знайшов, не втрачаючи почуття реальності, неповторну, свіжу красу в поетичному слові, в рідній природі, в побуті, праці» [151, с. 7]. Аналізуючи постать Я. Щоголева, дослідники здебільшого вбачали самотній, своєрідний та індивідуальний талант, надавали помітного значення доробку митця в контексті української літератури XIX ст.

Висновки до 2-го розділу

Харківський поет Я. Щоголів був своєрідною постаттю у літературному житті України XIX ст. На формування естетичних поглядів митця впливали життєві обставини: по-перше, з дитинства Яків Щоголев проніс крізь усе життя релігійний світогляд, закоханість у красу рідної природи, захоплення

українською народною творчістю; по-друге, студентські роки поета пов'язані з Харківським університетом та діячами гуртка харківських романтиків, від яких Я. Щоголев перейняв захоплення історією, фольклором, осмислення проблеми людина та суспільство; по-третє, життєвий шлях поета був сповнений трагічними обставинами, що наклало помітний відбиток і на його твори.

Літературний шлях Я. Щоголева охоплює значний часовий проміжок і має досить тривалі паузи, але це не зменшує кількість літературознавчих досліджень присвячених життєвому та творчому шляху поета. До вивчення поетичного доробку Я. Щоголева звертаються видатні науковці протягом XIX–XXI ст.

Поетична спадщина митця належить до харківської романтичної школи. Усі твори Я. Щоголева, і ті, що написані у 1840-х рр., і ті, що створювались наприкінці XIX ст., пройняті романтичними рисами, характерними для творчості представників романтичного напрямку. Поезії митця вміщено у дві збірки, одна з яких – «Ворскло», була надрукована за життя поета, а інша – «Слобожанщина», з'явилася вже після його смерті.

Творчість Я. Щоголева була типовим явищем для української романтичної літератури XIX ст., але разом з тим і досить своєрідним, самобутнім проявом поетичного таланту харківського митця, і саме тому, не зважаючи на численні студії, його літературна діяльність потребує нового прочитання в контексті українського романтизму.

РОЗДІЛ 3

СВОЄРІДНІСТЬ РОМАНТИЧНОЇ ТВОРЧОСТІ ЯКОВА ЩОГОЛЕВА

3.1. Переосмислення тем, мотивів та образів українського романтизму в поезії митця

Поетична діяльність Я. Щоголева продовжує тенденції української романтичної літератури. Доробку митця притаманні низка тем та мотивів, які розроблялися протягом усього творчого шляху.

Усна народна творчість містить у собі уявлення, погляди на життя, його ідеали та вірування, які формувалися протягом усього існування народу. Народна творчість завжди була джерелом для літературних творів різних часів, але найбільше зв'язок літератури та фольклору проявився в добу романтизму. Визначною рисою романтиків був інтерес до фольклору, якому відводилося особливе місце у їхній творчості. Як зазначає В. Погребенник: «Характер зв'язків українського романтизму [...] з фольклором визначався не тільки суб'єктивними письменницькими вподобаннями. Він був “санкціонований” ще й провідними естетичними ідеями доби, зокрема, концепцією фольклору як першооснови національної літератури» [153, с. 6]. Звертаючись до історичного минулого народу, висвітлюючи його боротьбу за незалежність або малюючи представників простого люду, романтична література не могла не оперувати народнопоетичними джерелами.

Захоплення українською народною творчістю було провідною рисою і харківської романтичної школи. Члени гуртка активно збирали фольклорний матеріал та видавали його у збірках, де описували українські народні звичаї, легенди, перекази, казки тощо. У листі до І. Срезневського один із харківських романтиків Л. Боровиковський у 1831 р. писав: «Місцева, розкішна поезія народних пісень, забобонний побут моїх земляків [...], вигадливість вірувань, забобонів – являють багатий скарб для Балад, Легенд, Дум: це рудник

недоторканий» [26, с. 208]. Створюючи свої поезії, представники харківської школи орієнтувалися на набутки народної творчості, широко використовували фольклорні теми та мотиви, фольклорні елементи мали вплив на художню мову і стиль творів. П. Волинський так схаактеризував це явище: «Вони жадібно припали до джерел народної поезії і щедро використовували її естетичні надбання» [37, с. 3].

Інтерес до усної народної творчості був притаманний і творчій манері Я. Щоголева. На близьке знайомство поета з фольклором вплинули два фактори. Перший із них полягає в тому, що дитинство митця проходило у традиціях національного українського життя, на лоні мальовничої природи рідної Охтирки, у безпосередньому спілкуванні з народом, що глибоко запало в душу поета й викликало живий інтерес до здобутків пісенної творчості народу. По-друге, формування творчої індивідуальності Я. Щоголева пов'язане із харківським романтичним гуртком. Під впливом харківських романтиків Я. Щоголів також починає захоплюватися набутками українського фольклору, вивчає фольклорні збірники, іноді і сам записує від селян народні оповідання та легенди.

Я. Щоголів легко інтегрував у своїх творах стильові форми українського фольклору. Вплив народної пісні, народної оповіді, казки відчутний у багатьох поезіях митця. А. Погрібний зазначає: «Щоголев справді сприйняв ті ідейні та естетичні принципи, які характеризували романтиків 30–40-х рр., але не беззастережно. Власну оригінальність в українській поезії він прагнув утвердити специфічним поєднанням у власній творчості “фольклорності” й “літературності”» [157, с. 58]. На народну основу творів Я. Щоголева вказував і В. Горленко: «...Барви його завжди народні, і муза не покидає степи, ліси, хати й лани» [50, с. 455].

Захоплення українським фольклором Я. Щоголів проніс крізь усю свою творчість. Якщо на ранніх етапах поет лише наслідує народні пісні, то в пізній період творчості митець уміло використовує у своїх поезіях фольклорні мотиви та образи. Цю думку висловлював у своїй праці і А. Каспрук: «Великою мірою

поет перебуває в полоні народнописенної традиції. Над ним ще тяжать образи і мотиви народної пісні, які він бере без змін. Це не означає, звичайно, що пізніше поет не звертатиметься до народної пісні. Але в збірках “Ворскло” і “Слобожанщина” використання народнопоетичних образів іде вже не в плані примітивної стилізації, а в плані глибокого художнього переосмислення» [85, с. 36–37].

Дослідник творчості Я. Щоголева М. Сумцов, формує у 1919 р. видання творів митця, розподілив усі поезії на тематичні групи. Одна з таких груп має назву «Поеми. Балади. Колядки», сюди науковець відніс поезії, які створені на фольклорній основі: «В поемах і баладах виступає наріз в найбільш характерних виразах старого етнографічного існування» [252, с. 47]. Слід наголосити, що у поетичному доробку Я. Щоголева є не лише твори із традиційними фольклорними сюжетами, але є й низка текстів, які, підіймаючи проблеми, притаманні для українського романтизму, зберігають зв'язок із народними джерелами. Зупинимося детально на характеристиці поезій Я. Щоголева, в основі яких лежить мистецька обробка сюжетів усної народної творчості.

Українська усна народна творчість насичена легендами, повір'ями, забобонами. З-поміж численної групи фольклорних різновидів певна увага приділялась фантастичним оповіданням про демонологічних істот. П. Волинський зазначає, що звернення українських романтиків до народної фантастики пов'язане з різними обставинами, зокрема, з прагненням охопити нові сфери народного життя, з пориванням у загадкове та незрозуміле в житті й долі людей, зі спробами художньо освоїти дійсність на основі ідеалістичного світорозуміння, що було властиве для більшості романтиків. При цьому науковець додає: «...Українські романтики рідко заглиблювалися в сферу містичних видінь, а найбільше використовують народні легенди, демонологічні оповідання, народні забобонні вірування, поєднують фантастику з дійсністю, ставлячи її в рамки народного побуту» [37, с. 11].

У творчості Я. Щоголева є низка поезій, заснованих на народних повір'ях, казках, переказах про вовкулаків, відьом та русалок, легендах, оповіданнях про скарби, про цвіт папороті, про нечисту силу: «Лоскотарочка», «Лоскотарки», «Ніч під Івана Купала», «Рибалка», «Вовкулака», «Клечана неділя», «Климентові млини», «Гаївки», «На полюванні» та інші. Поет творчо обробляє народні легенди, в основу деяких його поезій покладено розповідь про зустріч головного героя з нечистою силою, але на відміну від фольклорних версій, Я. Щоголів у своїх віршах порушує більш глибокі проблеми, вводить елементи побутового опису.

Творчості Я. Щоголева, як і представникам українського романтизму, притаманне, за визначенням В. Погребенника [153, с. 14], переведення міфо-фольклорних мотивів на реальний ґрунт життя українського села, «матеріалізація» демонологічних персонажів в естетично привабливих формах, колоритна, місцева фактура. На цю характерну особливість творів міфологічної групи вказував і А. Каспрук: «Характерною рисою легенд, балад, фантастичних оповідань, поетично опрацьованих Щоголевым, є те, що поет надає фантастичним образам реальних рис. Але легенди і міфи при цьому, звичайно, не перестають бути легендами і міфами» [85, с. 96–97].

Поезії «Рибалка», «Вовкулака», «На полюванні» побудовано на народних переказах про нечисту силу. В основі сюжету – перипетії зустрічі героя з нечистою силою, подолати яку не вдається. Розв'язка цих творів здебільшого несподівана: рибалка, який зібрався половити рибу, змушений повернутися додому через появу нечистої сили; зустріч Павла з вовкулакою паралізувала чоловіка до самого ранку; відтята лапа в собаки допомагає розпізнати відьму в покаліченій Марійці Гончарівні. Усі дії відбуваються на тлі достовірних етнографічно-побутових деталей. Перекази про пошуки скарбів – основа «Климентових млинів», у яких мірошник збагачується, знайшовши скарб у подібі червоного півня, але оскільки скарб «клався» на іншого, мірошник гине. Фольклорні перекази про пошуки цвіту папороті лежать в основі вірша «Ніч під

Івана Купала», але письменник доповнює поезію побутовою розповіддю головної героїні про збагачення.

Серед низки фольклорно-міфологічних або демонологічних поезій детальніше зупинимося на тих, у яких поет, за визначенням В. Погребенника, використовує «сюжетну тематику народної “нижчої” міфології» [153, с. 13], тобто вводить у зображення таких міфологічних істот як русалки. Я. Щоголів, продовжуючи традиції українських романтиків, у 70–90-х рр. XIX ст. у кількох своїх поезіях звертається до образу русалок. О. Білецька також наголошувала, що змалювання русалок у творчості Я. Щоголева – це «дань старій романтиці» [16, с. 135].

П. Шафарик зазначав, що згадки про русалок можна знайти у найдавніших писемних джерелах: «У Київському літописі, який написаний у кінці 12 століття, та розповідає про пригоди того ж віку, знаходиться під 1170 роком така згадка про русальний тиждень: У 1170 рік захворів Володимир 10 травня у русальний тиждень [...]. У руській книзі, яка називається “Стоглав” церковні визначення Собору у Москві в 1551 році включено розповідь про русальні ігри [...]. Вночі збиралися чоловіки, жінки та дівчата, та забавлялися розмовами, піснями, іграми й танцями. Коли ж проходила ніч, йшли з великим шумом до ріки, де ноги собі омивали» [226, с. 834–835].

І. Нечуй-Левицький у своїй праці «Світогляд українського народу» [137, с. 49] наголошував, що між усіма міфами про другорядних духів український народ найбільше і найповніше розвинув міфи про русалок, може тому, що вода на землі грає найбільшу роль і найбільше зачепила народну фантазію. Дослідник подає також і детальну характеристику цих міфологічних істот: «Русалки се богині земної води [...], дівчата або невеличкі дівчатка, діти-семилітки. Русалки дуже гарні з лиця, з русими або зеленими косами з осоки, з зеленими або чорними очима [...]. Заманивши людину в ліс, русалки лоскочуть попід руки, залоскочують до смерті або тягнуть до себе у воду» [137, с. 47–48]. У своїй статті «О Русалках» П. Шафарик подає таку характеристику русалок: «У Білорусії вважають всюди, що Русалки це руські діти, які померли не

хрещеними [...]. У деяких місцевостях Малоросії панує цілком інша думка про початок Русалок. На їх думку, це втоплені або задушені наречені та самогубці. Деякі прикрашають голову тростяними гілками, інші листям: перші то потопельниці, другі задушені. На думку Малоросів місяць є сонцем потопельниць, які вночі із води випливають та при його світлі граються» [226, с. 847].

В основу фольклорних творів покладено мотив зустрічі молодої дівчини чи хлопця із русалкою, і дуже часто ця зустріч закінчується загибеллю молоді, яку залоскотала русалка. Народна пісня «Ой біжить, біжить мала дівчина» яскраво ілюструє цей сюжет: «Ой біжить, біжить мала дівчина, / А за нею русалочка: / – Та послухай мене, красно панночко, / Загадаю тобі три загадочки, / Як угадаєш – до батька пушу, / Не угадаєш – до себе візьму... / Панночка загадочок не вгадала, – / Русалочка панночку залоскотала» [64, с. 73].

Під впливом народних легенд та переказів, українські романтики у своїх творах звертаються до змалювання казкових русалок. Народним уявленням про річкових красунь відповідає образ русалок у поезії «Русалки» українського романтика М. Маркевича. Тут подається опис цих міфічних істот та застереження для молоді: «...кто мертвым рожден, / Кто умер младенцем и был не крещен, – / Русалки того и манят, и лобзают, / И в рожь, и в траву, и в листы наряжают... / Маня проходящих, и в траве укрываясь, / В листьях, по ветвях хохотливо качаясь / На тройцын русалки сбегаются день. / ...Растянутся цепью, толкнутся, топчут, / Кидаются, ловят и в смерть защекочут» [191, с. 106].

У творчій спадщині М. Костомарова є поезія «Мана», де оповідається про гарних дівчат-русалок, які своїми піснями та танцями заманюють людей до себе в озеро: «На луку ігратся прийдуть / Краснії дівки. / Голубітимуть в волоссях / З пролісків вінки. / Їх одежа – вся укупі / Світова краса... / Затанцюють, заспівають, / Поведуть танок; / І зомлієш ти, небоже... / В озеро пурнеш!» [191, с. 169–170].

Поезії про русалок є й у доробку Л. Боровиковського, його вірш «Заманка» – весела пісня русалок, які не знають турботи та лише бавляться:

«Ми не бажаєм срібла, ні злота; / Танці та пісні – наша охота... / Як рибка – в хвилях весело граєм; / Як пташка – в лісі пісні співаєм» [26, с. 79]. За цими веселощами криються нотки смутку за втраченим життям: «Ліжка в світлицях щовком покриті – / Та ні з ким ліжка нам поділити...» [26, с. 79].

Я. Щоголів у своїх творах називає міфічних русалок лоскотарками. М. Бондар так пояснює назву цих фантастичних істот у поезіях митця: «...“Лоскотарки” (тобто русалки, здатні залоскотати того, хто купається в неурочний час)» [23, с. 510]. Лоскотарки Я. Щоголева, за словами О. Білецької [16], відповідають народним оповіданням про них. Лоскотарка – це втоплена матір'ю дівчина-дитина, сумна од того, що про неї не згадує мати. Вони заманюють до себе юнаків і потім їх залоскочують. І. Айзеншток дає таке пояснення щодо поезій митця: «В цій поезії Щоголев передав поетичні перекази українського народу про русалок. Народ до сього часу вірить, що в русалок повертаються немовлята, що знайшлися мертві, або вмерлі неохрещені, а також потопельники, дівчата і молодиці» [251, с. 272].

У поезіях «Лоскотарки», «Лоскотарочка» та «Клечана неділя» Я. Щоголів порушує традиційну для романтичної літератури тему вірувань людей у нечисту силу. Як зазначає А. Каспрук: «Тема не нова і в українській, і в російській, і в світовій літературі. Але характерною рисою [...] є художнє поєднання реального й фантастичного в єдиній картині» [85, с. 72–73]. Розглянемо детальніше кожний із вище зазначених творів.

Балада «Лоскотарки», написана Я. Щоголевим у 1878 р., розпочинається описом мальовничої природи: «У блакитному безмір'ї / Сонце плине і палає; / Гори, ліс, луги і річку / Теплим світом обливає» [252, с. 74]. Але незвичайна тиша цієї дивовижної природи насторожує героя. В. Пільгук з цього приводу зазначає: «Картини природи, зображені через емоційне сприйняття ліричного суб'єкта, стають тлом зустрічі із міфологічними істотами. “Мертву” тишу, що панує навколо, ліричний суб'єкт “Лоскотарки” потрактовує як мовчання-передчуття фатальної зустрічі персонажа з русалками» [149, с. 19]: «Округ

тиша; все як мертве / І ніхто не йде нікуди; / Страшно в лузі на долині, / Страшно в горах, страшно всюди!» [252, с. 74].

Далі події розгортаються як у традиційних фольклорних творах: молодий юнак, що гуляв по долині, хоче скупатися у річці, але згадує застереження матері: «Щоб до річки не ходити, / Бо тепер Святки – Зелені / А в клечаную неділю / Лоскотарки понаскочуть / На того, хто піде в річку. / І до-смерті залоскочуть» [252, с. 74–75]. Юнак був заворожений чарівними лоскотарками, образ яких поет подає досить детально: «З очерету плинуть лади. / Очі їх – як Боже сонце; / Коси в'ються – наче хвилі; / Лона так до себе й манють, / Плещуть воду руки білі» [252, с. 75]. Не послухав матері хлопець і його залоскотали русалки: «Затремтів юнак з підмови, / Зхаяв материни ради, / Та й кинувся в безодню, / Де майнули дикі лади...» [252, с. 76].

Сюжет поезії «Лоскотарки» відповідає фольклорній основі, народним уявленням про зустріч людини і цієї нечистої сили. На близькість поезії «Лоскотарки» з фольклорними джерелами вказує і дослідник творчості Я. Щоголева В. Погребенник [153, с. 13], який наголошував на тому, що відповідність народним уявленням виявилась в поезії «Лоскотарки» у наближенні до теми трагічної загибелі, краси і таємничості.

Балада «Лоскотарочка» написана Я. Щоголевим у 1889 р., вона дещо відрізняється від попереднього твору, тому що, на відміну від традиційного фольклорного трактування, поет вводить до поезії власну інтерпретацію народного сюжету. В. Погребенник, високо оцінюючи цей твір, зазначає: «...Балада “Лоскотарочка” виявила вищу автономність автора [...]. Він не будує твір традиційно на протистоянні людського та демонологічного світів [...]. На перший план виводить нереалізованого до зустрічі матері й дочки-русалки великого почуття взаємної любові» [153, с. 13].

Героїня поезії, молода дівчина, гуляючи біля річки, зустрічається з міфологічною істотою: «Дише тишою долина, / Йде березняком дівчина; / Вбаче клечання – ламає, / Стріне квітку – вириває... / Чує: в airі з-за броду / Щось плеснуло темну воду, – / З жаху дівчина зомліла...» [252, с. 73].

Русалочка-лоскотарочка виявляється втопленою донькою героїні, біля річки відбувається зустріч матері і доньки: «...я та бідна / Сирота, що мати рідна / В очереті породила, / Нехрещену утопила... / Забарилася ти, нене, / Не приходила до мене...» [252, с. 73]. Я. Щоголів у своїй баладі домислив фольклорний мотив про русалок-потопельниць, доповнивши його роздумами про те, що через тяжку долю мати змушена була втопити свою дитину, яка потім перетворилася на лоскотарку. А. Погрібний висловлює таку думку: «Чудово трансформує Щоголев народні мотиви [...]. Лоскотарочка (русалка) постає перед читачем не так у міфічно-романтичному світі, як у цілком земному, адже вона – “бідна сирота”, яку погубила мати з тяжкої недолі...» [157, с. 129]. І саме тому, на відміну від усталеного фольклорного уявлення, у Я. Щоголева лоскотарочка не вбиває рідну матір, а лише докоряє їй: «День до вечора гуляла, / А про доню й не згадала! / Місяць хилиться низенько, / Йди відсіль, моє серденько; / Бо багато буде сварки, / Як спливуться лоскотарки!» [252, с. 73].

Закінчення твору символічне та трагічне: не витримавши горя, мати перетворюється на кущ калини біля берега: «...Та й кущем калини стала. / От калина й виростає, / Літом низько опускає / В чисту річку темне листя / І зове в своє захистя / Рідну доню... Восени... / Кіроні ягід нахиляє / В чисту воду й поливає / Глиб кривицею своєю...» [252, с. 74]. Автор використовує характерне для романтиків перетворення баладного персонажа на рослину («Тополя» Т. Шевченка, «Рожа» та «Явір, тополя й береза» М. Костомарова). В. Погребенник так характеризує це: «Ультраромантичний сюжет про “темну силу” набуває під пером Щоголіва міжчасового звучання материнської скорботи. Втілюється вона в довершених образах баладного ліро-драматизму: мати перетворилась на кущ калини над річкою» [153, с. 13].

Остання балада про лоскотарок написана у 1895 р. і має назву «Клечана неділя». У цьому творі розповідається про підготовку людей до святкування Зеленої або Клечаної неділі, і про те, як мати забороняє сину ходити на річку, попереджаючи про небезпеку від русалок: «Цілий тиждень ти на річку / Не ходи ні в день ні в нічку! / Бо там грають з осокою / Лоскотарки під водою»

[252, с. 82]. У баладі мати розповідає своєму сину про те, як лоскотарки заманюють людей до себе: «І почнуть цікаві лади / Підмовлять тебе до ради; / А потім, як вже обманять, / То в садки свої заманять, / Той порвуть тебе на шмаття, / Щоб закидати в латаття» [252, с. 82]. Мати радить своєму синові і захист від русалок – грати на жоломійці, тому що, як зазначає О. Білецька: «Свист, як відомо, являється захистом від нечистої сили» [16, с. 136]: «А тобі кажу, Андрійку, / Дми та дми у жоломійку, / Бо тобі одна робота, / Щоб тягти дуду до рота» [252, с. 82].

Проаналізувавши твори Я. Щоголева, присвячені змалюванню русалок, можна відзначити глибоку обізнаність митця у народних віруваннях та легендах. Віддаючи данину романтичній ліриці, поет подає у своїх баладах фольклорно-романтичні образи русалок-лоскотарок, але разом із тим творчо інтерпретує народні джерела, надаючи їм нового звучання, нових тем і мотивів.

Естетичне осмислення в поезії Я. Щоголева здобула календарна побутово-фольклорна традиція. У творчому доробку митця є три вірші під назвою «Колядка», вони відповідають традиційній структурі пісні колядників. Так, колядка «З далекого сходу...» змальовує перейнятий народом із біблійних переказів сюжет про прихід трьох царів до немовляти Ісуса: «З далекого сходу / Йшло троє царів; / Їм промінь від зірки / Із неба світив... / І в стайню-храмину / Царі увійшли, / Дитя передвічне / У яслах знайшли» [252, с. 78].

Згідно з народними прикметами описується початок весни у поезії «Весна»: «...усе вже готово у Бога: / Рушиться по полю сніг, / Свиснув бабак, почорніла дорога, / Струмінь в ярочок побіг» [252, с. 94]. За допомогою фольклорно-етнографічного компонента відтворює Я. Щоголев святковий побут села. У поезії «Масниця» змальовано звичай пекти млинці на масляній неділі: «Масниця зайшла, / А млинців ще ми не їли, – / Може б ти спекла?.. » [252, с. 80]. У вірші «Побратима» згадується про Вербну неділю: «Верба моя срібна! Вітвяну і чисту / Зростили тебе не діброва, не ліс / Була ти ще гілька, без жодного листу / Як я тебе в Вербну Неділю приніс» [252, с. 99]. Народно-релігійна традиція святкування Великодня постає у творі «Під Великдень»:

«...свято в мене / Буде завтра посвячене; / Завтра янголи з небес / Сажуть вам: Христос Воскрес!» [252, с. 81]. Вияв міфологічних вірувань зелених святок описано у поезії «Клечана неділя»: «Треба й хату чепурити, / Треба й призьбу поновити. / Потім того на подолі / Ми нарвем трави доволі.../ Щоб у хаті діл заслати... / Та гляди мені: крий Боже, / Цілий тиждень ти на річку / Не ходи ні в день ні в нічку» [252, с. 81–82]. У творі «Ніч під Івана Купала» розповідається про традиції підготовки та відзначення цього свята: «Молодички теж сховали / Ті, що мазали, щітки / І нові поодягали / І запаски й сорочки» [252, с. 58].

У поезіях Я. Щоголева немає повного злиття з народним повір'ям, тому що сам поет не виступає оповідачем у своїх творах, він вкладає свої фантастичні та історичні оповідання в уста третьої особи. В «Климентових млинах» історію про скарб розповідає хурщик Панас, дожидаючи черги на греблі коло млина; в баладі «На полюванні» про відьму з Журавного розкажує чернецький машталір, що везе автора до Мошенських озер; у «Вовкулаці» оповідач – селянин Павло; у «Золотій бандурі» – старий і зігнутий селянин, що його автор зустрічає у наддніпрянській слобідці. Такий прийом введення опосередкованої оповіді характерний для творів багатьох романтиків, зокрема, для О. Стороженка.

Аналізуючи творчість Я. Щоголева, О. Барвінський зазначав: «Він належить до тих українських поетів, у котрих всюди проявлялася чистота думки і слова, котрі гордилися тим що “переймаючи голос народної пісні і обробляючи її по мистецьки, прорубували їй вікно в освічену господу» [8, с. 222]. Дослідник творчості Я. Щоголева П. Волинський так оцінював поетичний доробок митця: «Пісні Щоголева не стилізація і не наслідування народних пісень, а наслідок того, що поет переймався самим духом народної поезії, сприйняв особливості поетичного мислення народних співців. Не випадково деякі з цих поезій стали народними піснями» [36, с. 24]. І дійсно, Я. Щоголів у дусі романтичної літератури використовує у своїх поезіях народні пісні, перекази, легенди та казки, але поет не лише наслідує фольклорні

традиції, але й майстерно обробляє народні джерела, переосмислюючи їх та пропускаючи крізь призму своїх тем та мотивів.

Т. Бовсунівська та П. Волинський в українській романтичній літературі ХІХ ст. виділяють кілька провідних принципів. Одним із головних є принцип народності – усвідомлення цінності власної культури, літератури, мови, національної пам'яті. Із принципом народності нерозривно пов'язаний і принцип історизму.

Минуле, у творах романтиків історичне тематики, бачиться як ідеал без певних історичних ознак. Козацтво в романтичній поезії зображується як приклад ідеального стану українського життя, на перше місце висувається простий козак як узагальнений типовий персонаж. Збройна боротьба козаків за волю становить основний зміст в історичній темі поезії цього часу. У текстах звучить жаль за історичним минулим, яке усіляко поетизується й підноситься та протиставляється сучасності.

В основу поетичних творів представників українського романтизму покладено фольклорні історичні твори. А. Каспрук [85, с. 54] наголошує на тому, що саме звернення до минулого і оспівування його в героїчному плані було одним з основних принципів творчості українських романтиків 30–40-х рр., додаючи при цьому, що різних представників романтизму захоплювало в минулому не одне й те ж саме. Дослідник має рацію, адже, беручи за основу образи козаків з історичних пісень українського народу, кожен із романтиків обробляв їх, пропускаючи крізь призму свого власного світогляду, уподобань та прагнень. Слушною видається думка П. Волинського, який зазначав: «Героїчний образ козака, вірного сина народу, ушлявленого переможця чи святого мученика став улюбленим образом українського романтизму піднісся до рівня естетичного ідеалу. В цьому образі чи не найвиразніше виявились основні ідейні та естетичні цінності українського романтизму» [37, с. 21]. Найбільше із харківських поетів темою козаччини захоплювалися Л. Боровиковський та А. Метлинський. Перший із авторів змальовує ідеальний

образ козацької України, а у другого тема козацтва пройнята смутком за минулими часами.

Історичні твори посідають вагоме місце й у літературному доробку Я. Щоголева. Як зазначає М. Зеров, «наймолодший із поетів харківського круга Щоголів переймає їх захоплення старовиною [...], ці настрої українських романтиків харківського кола 40-х рр. Щоголів доніс до кінця століття» [65, с. 301]. І дійсно, твори, пройняті історичними мотивами, Я. Щоголів створював упродовж всієї літературної діяльності, до них належать написані на ранньому етапі вірші «Неволя», «На згадування Климовського», «Могила», та значно пізніші поезії «Запорожець», «Щастя», «Воля», «Січа», «Хортиця», «Запорожець над конем», «Остання Січа», «Бабусина казка» та інші. Цю думку проголошує також і А. Каспрук: «Мотив суму за минулим України, за козащиною [...], що визначився в поезії Щоголева в 40-х роках незмінно звучить потім в обох його збірках» [85, с. 13].

Провідним мотивом романтично забарвленої теми козацтва у творчості Я. Щоголева виступає протиставлення вільного козацького життя та сучасного йому людського існування на Україні. М. Сумцов [252], розподіляючи поетичний доробок митця, виділяє у нього 25 «козакофільських» поезій, про які Г. Хоткевич зазначає таке: «Сам Щоголев найбільше цінив свої поезії про козаків; він цілий поринав душою в козацьких часах, згадував минуле і сумував, що колишня слава не вернеться» [215, с. 391].

У народних козацьких піснях на перше місце виводиться героїчний образ козака – захисника Вітчизни від чужоземних загарбників. У фольклорних творах виступає узагальнений образ козака, портретної характеристики його немає, лише зазначається, що козак «молоденький». Народний образ козака – це герой-захисник, який здатен залишити власну родину заради поклику козацької вольниці, заради визвольної боротьби. Таким постає козак у народній пісні «Ой зацвіла калинонька у темному лузі»: «Ой зацвіла калинонька у темному лузі, / Тепер моя головонька і серденько в тузі. / ...Чи не жаль тобі, моя матінко, / Як я піду в чужу стороночку... / Ой плаче і жалкується старий

батенько і старая матінка» [64, с. 310]. Про відхід козака до війська розповідається й у пісні «Засвистали козаченьки»: «Засвистали козаченьки / В похід з полуночі, – / Виплакала Марусенька / Свої ясні очі» [64, с. 309].

Я. Щоголів у своїх козацьких творах, відповідно до фольклорної традиції, не подає детальних портретів козаків, зупиняється лише на змалюванні одягу та зброї: «На йому жупан шовковий, / Пояс в золоті повис, / Карамзинові вільоти, / В дорогій оправі спис» [252, с. 137], «Кунтуш багатий, широкі вільоти, / Шапка червона, з сап'яну чоботи; / Пояс по стану гнучкому повитий, / Із оксамиту, ще й золотом шитий» [252, с. 67]. Я. Щоголів, на відміну від народних пісень, конкретизує образ свого козака. А. Каспрук так охарактеризував цей образ у поезіях митця: «Поет підкреслює типові риси запорізького козака – патріотизм, сміливість, рішучість, презирство до смерті, вірність в дружбі: образи запорожців, змальовані Я. Щоголевым, близькі до народнопісенних образів» [85, с. 53].

У козацьких поезіях А. Метлинського образи козаків позбавлені будь-якої конкретизації, поет лише деінде зазначає, що козак «...чорнобривий... білолицій» [179, с. 113], «І з шаблями, і з списками, / І на конях, і з чубами...» [128, с. 128], «В того шаблюка при боці, той з батіжком; / А про між ними вже дехто є й без чуприни» [191, с. 111].

Розповсюджений у народних піснях мотив розставання козака із рідною домівкою звучить у творах харківських романтиків. Так, у поезії Л. Боровиковського «Розставання» козак, від'їжджаючи у похід, залишає кохану дівчину: «Козак сідла коня вороного, / Він хоче їхати до краю чужого... / Роду й худоби не жаль козакові, / Та жаль дівчини йому молодій... / Блудить, літає козаченько в полі; / Козацька охота – гірше неволі» [190, с. 97–99]. Цей мотив можна побачити й у творі А. Метлинського «Козак, гайдамак, чумак», де один із головних героїв козак розстається з дівчиною: «На воронім коню їхав козак... / – Дівчино, прощай! / Гей, не гайся! На ворогів, коню!» [191, с. 112].

Мотив розставання козака з родиною звучить і у поезії Я. Щоголева «Воля», де козак збирається у похід на турка, і його не зупинили ні старі батьки, ні малі діти: «Зажурився козаченько, Як в похід зібрався... / Батько лас, жінка плаче, / Мати все голосе; / Пильно дивляться дівчатка, / Хлопчик їсти просе... / Аж як глянув: під віконцем / Гра його коняка... / Батька, матір, жінку, діток – / Все забув вояка! » [252, с. 132]. Такі мотиви звучать і у поезіях «Орел» та «Запорожець»: «Іде з Січи запорожець / в рідну Гетьманщину: / Там він кинув батька й матір / Та ще й дівчину...» [252, с. 134]. Звучить цей мотив і у поезії «Бабусина казка»: «Раз я проснулася. Бачу – світає, / А чоловіка вже в хаті немає; / Кажуть, що верхи поїхав із дому / Сам, а куди – не сказав він нікому» [252, с. 66]. У творі Якова Щоголева «Поминки» зображено розставання козака з коханою дівчиною: «Козак іде – земля гуде, / Кінь з повода зривається, / Чорнявая кохана / По милому вбивається, / Біленькими рученьками / За стремено хапається» [252, с. 42].

Деякі народні пісні козацького циклу оповідають про козака – сироту, у якого немає ні батька, ні неньки: «...Емоції героя, – це, переважно, тужливий настрій самотнього, безталанного козака, безрідного сироти» [64, с. 308]. Єдиною рідною істотою для запорожця є його вірний кінь, який залишається з ним до останнього моменту життя. Такий образ козака подається у пісні «Там, де Ятрань круто в'ється»: «А я бідний, безталанний: / Степ широкий – то ж мій сват, / Шабля, люлька – вся родина, / Сивий коник – то ж мій брат» [64, с. 315].

У поезіях романтиків козацької тематики також досить часто звучить оповідь про те, що козак – безрідний сирота, єдиним другом якого є його вірний кінь, що бере витоки з фольклорної традиції. Цей мотив притаманний творчості Л. Боровиковського, який у поезії «Козак» розповідає про сирітство козака: «Неси мене, коню, заграй під сідлом, / За мною ніхто не жаліє. / Ніхто не заплаче, ніхто з козаком / Туги по степу не розсіє... / Хіба тільки пес мій, оставшись в воріт, / Голодний, як рідний, завіє!» [190, с. 86].

І у поезії «Безрідні» Я. Щоголева козаки оплакують свою долю, і оповідають про те, що на цьому світі сумувати за ними буде лише природа:

«Сідлай коня вороного, / Ой, брате – козаче. / По нас в світі широкому / Ніхто не заплаче, – / Хіба воля – стара неня, / Та серце – рушниця; / Хіба коник – братько милий, / Та шабля – сестриця» [252, с. 43]. А козак із поезії «Запорожець над конем» тяжко оплакує втрату свого вірного друга – коня: «Зроду бравий запорожець / Ні сльозинки не пролив / А тепер стоїть понурий... / Та й говоре він коню... / А ні милої родини, / А ні брата я не знав: / В Дикім-Полі на роздоллі / Я тебе за брата мав» [252, с. 137].

Низка фольклорних козацьких пісень оспівує боротьбу козаків проти загарбників української землі. Так, у пісні «Де Савур-могила, широка долина» зображено вихід козацького війська: «Де Савур-могила, широка долина, сизий орел пролітає; / Славне військо, славне Запорізьке у поход виступає... / Славне військо, славне Запорізьке а як мак процвітає... / Славне військо, славне Запорізьке а як золото сяє» [64, с. 313]. У пісні «Не жур мене, стара нене» оспівується збройна боротьба козацького війська: «Ой, чом коні гетьманськії / Не п'ють води дунайської? / Ой, не п'ють, но спочивають, / Все на той бік поглядають, / Де козаки кіньми грають, / Шабельками повертають» [64, с. 313].

Вірш «Степ» А. Метлинського оповідає про згадку старого козака: «Хто тут бився, в степу мчався? / Хто втікав, кого лякався?»... / “Колись, мій синку, ми тії могили / Трупом та трупом начиняли; / Колись, мій синку, ми в тії могили / Злих ворогів, було, спати клали...” [191, с. 110]. Подібні спогади звучать і у поезії «Чарка»: «Поки вони на вороних та не сіли... / Далі на орду літали, / Орду тую побивали!» [191, с. 112]. Про відродження козацького духу йдеться у поезії «Ополчение казаков»: «Се козацький дух піднявся, / Мов із-під землі десь взявся, / І з шаблями, і з списками, / І на конях, і з чубами...» [128, с. 128].

Л. Боровиковський у своїй поезії «Козак» змальовує образ козака, який хоче самотужки вийти на боротьбу проти чисельних ворогів: «То турок, то нехрист з-за моря летить / І коней в Дунаї купає... / Розсію, розвію я сам ворогів, / В дунайській їх витоплю хвилі...» [191, с. 85–86].

Згадка про минулі баталії притаманна і поезіям Я. Щоголева. Різноманітні роздуми на тему минулого України пов'язані в поета з картинами природи, зокрема з описом степу. Наприклад, у поезії «В степу» в гойданні високих трав і квітів поету ввижаються постаті козаків, що йдуть на визвольну війну: «Степ іде за степом / І кінця немає; / ...Так мені й здається, / Що он-он стрілою / Козаки майнули / Слідом за ордою... / Б'ються, порубались; / Знову полетіли... / ... Вітром колихнуло, – / Марево звелось: / Ні орди, ні пліка, – / То воно здалось!...» [252, с. 106–107]. У поезії «Орлячий сон» у спогадах орла постає опис широкого степу, де колись козаки воювали із татарами: «...під ним степи широкі, / ...У ярах терни й глибокі / Дишуть холодом балки; / Що без пам'яті татари / Мчаться в зеленях степів; / А в догін їм, наче хмари / Лави бравих козаків» [252, с. 142], але ті славетні часи вже минули: «Поле славою багате / Втихомирилось навік...» [252, с. 143].

Козацькі походи завершувалися і загибеллю славних запорожців, ці сумні події також знайшли відображення в козацьких піснях українського народу. Смерть козака оспівується у пісні «Ой за темними лісами»: «Лежить козак застрелений, / Ще й кривлюю обілляний. / Нема кому потужити, / По козаку подзвонити» [64, с. 319]. У народних творах про загибель козака родину сповіщає його вірний кінь, цей мотив зображено і у пісні «Ой ремезе, ремезочку»: «Ой біжи ж ти, коню, / Коню вороненький, / До мого отця, / До рідної неньки... / Та похвались, коню, / Що я оженився: / ...Узяв собі жінку-дружиночку – / В чистім полі могилочку» [64, с. 311].

Мотив героїчної загибелі козака, який оспівується у фольклорних козацьких піснях, знаходить своє вираження й у творчості харківських поетів-романтиків. Цей мотив звучить у творах А. Метлинського, поезія якого, за визначенням М. Яценка, «є поминальним плачем по свободі України, голосом громадянської туги, пророкуванням загибелі національного життя, мови» [81, с. 314]. Про загибель козака та пам'ять про його славні подвиги йдеться у поезіях «Козак і буря», «Козача смерть» та «Кладовище»: «...вже не грає козак на коні, / Бо вже не стогне земля од копит: / Вже умер чорнобривий, умер

білолиций! / ...Буря повстала, загуркотіло... / Що ж то в долині? Чи дуб рясний ліг?... / Ні, козаченько найкращий поліг!...» [191, с. 113–114]; «Де недавно козак гомонів, / Його кінь тупотів, / Як на ляха козак налітав, / В нього спис запуслав, / Там тихо по білому степові сивий / Туман розлягається...» [191, с. 123].

Подібна тематика звучить і у творах М. Костомарова «Полтавська могила», «Заліг козаченько» та «Могила»: «Далекії роки далеко заплили; / А люду колишнього слава колишня / У пам'яті тмиться, як трава торішня, / Що вітер з-під снігу розкрив на могилі!» [96, с. 67] та в поезії «Могила» О. Корсуна: «...Могилу ізробили, / У тій могилі козака / Старенького зарили. / ...То запорожець певний був, / То був козак – голінний!» [191, с. 312].

Для творчості Я. Щоголева характерна романтична традиція зображення загибелі славетних козаків, але у козацьких творах митця немає прямих описів загибелі козака-запорожця. Прикладом цього може слугувати поезія «Могила»: «В чистім полі є могила. / Та могила почорніла; / ...Тута лицар починає. / Буйно бився він з Ордою... / Та загнала вража сила / Козака в сиру могилу...» [252, с. 267]. Поезія «Безрідні» оповідає про тяжку долю козаків: «...Ой ляжемо від турчина / На полі, як треба, – / Одно тільки й побаче нас / Сонечко із неба» [252, с. 43]. Але у кінці твору, поет все ж таки подає надію на кращі часи: «...Туман з поля підійметься / Й сонечко прогляне; / Минеться негодонька / Й доленька настане» [252, с. 43].

У багатьох народних піснях звучить мотив суму за втраченою козаччиною. Про це сповіщають пісні «Ой спав пугач на могилі» та «Не жур мене, моя мати»: «Ой колись ми воювали, / Да більше не будем!.. / Да вже шаблі заржавіли, / Мушкети – без курків...» [64, с. 321], «Як згадаю про ту волю, / То й знов зажурюся! / Про ту волю козацькую, / Що була – минула, / Тепер вона, як дитина, / В повитку заснула. / Чи довго ще буде спати? / Нема тих, що будять, – / Зосталися на сім світі / Ті, що світом нудять» [64, с. 321].

Дуже багато сумують у своїх творах поети-романтики з приводу того, що пройшли часи козацтва, що нині вже нічого не вернути і навіть колишні козаки

занехаяли свою вдачу, не говорячи вже про їхніх онуків. Цей фольклорний мотив досить виразно звучить у творчості А. Метлинського, твори якого пройняті песимізмом і оповідають про розчарування від того, що козацтво йде у минуле, про смерть козаків: «Він і був “поетом могил”: розкривав могили, начинені трупом, і сумовитий приглядався руїні колишньої слава народної» [185, с. 6]. У поезіях «Спис» та «Чарка» йдеться про те, що козацькі атрибути спис та чарка, вже давно перестали слугувати своїм славетним господарям: «Вже з якого часу нема того війська, / Позосталась тільки чарка... / Один козак позостався: серце ние, заважає...» [191, с. 112], «У батька є гострий спис, / А гострий спис, довгий, та не сяє! / Бо як на стіні повис, / Щось довго вже в ділі не буває!» [191, с. 111]. Найвиразніше мотив занепаду козацької слави звучить у поезії «Підземна церква»: «Поки жили козак, списи й шаблюки, / Не добував нічого даром лях! / Вже стерпів і козак чимало муки... / Так і в чужій крові пополоскав він руки... / Далі не стало списа і ручниці, / Прийшлося здать і стіни, і бійниці!» [191, с. 114]. Шабля як символ козацької звитяги зустрічається в поезії багатьох романтиків.

Поезія А. Метлинського «Пішли на втікачі» оповідає про те, як рідна земля нарікає своїм дітям-козакам, які зруйнували все, що здобувалося роками і залишили країну на погибель ворогам: «Не покидайте рідную, дітки, мати... / Бо нікому на ворогів буде стати... / Коли ж з'їла уже ржа списи й шаблюки, / Вам огидло ходить за волами, / Зруйнували й віру вороги-гадюки, – / Не втікайте, козаченьки, самі!» [191, с. 116].

Деградація могутніх козацьких коренів змальовується у поезії Л. Боровиковського «Ледащо», в якій поет порівнює славетного діда-козака та ледачого онука: «Незавидний жив козак... / Сіяв лиха по степах: / Шаблю – кіска вищербляла, / Шапка – маком розцвітала. / Коник – соколом літав... / А у внука над стіною / Шабля вищербилась – ржою. / Кінь – на стійлі задрімав / Замість шаблі та рушниці / Брязка чарка по полиці... / Те, що предки потом збили... / Все козак прогайнував» [190, с. 83–84].

Я. Щоголів у своїх поезіях також сумує за втраченим героїчним минулим, так, тугою за минулими козацькими часами пройнято вірш «Неволя»: «...нема коня, / Нема вороного, – / Не пускають козаченька / В поле на дорогу. / Понесеться пан кошовий / Без мене на Січу;... / Буде буйна шабля гостра / Ляха, турка бити, / Будуть з гиком запорожці / По полю летіти....» [252, с. 264–265].

Низка творів митця оповідає про загибель Запорізької Січі, цей мотив звучить і у поезії «Хортиця», де сам Дніпро оплакує козаків: «Стугонить Дніпро по скелях, / Б'ється об пороги; / Все питає: “де ж ви, діти? / Де мої небоги?» [252, с. 138]. У вірші «Опізнився» поет також шукає сліди славного минулого, але результат цих пошуків невтішний: «Воля Божа, воля Божа: / Гей пропало Запорожжа! / Йду та й бачу: степ широкий, / Стугонить Дніпро глибокий / ...Материнка важко плаче, / “Опізнився ти, козаче!» [252, с. 144]. Остаточний вирок Січі бачимо у поезії «Барвінкова стінка», яка оповідає про те, як проїжджа пані, знехтувавши традиціями, завітала до забороненої жінкам запорозької церкви, і тим самим звістувала погибель Запорозькому Кошеві: «Було віщування, що тільки в ту церкву / Та вступе жіноцька нога, – / Трава почорніє по Дикому Полю / і Січу покриє туга» [252, с. 69]. Я. Щоголів у своєму творі під образом пані змальовує Катерину II, яка винесла остаточний присуд Запорізькій Січі.

Твір поета «Запорозький марш» розповідає про занепад козацького духу, коли козаки, все пропивши, рушають у похід по срібло та золото, а не заради визволення рідного краю від загарбників: «...Гей, немає ж в нас нічого, / Бо що й мали – пропили! / Загула козацька рада: / Батько волю нам вволив, / Й колихнулася громада / До кордону з курінів... / ...Лютий ворог лихо чує; / Зна він, чим годити нам: / Про орлів бенкет готує, / Срібло й злото козакам» [252, с. 130].

У поемі «Бабуся казка» онука бачить у дідові-січовику лише легковажного гуляку. Бабусин чоловік по двох роках шлюбного життя виїздить з двору, покидаючи молоду жінку, десь блукає протягом трьох років, приїздить знов на кілька тижнів, щоб потім зникнути без сліду, назавжди: «...Щиро

любили, за ним побивались / Вік свій губили, слізьми обливались? / Адже ж по вас він, не бійсь, не вбивався, / Та й чи любив вас, а тільки що грався? / Ще ж і п'яниця...» [252, с. 68–69]. А бабуся навпаки ідеалізує своє минуле, розвінчування козацької слави викликає в неї обурення, адже полюбила вона його саме за те, що був справжнім козаком: «Геть, ти, дитино, не тямиш нічого! / Вам гречкосії до смаку; а в його / Серденьку кров запорожця кипіла, – / Тим же без міри його я любила!» [252, с. 69].

Найяскравішим прикладом вигасання запорозької психології і народження психології хліборобської, гречкосійської є поезія «Гречкосій» («У полі»), яка перегукується з твором А. Метлинського «Пішли на втікачі». Тут в узагальненому образі «гречкосія» представлено зміну епох, занепад козацтва. Послідовно щезають у героя всі козацькі атрибути: «Гей, у мене був коняка, / Був коняка-розбишака, / Мав я й шаблю і рушницю, / Ще й дівчину-чарівницю. / Гей, коняку турки вбили, / Ляхи шаблю пощербили; / І рушниця поламалась, / І дівчина відцуралась» [252, с. 44]. Минулі баталії обходять тепер його боком: «За буджацькими степами / Ідуть наші з бунчуками, / А я з плугом та з сохою / Понад нивою сухою... / Вітер віє повіває, / Казаночок закипає. / Ой хто в лузі – озовися, / Ой хто в полі – одкликнися» [252, с. 44], але ніхто не відгукнувся на клич колишнього воїна: «...луна за лугом гине, / Із-за хмари місяць плине; / Вітер віє-повіває...» [252, с. 44].

Яскравим прикладом завершення цієї теми є один із останніх віршів у доробку Я. Щоголева – «Огирь», у якому подано зображення коня, що мчить Диким Полем без вершника. Автор ніби остаточно констатує повний розрив зв'язку з героїчною, козацькою епохою, змальовуючи образ коня в романтичній традиції: «Поводи й узда у його / Наче з золота ясного. / І стремена і сідло / Лиснуть карбами, як скло; / ...Але блиск того добра / Криє негідь і кура. / Все пошарпане, побити, / Кров'ю чорною облите...» [252, с. 136].

Я. Щоголів у своїх історичних поезіях творчо обробляв фольклорні мотиви, образи козаків у нього зображені у досить оптимістичному ключі, немає змалювання козацької смерті. Навіть вірш «Орел», який у першому

варіанті мав трагічне закінчення – сповіщення про смерть козака, пізніше був перероблений і отримав життєствердне закінчення. Отже, можна наголосити на тому, що поезіям митця було притаманне оптимістичне начало. Стосовно взаємозв'язку творчості Я. Щоголева та поезій інших романтиків, видається слушною думка А. Каспрука, який зазначає: «Поетизація народної сили, оптимістичне її освітлення різко відрізняє Щоголева-поета від харківських романтиків 30–40-х років, зокрема від А. Метлинського, образи козаків якого затьмарені песимістичним настроєм...» [85, с. 54]. Творчість Я. Щоголева на козацьку тематику, хоча і має спільні риси з творами А. Метлинського та Л. Боровиковського, все ж відрізняється від них широтою оброблених мотивів.

В українській романтичній ліриці виділяють громадянську тематично-стильову течію, теми та мотиви якої займають вагоме місце в українському романтичному просторі. Одним із провідних мотивів цієї течії, на думку М. Яценка, є «мотив громадянського призначення творчості і суспільного обов'язку митця як виразника народних інтересів, за торжество яких він готовий віддати своє життя...» [258, с. 36].

У романтичних поезіях людина вступає у конфлікт із суспільством, що її оточує, романтики піддають сумніву можливість гармонійного існування особистості в умовах тогочасного суспільства. Слушною є думка І. Волкова, який наголошує: «В образі ліричного героя людина перехідної епохи постає не лише як неповторна індивідуальність, але й у всій багатогранності своїх відносин зі світом, у тому числі і як активний учасник жорсткої суспільної боротьби свого часу» [39, с. 154–156]. Д. Наливайко виділяє в українській романтичній літературі тенденцію: «Протиставлення людини оточуючому середовищу як глибоко, тотально йому стороннього та ворожого. Носієм же справжнього людського, духовного і разом з тим обов'язкового, але існуючого лише в ідеалі частіше всього виступає у романтиків поет...» [132, с. 259].

У творах письменників-романтиків образ поета, співця отримує особливе призначення виразника народних думок, інтересів, історичної пам'яті. Слушною видається думка М. Яценка, який наголошує: «Чи не єдиною сферою

вільного вияву творчого духу особистості у всіх романтиків стає художня творчість, в основі якої перебуває шелленгіанський культ генія. В українській романтичній поезії ця тема була започаткована образом бандуриста [...]. В романтичному освітленні бандурист виступає то як оссіанівський бард, носій історичної пам'яті старовини, нерідко зв'язаний з надприродними силами [...], то як реальна етнографічно достовірна постать, виразник народних сподівань....» [258, с. 35].

О. Камінчук, аналізуючи літературні образи, характерні для романтичної лірики, виділяє три різновиди: образи – знаки душевного світу людини, образи історіософської домінантної семантики та зображення природи. За визначенням дослідниці, в українській романтичній ліриці, «яка відзначається увагою до історичного минулого України, проблем історичної пам'яті і національного визволення, важливу роль відіграють образи історіософської семантики» [84, с. 91]. До цих образів слід віднести характерний для творчості представників української романтичної лірики XIX ст. образ співця.

Узагальнений образ співця в українській романтичній поезії включає образи кобзаря, бандуриста, лірника. За визначенням О. Камінчук [84, с. 97], зазначені образи функціонують у двох аспектах – громадянському та мистецькому. Під громадянським аспектом розуміється осмислення образу кобзаря як носія історичної пам'яті, що було властиве поезії 20–30-х рр. і ліриці післяшевченківської доби. Мистецький аспект, який побутував у ліриці 40-х рр. та поезіях Т. Шевченка, виражає типове для романтичної лірики захоплення поетичною творчістю народного співця.

Для всіх поетів-романтиків слова «поет» та «співець» були синонімами до слів «кобзар», «бандурист», «лірник». Українські романтики возвеличували народних співців, вважали їх носіями народної пам'яті, старовини, віщого поетичного слова, пророками майбутнього Батьківщини. Слушною є думка О. Новик, яка зазначає: «Кобзар як персонаж, що пов'язує різні епохи, зустрічається у творах більшості українських романтиків» [141, с. 118]. У поетичних творах романтиків образ кобзаря постає у двох іпостасях. По-перше,

як уславлений герой, гордий співець доблесті козаків, захисників Вітчизни, історичного героїчного минулого, носій національної пам'яті народу; по-друге, як уособлення занепаду героїчної слави та доблесті країни, вимирання нації, української держави.

Культ співця зустрічаємо в поезіях М. Маркевича. Для письменника бандуристи уособлювали національну доблесть, народну пам'ять, своєю піснею кобзарі виявляли волю народу. Яскравим прикладом є твори «Бандурист» та «Певець»: «Певец вдохновенный назначен судьбою, / Чтоб голосом дивным тревожит мечту, / Чтоб петь и венчать благородной рукою / Отчизну, свободу, любовь, красоту» [191, с. 102].

Оспівування бандуриста знаходимо і у поезії Л. Боровиковського «Бандурист», де автор подає образ старого бандуриста – майстерного співця минушини: «Сідого проводять з двора до двора, / А дід на бандуру їм грає: / Під звонкії струни гетьмани встають, / І прадіди в струнах бандури живуть...» [191, с. 55].

Подібні мотиви звучать і у вірші А. Метлинського «Бандура», який присвячено Ієремії Галці (М. Костомарову): «Про гетьмана чи про гайдамаку / Дід заспіває, в бандуру заграє, / ...Його бандура, схоче він, завис, / Його бандура й вороном закриє, / Мов та дитина, жалібно плаче...» [191, с. 108]. М. Костомаров у поезії «Дід-пасічник» оповідає про старого кобзаря, який співає пісні про козацтво: «...дід посередині на кобзоньці грає / І старую пісеньку молодцям співає; / ...Співає дідусь і внуку і сину, / Співає дідусь про стару годину!» [191, с. 48].

Змалювання образу співця знаходить своє продовження й у поезії О. Афанасьєва-Чужбинського «Співака». Тут наголошується на тому, що співці за свою працю не отримують належної хвали: «Тільки ніколи ніхто не питає: / Хто ж зложив пісню і де він подівся! / От така правда! Співака ж між вами, / Часом без шапки у пору осінню, / Сам собі, старцем, сліпий з торбинками / Ходить, сердега, мовчки попідтинню» [5, с. 67]. Російськомовний твір «Бандурист» передає настрій старого бандуриста, який співає про минуле: «В

лице бандуриста виднелась тоска: / Знать, горе знакомо душе старика!.. / Но пылко глядел он, как юный... / Слеза засверкала на ясных очах; / Подруга-бандура в могучих руках – / И звучно настроил он струны» [5, с. 99].

У творчому доробку М. Костомарова є поезія «Співець Митуса», у якій, за визначенням С. Крижанівського, автор «...дає вже зовсім іншу концепцію співця: то бунтар, що обстає за кривди народу проти князів [...], будить піснею бажання вийти проти кривдників і супостатів» [100, с. 29]. Дійсно, герой цієї поезії виступає проти князів і закликає народ до боротьби: «...ось заспіваю вам пісню: / Ріжтесь, кусайтесь, бийтесь, попелом Русь посипайте, / ...Що вас спиняти? Що вам співати? Шкода, опізнались! / Помста за помсту, кара за кару, лихо за лихо!» [96, с. 132].

Образ співця характерний і для поетичного доробку Я. Щоголева. У поезії митця «Золота бандура» змальовується старий бандурист, який співав козацькі пісні та вмів своєю піснею передавати настрої людей зі свого оточення: «...на бандурі вмів він добре грати; / Рано й пізно грати він на їй любив; / І пісням нікого не прохав навчати, / Сам навчивсь і грало сам собі зробив / ...Хто його бандури не любив гучної, / І яких він тільки там пісень не грав / ...Знав він і козацьких. Тих, було згадає, / Так і сам не втерпе, серце защемить...» [252, с. 62–63]. Поезія «Запорізький марш» уславлює лірника, який складає для нащадків пісню про славу козаків: «Лірник візьме кобзу в руки, / Вдаре пісню по ладам, / Щоб згадали пізні внуки, / Як жилося їх дідам!» [252, с. 131]. У цих творах Я. Щоголів, продовжуючи романтичну традицію, за визначенням О. Лапко, «покладає на митця й мистецтво місію збереження і трансляції національної пам'яті» [108, с. 158].

Інша група романтичних творів змальовує образ співця, який уособлює собою згасання національних традицій, втрату історичної пам'яті та зв'язку між минулим і сучасністю. Зазначений мотив яскраво виражений у поезії А. Метлинського «Смерть бандуриста», де оповідається про загибель старого бандуриста, який пророкує занепад мови: «Грім напусти на нас, боже, спали нас в пожарі, / Бо і в мені, і в бандурі вже глас замирає! / Вже не гримітиме, вже не

горітиме, як в хмарі, / Пісня в народі, бо вже мова конає!» [190, с. 134]. Слушною є думка А. Шамрая, який зазначає: «Широко спопуляризована в романтичних традиціях постать натхненного співця, народного барда [...] в цьому вірші набуває нових рис, в його уста автор вкладає ніби свою національну програму, всю силу свого розуміння національної трагедії. [...] скорбні думи самого автора на українську сучасність» [222, с. 40].

Тема вмирання мови звучить і у поезії М. Костомарова «Співець», яка присвячена Амвросію Могилі. У цьому творі молодий співець також не може грати через те, що занепадає рідна мова, немає слухачів: «Ох, тим молодий співець не співає, / Що рідна мова, як свічка, сконає! / Ох, ти той співець та у гуслі не б'є, / Що його слухати ніхто не іде!» [96, с. 55].

У російськомовній поезії М. Маркевича «Гетьманство» старий бандурист оспівує минулу козацьку доблесть та сумує з приводу того, що все це пішло у забуття: «Бандуристи поют / О святой старине; / Но поляков не бьют / Козаки в Чигрине. / И как первая капля с небес дождевая, / При начале дождя, заскользив по листам, / Из очей старика по звенящим струнам, / Задрожавши, слеза прокатится сверкая» [191, с. 102–103].

У поезіях Я. Щоголева також знаходимо образи співців, які уособлюють втрату національної пам'яті. Так, у творі «Лірник» зображується лірник, який вже не може грати веселої пісні старовини, на його лірі рвуться усі струни: «Взяв він ліру, довго ладив, / І здавалося, що рад / Був щось звати із давнини, / Та не йшло йому на лад... / ...І як грав він – струни рвались: / Перша що й найтонша струна, / Далі друга, далі третя, – / Всі порвались, як одна! / Впали руки і на ліру / Похилилась голова... / “Не цвіте, сказав він, в лютець / Оксамитная трава!» [252, с. 168].

Мотив протиставлення минулого та сучасного звучить у поезії Я. Щоголева «Кобзар», де кобзарю-воїну, який ходив у походи та оспівував козацьку славу, протиставляється сліпий старець, що вже не знає героїчних пісень: «Мій кобзарь – не той вояка, / Що колись в старовину / Вкупі з келепом та списом / Брав бандуру на війну. / ...Невидющий і убогий, / З бідним гралом

за плечем, / Він чвалає полохливо / За малим поводитирем» [252, с. 167]. Можна погодитися із думкою О. Лапка, яка наголошує: «Ця антитеза висвітлює ментальні трансформації, які, на думку поета, відбулися з його співвітчизниками: покоління “гречкосіїв” позбавлене не лише волелюбності своїх предків, але й самої пам’яті про них» [108, с. 158]. Автор просить старого лірника заграти хоч щось: «Грай що хоч, бо й те ізгине, / Гей ізгине, як туман... / Грай, мій лірник невидючий! / Грай останній з Могики!» [252, с. 168].

У згадуваному вище вірші Я. Щоголева «Золота бандура» також оповідається про вмирання старого бандуриста, що асоціюється з вмиранням епохи: «Не втечеш від смерті; та як би хоч раз / На моїй бандурі голосно заграти; / А заграв би гучно я в останній час: / “Ой сів пугач на могилі”...» [252, с. 64]. Слушною є думка О. Лапка, яка зазначає: «Герой “Золотої бандури”, на противагу кобзареві з однойменного вірша, добре усвідомлює свої національно-історичні корені [...]. Смерть старого лірника символічна: із ним назавжди відходить у минуле не тільки героїчна епоха, але й сама пам’ять про неї» [104, с. 134].

Кобзарі у поезії Я. Щоголева оспівують героїчне минуле країни, висвітлюють кращі риси козацтва, а також відображають сучасну навколишню дійсність, уособлюють собою згасання та занепад української держави, втрату нащадками національної пам’яті.

Однією з найхарактерніших рис романтичного напрямку було прагнення розкрити внутрішній світ людини, з його особистісними переживаннями та пристрастями. На цій основі в українському романтизмі виділяється особистісно-психологічна течія. Ця течія має генетичний зв’язок із фольклорною, оскільки переважна більшість творів, віднесених до психолого-особистісної течії, виникла на основі народної пісні. Характерними для них є мотиви кохання, розлуки, туги за милою людиною.

Провідною рисою романтизму є його зв’язок із природою. Романтики, на думку О. Маленко [123, с. 2–3], вносять у розуміння природи живу повноту,

рух, енергію, теплоту, сентиментальність. Людина епохи романтизму, як зазначає Л. Софронова [175, с. 485–486], завжди прагнула до природи, у якій живо все переплетено, ніщо не існує поза зв'язком зі світом та все пронизано духом. Для романтиків природа стала органічною складовою частиною внутрішнього світу героїв, відображенням їх психологічних та емоційних станів. Герой романтизму завжди шукає усамітнення на лоні природи. Романтичного поета не цікавить конкретизація місцевості, найчастіше увага зосереджується лише на світлових, кольорових та звукових ефектах.

У творчій спадщині представників українського романтизму пейзажні картини виступають тлом або контрастом до думок та переживань ліричного героя. Мотиви протиставлення природи та людини зустрічаються у творчості Л. Боровиковського, О. Афанасьєва-Чужбинського, М. Петренка та інших романтиків: «Дніпр з критими берегами / Ніччю дуже розігравсь. / Понад берегом мохнатим / Сосни почали дрімати» [190, с. 94], «Розцвітає весна божя, / Змінились морози, / Все дерево набростилось, / Розвилися рози. / ...Тільки я щось дуже сумно / Дивлюсь на цю весну... / Все оживе, а я, бідний, / серцем не воскресну» [190, с. 305–306], «Уже осінь красить листя, / Тополя жовтіє, / Верби, лози опадають, / Берест червоніє. / ...Все оживе, що пов'яне, / Все помолодіє, / Веселіше сонце гляне / І землю пригріє. / Господь верне чоловіку / Усе утішатись – / Квітки, сонце... Його ж весні / Уже не вертатися!..» [190, с. 307–308], «Весна, весна, година мила, / як гарно ти, як пишно ти / Долини, гори звеселила, / Скрізь-скрізь розквітнули квіти: / Усе кругом зазеленіло! / Чого ж очам моїм не мило / Дивитися на божий світ? / У мене серденько болить, / А сльози лижуться на вії!» [190, с. 421].

Крізь увесь поетичний доробок Я. Щоголева проходить тема природи, яка належить до основних у творчості митця. Мотив замилювання рідною природою належить до найкращих сторінок творчості поета. Продовжувач традицій романтизму, Я. Щоголів досить часто вводить у свої поезії яскраві описи природи, на лоні яких розгортаються події, пейзаж у творах письменника

гармонує із переживаннями героя, допомагає виразніше розкрити психологічний стан людини або виступає контрастом до її настрою.

Для Я. Щоголева краєвиди рідної Слобожанщини були найчарівнішими у світі. М. Сумцов зазначав: «Для Я. І. Щоголіва завжди ріднесеньким краєм, де він родився, в якому був і мріяв провести останні свої дні – це Слобожанщина, особливо Охтирщина по водозливу Ворскли» [252, с. 8]. Недарма своїм збіркам він дав назви, продиктовані любов'ю до рідної землі, – «Ворскло», «Слобожанщина». Поезію цього типу можна поділити на два різновиди: твори суто пейзажного змісту та твори, у яких через змалювання природи постають якісь проблеми, роздуми, міркування поета, його погляди на буття людини у світі.

До суто пейзажних поезій Я. Щоголева слід віднести такі, як «Весна», «Степ», «Вечір», «Зимовий ранок». Поет настільки майстерно передає пейзаж, змальовуючи кожную деталь, що картина природи яскраво постає в уяві читача. Так, у поезії «Вечір» подається опис зимового вечора, коли на дворі віє завірюха: «Вечоріє і темніє, / По землі лягає мла / І не зійде срібний місяць: / Хмара небо затягла... / Подивись, як замітає / Сніг і церкву і село» [252, с. 117]. Продовжує тему зими вірш «Зимовий ранок», у якому зображено картину морозного ранку: «А мороз – собі кипить, / Сніг ясним кришталем блище, / Лютий холод допіка; / Сонце вгору плине вище, / Та не гріє здалека...» [252, с. 117].

Поезія «Весна» змальовує чудову весняну природу, яку поет порівнює із раєм: «Ще потепліша і будуть вкриваться / Листом зеленим луги; / З чистої річки почнуть підійматься / Темні пучечки куги. / ...Може жадаєш в раю побувати, / Так не барись і рушай / В лісі веселую зорю стрівати: / Там ти побачиш той рай!» [252, с. 95]. У поезії «Степ» Я. Щоголів оспівує розкішну красу українського степу. Перед нами постає картина літнього степу; автор тонко передає усі порухи вітру, порівнюючи степ із бурхливим морем: «...сонце сяє, / Вітер з травками говоре, / Перед мною і за мною / Степ

колишиться, як море; / А затишне вітер буйний, – / Степ, мов камінь, не двигнеться / І, як килимом багатим, / Ввесь квітками убереться...» [252, с. 105].

У своїх творах Я. Щоголів подає дивовижні та майстерні образи природи так, що в уяві постають наче зримі картини. Для досягнення цього ефекту поет використовує епітети та порівняння: «На траві й квітках росинки, / Шелестіння й гомін гілки, / Щебетання й пісня пташки, / Скрип жука, гудіння бджілки» [252, с. 90]; «З гір в долині віяв свіжий вітерок, / Шурготів в ярузі бішений потік; / В різні фарби одягалися квітки / І до гнізд злітали з щебетом пташки» [252, с. 96], «Блискавка кинула сяйні іскрини, / Громом торохнуло в гори й долини... / Вдарив ж хлюща, рослину обмила, / Й буря, затишнувши, даліш полетіла... / Сонце як спершу, засяло й пригріло, – Й все у природі немов змолоділо» [252, с. 111].

Добре обізнаний Я. Щоголів із назвами рослин, у творах постають численні дерева та квіти: «...Орішник широко повис; / Черешні з лаврами сплелися; / Сяга до неба кипарис, / Гілки маньолій повилися...» [252, с. 92], «Унизана листом висока верба; / І вохкість і тиша кругом царювала / Під гіллям зеленим рясного стовпа» [252, с. 100], «А затишне вітер буйний, – Степ, мов камінь, не двигнеться / І, як килимом багатим, / Весь квітками убереться. / Он нагнулась тирса біла, / Звіробой скрутив стебельці, / Червоніє материнка. / Як зірки, горять козельці» [252, с. 105], «Є квіток багато різних: / Рясту, маку, васильків, / Рож пахучих, кійлів ніжних, / І барвінку й нагадків» [252, с. 56]. Використання у творах конкретних назв дерев було характерною ознакою романтичної літератури, на що вказує і Л. Софронова, зазначаючи: «...У романтичному пейзажі замість загального поняття “дерево” з’являються назви конкретних дерев» [175, с. 486].

Зустрічаються у поезіях митця і назви тварин та птахів: «Скоро із вирія птиця зав’ється, – / Диво побачиш вгорі. / Гуси під небом почнуть гоготіти; / Стрепета, утят, чайок / Хмари без пам’яті будуть летіти / Жадне у рідний куток. / ...зозулі в гілках закували, / Дятел у сук торохтить, / Іволга свище, шпаки закричали...» [252, с. 95], «Он чорний шпак співа в горі, / Зозуля

голосно кукука; / Скриплять червоні снігірі, / В дубову кору дятел стука. / Щебече зяблича сім'я, / І сиза горлиця воркує; / Чудова пісня солов'я...» [252, с. 98], «Тріпотно вівсянка з ряски оглядалась / І миньок з прожогу у норину плив. / Микався себелик, плітка викидалась» [252, с. 104].

У своїх пейзажних поезіях Я. Щоголів зумів засобами слова передати звукові, кольорові, дотикові відчуття, виступав знавцем та любителем рідної української природи, із глибокою повагою та зачаруванням постають у його поезіях образи рослин, птахів та звірів.

До другої групи пейзажних поезій відносяться твори, у яких, за визначенням А. Погрібного, «поет прагнув дошукатися таємниць людського буття» [157, с. 150]. О. Лапко з цього приводу наголошує: «В поезії Я. Щоголева образ природи розкриває свою художню семантику у складі опозиції, у протиставленні світу людей [...], що оприявнюють авторську позицію щодо багатьох моральних, соціальних [...] питань» [111, с. 103]. Дійсно, через картини природи Я. Щоголів подає своє ставлення до історичного минулого України, до низки соціальних та моральних проблем. У пейзажній ліриці митця звучить потужний патріотичний струмінь. Так у поезії «Багато мочі і краси» краса та неперевершеність української природи протиставляються природі екзотичних країн: «...Свої ми маємо краси / В чарівній природі України: / Її ті ж тропічні ліси / З багатолистими деревами, / І той же вітер над пісками, / І в нетрях вохкість і покій, / І спеку сонця в день палкий / Понад безкраїми степами» [252, с. 91].

Через сприйняття картин природи у таких поезіях, як «Квітка», «Марево», «Рокита», «Чумак», «Осінь», «Ялта», «Чом не дали долі», «Безрідні» Я. Щоголів подає своє розуміння буття людини, її тяжкої долі та страждань. У поезії «Квітка» у персоніфікованому образі квітки уособлюється незахищеність та самотність людини у світі: «... Даве мені біле тілечко латаття, / Аїр його ріже: / Листя моє чорна хвиля роздирає. / Холод мене ниже» [252, с. 103–104]. У творі «Ялта» дивовижний природний пейзаж Криму протиставляється стражденому людському існуванню: «І правда: Ялта Криму цвіт, – / У ніг її

без грані море; / Над нею неба інший світ / І з листом лист не так говоре. / ...Але і тут крилом своїм / Не всіх же доля пригріває...» [252, с. 91–92].

Я. Щоголів порушує проблему протиставлення природи та цивілізації, наголошуючи на тому, що незаймана дика природа руйнується від людського втручання в поезіях «На зрубі», «Колодязь», «Климентові млини». У поезії «Колодязь» зазначаються пагубні наслідки втручання людини у життя природи: «І буде та вода і чиста і сцілюща, / Поки круг мене ліс, яружини і пуша, / А зробе стежку чоловік, – / І я потрачу силу лік. / Він береги мої, тепер травною вкриті, / Вмурує в каміні... / Так мулом воду забagnить!...» [252, с. 215].

Змальовуючи красу природи, поет усвідомлює недосконалість людського світу, розуміє, що сучасна людина втрачає споконвічний зв'язок із природою, і, можливо, саме через це втрачає і саму себе. Природа у поезіях Я. Щоголева порівнюється з життям людини, виступає контрастом до життєвих обставин, до випробувань долі, а таке змалювання природи було характерне для романтизму.

За словами М. Яценка, «шукаючи рятунку від суспільної самотності, особистість бачить втілення своєї повноти і самоцінності в любовному почутті [...]. Найчастіше виступають мотиви нерозділеного почуття, розлуки, зради, втрати коханої людини, які дають глибину емоційного переживання» [81, с. 304]. Змалювання кохання в романтичній літературі, як правило, виступає темою трагічною, тому що природа любовного конфлікту не завжди пов'язана тільки з об'єктивними зовнішніми обставинами, але й часто з перешкодами суто психологічного плану.

Оспівування трагічного кохання було характерним і для українських романтиків. Так, у поезії Л. Боровиковського «Молодиця» змальовується страждання дівчини, яку покинув коханий: «Змандрував!.. Забув! Покинув!.. / Де ж знайшов другу? / Сирота – одна без тебе / Горе я горюю!.. / Як же жить? Де ж серце діти? / З ким ним поділюся? / Де ж тепер я, мій миленький, / В світоньку подінуся?!» [190, с. 69–70], а у вірші «Розставання» зображено сцену прощання козака з коханою дівчиною: «Зірко-дівчино! Треба нам розстатись... / Серденьку скучно, душно дома жити, / Їду по степу тугоньку

розбити; / ...Місяцю ясний! Не їдь ти далеко! / Щось моє б'ється серденько нелегко» [190, с. 97].

Мотив розставання коханих звучить і у поезії О. Афанасьєва-Чужбинського «Прощання»: «Прощай навіки, моя чорноброва! / Бач, я не плачу, бо й ти не заплачеш. / А з нас хтось винен... Бувай же здорова! / Вже на сім світі мене не побачиш» [190, с. 311].

Тема нещасливого кохання була провідною у творчості В. Забіли. Поет у своєму житті мав власну любовну трагедію, що відбилося і на його творах, прикладом можуть слугувати поезії «Соловейко» та «Туга серця»: «Сонце зійде – я нуджуся, / І заходить – плачу: / Котру люблю дівчиноньку, / Тієї не бачу. / ...Два вже літа скоро пройде, / Як я закохався; / Якби знав я своє горе, / Лучче б був не знався / Я з тобою, дівчинонько...» [190, с. 364–365], «Кохав дуже я дівчину, / Я росу травиця, / Як голубку голуб сизий / І як волю птиця. / Гарно пташечка співає, / Як живе на волі, / Гірко живе той у світі, / Хто не має долі» [190, с. 409]. Інший мотив звучить у поезії «Маруся», у якій кохані розлучаються через суспільний фактор – парубка забирають у рекрути: «Нема Грицька, нема й щастя / Мені уже в світі! / Увесь світ мені немилий, / Не хочу більш жити. / Дуже мучилась Маруся, / Бо вірно любила, / Прийняла, сердешну, скоро / Сирая могила» [190, с. 369].

Тема нелегкої жіночої долі, кохання, жіночої краси, материнства посідає значне місце й у збірках Я. Щоголева, який у своїх «Літературних замітках», зазначав: «Якщо в поетичному творі [...] не видно схиляння перед жіночністю і жіночим ідеалом [...], то там немає й поезії» [Цит. за : 85, с. 19–20]. М. Сумцов виділяв у творчості Я. Щоголева окрему тематичну групу віршів під назвою «Українське жіноцтво». До цієї групи науковець відносив поезії про жінок та ті, у яких головними героїнями були жінки. Зазначеним творам притаманні риси психолого-особистісної лірики. Сам М. Сумцов так пояснював свій розподіл: «У Щоголіва багато поезій, де перед читачем виступають дівчата і жінки, жіноча доля і недоля, пестування дитини і т.д., біля 35 поезій...» [252, с. 177]. Усі твори цієї тематики можна поділити на дві групи: до першої належать

твори, на написання яких вплинуло захоплення поета усною народною творчістю; до другої – твори пізнього періоду, які позбавлені народнопісенного колориту.

У низці творів Я. Щоголева, позначених впливом фольклору, виділяються поезії, написані у гумористичній манері. До цієї підгрупи належать такі поезії: «Добридень», «Тини», «Горішки», «Черевички», «Серденько». У вірші «Добридень» автор змальовує риси характеру дівчини, яка вирішила перевірити, чи не зраджує її коханий: «Гляди мені, голубе: / Побачу; / Ой я ж тобі, знаю як, / Оддячу! / Тай тупнула ніжкою / Дівчина, – / Згорів козак, мов тая / Калина» [252, с. 185]. Поезія «Добридень», за висловом А. Погрібного, дає «досить повне уявлення про те, наскільки глибоко поет умів пройнятися духом і складом народної пісні, не втрачаючи при цьому своєї оригінальності» [157, с. 142]. У поезії «Тини» йдеться про парубка, який завбачливо городить ненадійний тин біля хати, де зустрічається з дівчиною: «Не хочу ж я городити / Того перелазу, / Та що його не можу / Проскочити зразу» [252, с. 186]. Зустріч козака і дівчини змальовує вірш «Серденько»: «Стрів козак дівчину. / Став їй казати: / Дівчино-рибчино, / Як тебе звати?» [252, с. 178].

У поезіях Я. Щоголева почуття героїв змальовуються піднесено та поетично. Про світле та сильне кохання між дівчиною і парубком йдеться у таких поезіях, як «Горішки», «Бабусина казка», «Маруся», «Рута», «Вінок». Героїня поезії «Бабусина казка» вірно та сильно кохала свого чоловіка-козака, не дивлячись на те, що він покинув її заради Запоріжжя: «...а в його / Серденьку кров запорожця кипіла, – / Тим же без міри його я любила!» [252, с. 69]. У вірші «Маруся» теж йдеться про кохання, але розповідь ведеться від парубка: «Нехай моя Марусенька / На вулицю вийде. / Іди, мила, хорошая, / Мене привітати» [252, с. 186]. Дівчина із поезії «Рута» просить свою матір, щоб та не сварила її за кохання: «Не лай мене, мамо, / Що я полюбила, / Співаючи пісню, / Серденько вразила. / Люблю тебе, нене, / Люблю і милого» [252, с. 103]. Про зустріч закоханих у лісі йдеться у поезії «Горішки». Дівчина прийшла в ліс збирати горішки, але зустріла милого та не виконала роботу,

загадану ненькою: «Як зірву один горішок – Жменю розсипаю; / Щоб не впасти –козакові / Шию обіймаю. / Як почну ж я ті горішки / Долі підбирати, / Та наткнуся йому до личка – / Треба цілувати» [252, с. 181]. Символом кохання виступає сухий вінок у вірші «Вінок»: «Але й досі пам'ятаю... / Біле чоло, що квітками / Ти прихильно покривав.../ Все годи взяли з собою / Від щасливої весни, / Тільки ти, вінок, зі мною, / Заповіт старовини!» [252, с. 201–202].

Закохані герої у поезіях Я. Щоголева тяжко переживають розлуку з коханою людиною, страждають від нерозділеного кохання. Туга за втраченим коханням, за милим звучить у поезіях «Пісня», «Дівчина», «Чередниця», «Не чує», «Кохання», «Мій жмуток», «Галя», «Черевички». В основі цих творів лежать драматичні колізії, пов'язані з любовним почуттям, яке має здебільшого суперечливу природу, незалежну від волі особистості. Про те, як дівчина дожидала милого, що поїхав чумакувати, розповідає поезія «Дівчина»: «Кличу його, як рідного, / А він і не чує; / Чи він в лузі лугарює, / Чи він чумакує. / Прилетіла зозуленька... / Та й каже дівчині: / ...І чумака твій молоденький / Вже не одкликнеться. / Серед степу широкого / Любе він другу / Веселую паняночку – / Могилу крутую!» [252, с. 192–193]. Подібний мотив очікування звучить і в поезіях «Не чує» та «Чередниця»: «Як поїхав милий мій, / Та й немає... / Хмара сонце заступає, / Ще й мурує, / Чи живий лиш милий мій, / Що й не чує?» [252, с. 184]; «Не того ж я ввечері журилась, / Що, ходячи по лісу, втомилась: / Хожу одна – милого не бачу; / Женю мою череду та й плачу» [252, с. 182]. Сумує за своїм коханим-козаком і героїня поезії «Пісня» та посилає до нього орла: «Козаки майнули; / А за козаками / Й радощі минули... / Де ж вона та стежка, / Що до хати йвася / Від мого садочка / Весело тяглася? / ...Птице моя дика! / Полети по-волі / До мого Івася, / Що гуляє в полі... / Він тебе почує, / Що його дівчина / Все за їм сумує» [252, с. 193]. Загибель дівчини змальовується у вірші «Галя», тут уже парубок сумує за втратою: «Полюбив я дівчину Галю, / Що жила в зеленому гаю, / Та й кохала ж парубка дівка... / Тільки гай та небо дивились, / Як ми з моїм серцем любились. / Та загинула добра година: / Вмерла моя вірна дівчина» [252, с. 194–195]. Про свою

занапащену долю сумує дівчина з поезії «Кохання», її любий козак загинув, а вона залишилась осоромленою: «Любив козак дівчиноньку, / Любив та й покинув; / Пішов шукать лугариків, / Пішов та й загинув... / Отта, скажуть, дівчинонька, / Що карії очі, / Прогайдала навів сором / У темнії ночі» [252, с. 194]. Про дівчину, яку розлюбив коханий, йдеться в поезії «Черевички»: «Як до милого ходила, / Черевички я купила. / Черевички з підківками / Та й натерпілась я з вами!.. / Поки ви були новенькі, / Був до мене й Гриць любенький; / З того ж часу, як зтоптались, / Щось та інше з Грицем сталося / Черевички-невеличкі, / Ви зтоптались в темні нічки, / Та і все зтопталось з вами» [252, с. 191].

Від народнопісенної традиції відходять такі вірші, як «Жадання», «Над потоком», «До молодой», «До чарівниці», у яких автор застерігає молодих дівчат, щоб берегли свою красу, любов та бажає, щоб їх оминула тяжка доля. А. Каспрук зазначав, що такі поезії «...витримані вже у стилі новітньої поезії. Поет вживає тут далекі від народнопісенних, чисто літературні метафори і порівняння, для яких характерна складність художніх асоціацій» [85, с. 99]. Головна героїня поезії «Над потоком» гуляє лісом, збирає квіти і розкидає їх, поет застерігає дівчину, що можна все втратити, якщо марнувати не тільки квіти, але й надію: «То ж ти віру, то ж надію, / То ж коханнячко своє, / Все ти кидаєш потоку, / Що найкраще в тебе є! / А як ружу і любисток, / Й незабутьки голубі / Понесе потік з собою, – / Що зостанеться тобі?» [252, с. 179]. Автор бажає не знати ніколи сліз та горя і головній героїні поезії «До молодой», яка тільки-но одружилася: «Стану й я тобі, мила, благи / Без скорботи життя і надій... / Щоб не знала ти лиха ніколи, / А ні сліз, ні безсонних ночей» [252, с. 189–190]. Головна героїня твору «До чарівниці» гордує своєю красою: «Міччу чорних, блискучих очей, / Пишним станом, густою косою, / Чистим мармором білих плечей» [252, с. 190], але автор застерігає її, що молодість швидко минає: «Раю й я тобі дівчино пишна: / Пам'ятай собі накріпко те, / Що весна і весела й розкішна / Двічі людям у нас не цвіте» [252, с. 191].

Змалювання природи стоїть на першому місці й у інтимній ліриці Я. Щоголева. Так, у поезії «Пляц» оповідається про зустріч двох закоханих на лоні мальовничої природи: «Я пам'ятаю вечір темний / Тепер далекої весни, / Зелений берег, ліс таємний, / Смоляні пахощі сосни. / З мого проквітчаного пляца / Я ждав тебе. Тії пори / Од брам далекого палаца, / Як сарна, збігла ти з гори...» [252, с. 187]. Але закоханим не судилося бути разом: «...А без кінця нема нічого / На обездоленій землі: / Не стало серця дорогого, / Сподія смеркла в темній млі...» [252, с. 188]. Гине кохання, а плац заростає бур'янами: «А пляц, що повний був квітками, / Тепер плодив кубла гадюк, / І над помрілими лугами / З сосни драпежний каркав крюк...» [252, с. 188]. Розквіт та згасання природи, асоціюється тут із розвитком та закінченням кохання.

У поезії «Чом не дали долі» розквіт весняної природи постає контрастом дівочій недолі: «Круг мене весна пишиться, / Кожній травці любощ сниться, / Квітка п'є росинку чисту / І шепоче лист до листу; / Сонце озера сіється, / Коло рибки рибка в'ється, / Птах, що крихту серця має, / Милу піснею вітає! / А моя весна настала / Без привіту, та й пропала!...» [252, с. 178].

Мотив нещасливої долі дівчини, яку віддають за нелюба, звучить у поезії «Чом не дали долі» та «Покірна». Молода дівчина у поезії «Чом не дали долі» питається у матері: «Мамо, мамо! Ви хвалились, / Що жили та й не журились; / Так чому ж ви вашій доні / Не дали своєї долі? / Сватав писар – ви раділи, / З москалем би заручили; / А спитать, то я б сказала, / Що Василечка кохала» [252, с. 178]; скору загибель відчуває і героїня вірша «Покірна»: «Хоче мене мати / Нелюбу оддати... / Ой зів'янь вінку, / Вінку із барвінку. / Бо серденько знало, / Кого привітало / Кого раз любило, / Та вже й не розлюбє» [252, с. 42]. Поезія «Лист» змальовує тяжку долю молодой жінки у чужій родині, чоловік її змушений був поїхати на заробітки, а вона залишилась сама: «Хай би вже свекруха, – тож ятрівка кожна. / Кожная зовиця, – всі ж вони кепкують... / Наче тую квітку, і струнку і гожу / Брав мене ти в батька білу та хорошу; / А тепер побачиш: очі ізмарніли, / Руки від роботи схнули і почорніли!» [252, с. 195]. У поезії «Неня» йдеться про тяжку долю селянської жінки, яка від тяжкої роботи

та злиденного життя, швидко старіє та втрачає свою молоду красу, поки донька спить мати оповідає їй тяжку долю: «Горечко тепер не знаєш / Ти, моя дитино; / Підеш заміж – наберешся / Всякої години / Істимуть тебе зовиці, / Істиме свекруха; / Злиднів повно, діти плачуть, / Чоловік не слуха... / От і схилишся і станеш / Ти, моя Маруся, / В тридцять літ уже старенька, А в сорок – бабуса» [252, с. 197]. А. Погрібний зазначає: «Не по материнськи жорстока колискова! Але що інше може чекати селянську дитину, коли її похмура доля визначена ще від самого народження?» [157, с. 75–76].

Я. Щоголів у творах психолого-особистісної течії виводить на перший план своєї розповіді долю простої селянської дівчини та жінки, із сумом та співчуттям описує всі життєві негаразди, які очікують селянку, приділяє увагу змалюванню чистого та високого почуття, у дусі романтичної традиції зображає у своїх поезіях нещасливе кохання.

У творчості українських романтиків знаходять вираження, притаманні світовій романтичній літературі, мотиви песимізму, безнадії, відчаю, страждання, настрої так званої «світової скорботи». Заглиблюючись у песимістичні настрої, українські поети у своїх творах досить часто звертаються до теми смерті. З цього приводу видається слушною думка М. Прусової: «...Смерті присвячена значна частина романтичної поезії [...]. Шанобливе ставлення до смерті зробило цвинтар в ХІХ столітті зосередженням культу мертвих...» [164, с. 6–7].

Трагічне світосприйняття, мотиви туги, самотності та звернення до теми смерті було притаманне творчості поетів романтиків: А. Метлинському, М. Костомарову, О. Афанасьєву-Чужбинському, В. Забілі, М. Петренку.

Багато творів у поетичному доробку романтиків присвячено змалюванню смерті простих людей. Твори М. Костомарова, пройняті песимістичними настроями, М. Яценко характеризує так: «...Філософську лірику Костомарова [...] позначено мотивами світової туги, гіркими роздумами про одвічну загадку життя й смерті...» [81, с. 331]. У поезії М. Костомарова «Зірочка» оповідається про смерть нехрещеної дитини: «...в могилі щось поховане лежить. / Там

молода мати сина поховала, / Сирою землею його закидала» [96, с. 50], а поезія «Дівчина» змальовує загибель молодої дівчини: «Вона умерла; під осінь журливу / На грибовище однесли її» [96, с. 81]. Твір А. Метлинського «Дитина сиротина» оповідає про малу дитину, що залишилася сиротою й знаходить розраду лише у спілкуванні з могилами рідних: «Воно к землі, мов к рідній, прилягало, / З могилою мов розмовляло... / Й радесенька дитина уставала, / Мов рідних батька й матінку знайшла...» [191, с. 120]. Про сирітство сина після смерті батька розповідає поезія В. Забіли «Нащо, тату»: «Нащо, тату, ти покинув / Мене сиротою? / Чому не взяв малим / В могилу з собою? / ...Не знав би я в світі горя, / Світом не нудився б» [191, с. 260]. Подібні мотиви звучать і у вірші М. Петренка «Батьківська могила»: «...нащо в далекій стороні, / ...Ти ліг, мій милий тату, спати? / ...Іду, горюючи, іду, / Шукати батьківську могилу; / А де її самотню найду – / Так там заляжу та й загину. / Чи хто покаже сироті, / Де полягли твої кістки, / Де доля сиріт мерла з ними?» [191, с. 304–305].

Продовжує песимістичні настрої і творчий доробок О. Афанасьєва-Чужбинського. М. Гнатюк з приводу його творів наголошує: «Він у своїх ліричних поезіях [...] розвивав мотиви нездійсненності людського щастя, гіркої долі, самотності, туги» [5, с. 25]. Поезія «Безталання» розповідає про чоловіка, який не має в житті щастя і кличе собі смерть: «Де ж ти, щастя, / Зглянь, нехай тебе у вічі / Я хоч раз побачу! / ...Та й лети собі од мене, / А я – в домовину» [5, с. 56], а в російськомовній поезії «Могила» йдеться про могилу невідомого чоловіка: «На раздолье и на воле / Спит скиталец молодой. / Спит он крепко. Над могилой / Запустенье, тишина / ...Кто же он, не досказавший / Сердца пламенной мольбы, / Так нежданно, рано павший / Под десницею судьбы?» [5, с. 105–106]. Про нещасливе, безталанне життя чоловіка йдеться і у творі Віктора Забіли «Човник»: «Чи довго я, нещасливий, / Буду так крушиться? / ...Ой як піду куди очі, / То вже й не вернуся... / Може, прийдеться де в лісі / Або серед поля / Заснуть вічно нещасному, / Коли така доля. / По мені дзвонить не будуть / І ховать з попами...» [191, с. 256–257].

Тема смерті, яка широко побутувала у творчості українських романтиків, знайшла своє відображення й у поетичному доробку Я. Щоголева. В. Романовський з цього приводу наголошує, що «поетичну творчість Я. Щоголев розпочав і закінчив оспівуванням смерті» [Цит. за : 251, с. 320]. У творах поета утверджуються ідеї неминучості смерті та рівності усіх перед нею, швидкоплинність життя розглядається крізь християнське світобачення.

Дослідник творчості Я. Щоголева М. Сумцов виділяв у доробку митця цикл поезій під назвою «Чорне запинало». М. Зеров дає таку характеристику творів цієї тематики: «Найтемнішими фарбами, найтемнішим колоритом позначений третій ряд ліричних творів поета – його признання, вискази й рефлексії про людей, світ і власну долю. Особисте горе, втрата дорослих дітей, патріархальний побут, що рушиться на авторових очах [...], такі улюблені теми тужливої, понурої лірики Щоголева» [65, с. 317–318].

Низка поезій Я. Щоголева присвячена змалюванню смерті простої людини. Слушною є думка Г. Хоткевича, який зазначає: «У нього досить багато є речей, в котрих є мова про смерть, і то найчастіше смерть молодой людини, бо смерть старого не викликає стільки жалю» [215, с. 387]. Смерть матері і нещасливе майбутнє дитини-сироти змальовується у поезіях «Похорони» та «Родини»: «Прості і бідні були похорони... / А ні хреста, ні святих корогвів. / Тільки й родини труну проводжало, / Що, дріжучи під дощем, до кісток / Змокше дівчатко її обіймало» [252, с. 225]; «Мати молода твоя / Не знесла родин, / Так тепер і підеш ти / По-світу один! / ...Світ і на покійницю / Блиснув із вікна: / Бачилось, що з мarmору / Вилита вона. / Чоло без морщиночок, / Чиста і свята» [252, с. 222–223]. Смерть дитини, яку мати була змушена залишити на виховання у чужих людей, показано у вірші «На могилі»: «В понеділок хлопчика люди поховали, / ...Доля нещасливая, бідна сиротино! / ...От іще вигадує трунку й черевики... / Так тебе, малесеньке, тут і закопали» [252, с. 223–224].

Героїня поезії «Навзаході» помирає, не стерпівши знущань чоловіка: «Все я перетерпіла, все до закінчання! / Тільки вже тоді в тобі серце й закипіло, / Як

у мене в грудоньках та заклекотіло... / От я і навзаході! Дбай же домовину, / Бережно клади в неї вірну дружину. / Скоро моє серденько битися перестане, / Холодом покриється чоло завітчане. / Там я втихомирюся, там я відпочию» [252, с. 201]. Ліричні герої поезій «Жмуток» та «Не забутня» згадують своїх коханих, які померли: «А по над мною ніч заходе, / Що людям світу не дає! / ...Веселий погляд мій погас: / В немічних грудях нис дуже / Важкою вразою підчас» [252, с. 200], «Так, може, й краще ти зробила, / Що все забувши на землі, / В могилі тихо започила!» [252, с. 189]. Я. Щоголів у своїх творах подає досить виразні картини людського горя, яке призводить до смерті, яка, можливо, краща за життя.

У творах українських романтиків із темою смерті тісно пов'язане змалювання природи. Слушною є думка М. Прусової, яка зазначає: «Смерть природи та її воскресіння у всіх народів світу асоціювалися передусім зі зміною пір року. Поділ великого (річного) і малого (добового) календарних циклів на частини намічає етапи людського життя» [164, с. 9–10]. Смерть природи асоціювалась у романтичній свідомості зі смертю людини, а повторюваність – із загробним продовженням життя душі. У поезії М. Костомарова «Кульбаба» життя людини порівнюється із роком: «Вік наш чоловічий / Схож із віком року. / Вперше боже сонце / Життя пробуджає, / Променями в серці, / ...Життя розів'ється, / Життя загустіє / Наукою світа; / І почнуться грози, / ...Щастя і недоля... / ...квіт той в'ялий, / Кульбаба осіння, / Пустоцвіт похилий, / ...без плоду гине / Під морозом-смертю» [96, с. 77].

Зв'язок теми смерті та образів природи розвинений у поезіях Я. Щоголева. О. Білецький з цього приводу зазначає: «Тема смерті, яка краща за життя, плинність руйнування проникає і в цикл віршів, присвячених природі: вмирає ліс, що його вирубили на будівництво залізниці, вмирає вербичка, розлога рокита, спалена громом...» [17, с. 570]. Порівняння життя людини і циклічності природи постає у вірші Я. Щоголева «Листопад»: «Звелось літо і неznать, / Як день за днем минув, / І серпень дав, що можна дати, / І вересень майнув... / Морозний вітер в гай і ліс / Подув з холодних міст, / І нещадно з

дерева обніс / Червоножовтий лист» [252, с. 115]. Смерть у вигляді чорної безодні постає у поезії «Три дороги», в якій три шляхи, три пори року уособлюють життя людини, у кінці якого неодмінно буде безодня: «Шлях у триручча далеко побіг... / ...Взяв я правою і єю пішов / Сміло, мов тут уже й долю знайшов. / Пахло весною, земля парувала... / Ліву дорогу узяв і пішов, / Сонце над нею пекло і горіло, / Рослінь без жалю, як кипнем, варило; / ...по середній дорозі пішов. / О, то найгірша тяглася дорога! / Вкрита грудками і зелом убога» [252, с. 209–210].

У поезії «Ракита» загибель красивого розлогого дерева порівнюється зі смертю людини: «Густими гілками покрита й повита, / На райській долині стояла ракита / ...Стояла ракита рясна, без поміхи, / І втомленим людям, і птиці для втіхи, / Поки не наплинула чорная хмара / І торохнули в дерево блискавка й чвара. / ...І замість недавно міцної рослини / Зістались нікчемні, горілі руїни / О горе, ти горе! Чого без розбору / Ти ломиш і вжиток, і вроду не впору...» [252, с. 101].

Я. Щоголів у вірші «Осінь», змальовуючи згасання та вмирання природи: «Все, що зеленіло, / В'яне й умира; / Умира безслідно, – / Та воно й пора!» [252, с. 116], наголошує на тому, що людське життя не має таких чітких циклів, воно може зупинитися будь-якої хвилини: «Квітці хоч і осінь, / Так і літо є; / Людям же й без літа / Осінь настає» [252, с. 116]. Близькою за звучанням є і поезія «Ялта», у якій на тлі екзотичних кримських пейзажів поет розмірковує про передчасну смерть людини: «Казали: Ялта – Криму цвіт, – / Над нею краще сонце гріє / І інше небо, інший світ... / ...Сюди б спішити тільки тим, / Хто в світі все, що можна, має:... / ...Я бачу неміч, блідий вид / І щоки, червінем покриті, – / Як є – захід, один захід / І з ним благанне – “жити, жити!”» [252, с. 91–92].

У творах Я. Щоголева смерть постає як неминучість. Можна погодитися з думкою М. Бондаря [23, с. 517] стосовно того, що тема неминучості загибелі всього, що є на землі, викладається у поезії Я. Щоголева з особливим натхненням. Ця тема звучить у поезіях «Марево» та «Лебідь»: «На все була

своя пора, / І завжди так воно робилось, / Що те бере земля сира, / А те в нікчемність помінилось» [252, с. 115]; «Не журилась птиця дика, / Що за днем то день і гас, / Як згасає все одвіка, / А прийшов останній час...» [252, с. 213].

Слушною є думка М. Бондаря, який зазначає: «Художні рішення Щоголева в цій темі [...], не можуть не привертати увагу позірною відсутністю пригнічення, розпачу, одноманітного сумування. Спостерігаємо немовби якийсь зсув у механізмі емоційного сприйняття ситуації [...], немовби душевно незворушну – своєрідну “байдужість” [...], в деяких же із цих творів феномен всезагальності зникнення, знищення, загибелі викликає до себе у свідомості героя ставлення швидше врочисте й піднесене, аніж журливе чи тужливе» [23, с. 517]. Поезія «Покій» утверджує думку поета про те, що не потрібно боятися смерті, смерть розуміється як перехід в кращий світ: «Віра і безвір'є, / Золото й грязюка; / Без кінця весілля, / Непощадна мука; / Ліпота і негідь, / Сила і немічність, – / Все тут уляглося, / Все пішло у вічність» [252, с. 231]. Мотив невідворотності смерті продовжує втілюватися і в ідеї рівності всіх перед смертю. Ця ідея яскраво виражена в поезії Я. Щоголева «Ангел смерті», що стала, за висловом М. Зерова, «гімном смерті». М. Ткачук так характеризує твір: «В поезії “Ангел смерті” Я. Щоголіва йдеться про смерть в її філософському вимірі [...], утверджує тріумфуючу ходу смерті, перед якою всі рівні» [188, с. 63]. Поет наголошує, що ким би ти не був – ти все одно не зможеш оминати смерті: «Хто б не був ти сильний світу, / Велет той, перед котрим / Без привіта і одвіта / Ми занедбано стоїм! / Хто б не був ти, старець бідний... / Хто б не був ти, юнак смілий, / Зачарований кругом / Лада в шаті сніжнобілій / Не жахайтеся ви сили, / Що незнатъ, в котрий час / Налітає від могили / Несподівано до нас» [252, с. 231]. Поезія «Ангел смерті» також розвінчує усталене явлення про смерть як про щось страшне та жахливе: «То оману, то дурницю / Нам малюнок написав, / Що таємну чарівницю / Кістяком колись вважав. / Тая сила – янгол божий. / Як всі янголи його, / Духом смирний, видом гожий / Вірний кмет царя свого» [252, с. 231–232]. М. Прусова з цього

приводу наголошує: «Романтики оспівували Смерть як велику таїну вічності і як чарівний світ возз'єднання душ» [164, с. 2].

О. Лапко [109, с. 100] зазначає, що такі твори Я. Щоголева, як «Суботи св. Дмитра», «Ніч св. Валентина», «Вродниця», «Хвороба», «Три дороги», «Ангел смерті», «Чернець» втілюють християнське уявлення про потойбічне існування безсмертної душі, смерть осмислюється лише як перехід в інший (як правило, кращий) світ. Т. Бовсунівська також наголошує: «Мотив смерті, могили, загибелі в українському романтизмі – це зовсім не презентація небуття [...]. За християнським же віровченням смерть не є остаточним зникненням, адже безсмертна душа людська, душа природи, вічним є світовий дух» [20, с. 29]. Надія на кращий світ постає у поезії Я. Щоголева «Три дороги»: «Глянув я прямо, а прямо зорить; / Віра веде мене в світ, що горить. / О, як би там та не стало зоріти, – / Краще було б нам і в світ не ходити!» [252, с. 211]. Звернення Я. Щоголева до теми смерті не було поодиноким явищем в українській романтичній літературі, у своїй творчості поет продовжує традиції, започатковані іншими представниками харківської романтичної школи.

Письменникам XIX ст. притаманне звернення до релігійної тематики. Я. Щоголів, виховуючись у атмосфері релігійності, був глибоко віруючою людиною й проніс віру крізь усе життя. Це засвідчують і дослідники творчості письменника. Так, О. Лапко слушно наголошує: «Віра становить один із первнів його свідомості, зумовлюючи специфіку світовідчуття і світорозуміння» [109, с. 100], а М. Сумцов зазначав: «Яко людина релігійна Я.І. мав повагу до усього церковного, служив молебні, відправляв панахиди, піддержував знайомство з духовенством» [252, с. 16]. Релігійні погляди вплинули і на творчість поета, Г. Хоткевич з цього приводу відзначає: «Як релігійний чоловік, Щоголів не міг оминати і такого важливого питання, як віра в бога, хоч у нього мало поезій, де була б мова прямо про релігію; зате релігійний дух видко в багатьох поезіях, майже у всіх, де порушив се питання» [215, с. 388].

Більшість науковців, яка займалася дослідженням творчого доробку Я. Щоголева, високо оцінювали перейняті релігійними настроями поезії митця, хоча деякі з науковців дотримувалися протилежної думки. В «Історії української літератури», яка вийшла в 1987 р. під редакцією М. Бондаря, негативно оцінюються релігійні твори митця: «...З позиції містицизму і релігійної пасивності розглядає життя взагалі («Ікона», «Хвороба», «Престол», «Покій», «Чернець», «Попіл», «Ангел смерті»). У цих віршах Щоголев не виявив і своїх можливостей як майстер художнього слова; майже всі вони декларативні, сповнені моралізаторських сентенцій, їх образна основа досить слабка» [79, с. 386–387]. О. Лапко слушно вбачає у таких характеристиках вплив радянського літературознавства: «...Поезії релігійно-філософського звучання або обійдені увагою, або затавровані як естетично слабкі, декларативні твори» [109, с. 98].

Характерним для творчості Я. Щоголева є синтезування християнських та національних ідей. Продовжуючи літературну традицію перекладу та переспіву Святого Письма, митець створює поезію «Псалма Давида», яка є своєрідним переспівом 137 псалма. Переспіви, за визначенням І. Даниленко, «...передбачають інтерпретацію та актуалізацію всіх основних мотивів певного тексту псалма зі збереженням вузлових моментів його композиції» [55, с. 94]. М. Ткачук так характеризує поезію харківського поета: «Його поетична інтерпретація розкриває нам у новому світлі митця – його глибоку тугу й обурення над невідомим станом України. В його поезії [...] окреслюється еквіваленція Україна=Єрусалим, Вавілон=“тюрма народів”, Російська імперія, що поневолила Україну...» [188, с. 65]. Крізь призму тогочасної дійсності поневолення України пропускає Я. Щоголів сюжетну основу свого твору: «На чистих ріках Вавилону / Сиділи й плакалися ми, / Як стіни рідного Сиона / Згадали з нашої тюрми... / Хіба ж, як ниєм по родині, / Так ту Господню пісню нам / Співати можна на чужині, / Як ми колись співали там? / Коли тебе, Єрусалиме, / Забуду я тепер хоч раз, / Нехай Господь мені одніме / Правицю в той проклятий час!» [252, с. 238].

Погляд на Україну крізь призму релігійного світогляду знаходимо й у творчості інших представників українського романтизму. У поезіях А. Метлинського «Гетьман», «Підземна церква», «Пішли на втікачі» та «Кладовище» змальовуються люди, які відцуралися від своєї Батьківщини. Так, у поезії «Кладовище» зображена Божа кара за втрату національного коріння: «Як то в великдень засвітять впершу свічки, / Як в усі дзвони вдарять, встають козаки... / Гомін, як в бурю, і грім – луною кругом: / Чи батьками оті німці загнушались, / Що чуприни вражі діти одцурались?» [190, с. 138].

Низку поезій Я. Щоголева становлять автобіографічні релігійні твори. Вірші цієї підгрупи пов'язані, у першу чергу, зі спогадами з дитинства поета, а також висвітлюють найсумніші сторінки його життя – втрата коханих дітей та онука. Фрагментами біографії поета є такі вірші «Батюшка», «Ікона», «Хвороба», «Вродниця», «На дорогу труну», «На чужині», «Ніч св. Валентина».

Поезія «Батюшка» змальовує рідного дідуся поета – бідного старосвітського священика. О. Новик наголошує: «У вірші “Батюшка” образ старосвітського батюшки, діда письменника, подається в контексті щирої служби Господу і старовини» [141, с. 120]. Поет, оповідаючи про свого діда, зазначає, що чесних і порядних батюшок вже скоро не буде: «Ішов на село я не грошей зажити, / А щоб і Богові й людям служити; / ...Праця висока, та хліб наш гіркий... / Бідний добуток від миру: а дерти / Гроші з народу боїшся, як смерті... / Знав я таким мого рідного діда; / Тих батюшок уже швидко і сліда, / Може, не буде; либонь вимирають... / То була щира старовина: / В злиднях багата і в горі ясна!» [252, с. 149–150].

Про особливу подію з дитинства Я. Щоголева йдеться в поезії «Ікона» та «Хвороба». Коли письменник був ще малою дитиною, він тяжко захворів, так, що лікарі вже й не сподівалися на одужання. Мати поета відслужила молебень Охтирській Божій Матері, і дитина швидко одужала: «Малий і хворий я лежав... / Вже смерть заглядувала в очі, / Упала рідна до землі / Перед іконою святою... / І щось невідоме тоді / Зі мною здійлось, – казали: / Ізникнув пал... / Ввесь повний віри я гляжу / Й тепер на Божую ікону» [252, с. 203–204]. Як

зазначає О. Лапко, «у цьому епізоді з дитинства – витoki його щирого релігійного чуття, непохитної віри в чудесну силу святих образів та Боже милосердя» [109, с. 100].

Релігійними настроями пройняті твори Я. Щоголева, які оспівують особисте горе поета – втрату найдорожчих людей, це поезії «На дорогу труну», «Вродниця», «Ніч св. Валентина», «На чужині». Зазначені твори змальовують картини смерті рідних для поета людей – доньки, сина та онука, тут яскраво виражені почуття болі, жалю за рідними. Вірш «На дорогу труну» присвячений пам'яті поетового сина Василя – талановитого скрипаля, який помер у чотирнадцятирічному віці: «...І все замовкало і ждало і мліло, / Як бравсь за лучок чарівник. / Так він вкоротився. Згорнулися руки / Що й камінь змогли б чарувать! / Ні гуку на радість, ні галасу муки / Не стала скрипиця давати...» [252, с. 230].

Поезії «Вродниця» та «На чужині» присвячені другій трагічній втраті у житті Я. Щоголева – смерті дочки Олександри. Ці поезії пройняті глибоким сумом, стражданням за рідною людиною: «...Я в труну багату глянув – і жахнувся! / Біла, як любастер, в білому одіта, / І поверх парчею срібною покрита, / Тихим сном навіки вродниця заснула... / Серце надривалось, вірить не хотіло, / Щоб душа безсмертна кинула це тіло!» [252, с. 226]. Поезія «Ніч св. Валентина» присвячена пам'яті онука Валентина, який також помер маленьким: «Коло ліжка дорогого / Я звести очей не зміг / Смерти дитятка святого / Не дрімаючи стеріг. / ...Впала північ. Потухали / Іскри карих оченят, / І над ліжком зашуршали / Легкі крила янголят...» [252, с. 229]. У «Історії української літератури ХІХ ст. (70–90-ті роки)» подається таке твердження: «В поезії “Ніч Св. Валентина”, що сюжетно випереджає новелу “Цвіт яблуні” М. Коцюбинського (смерть дитятка дорогого, душа якого переноситься в райські кущі на “легких крилах янголят”), автор висловлює думку про загробне існування, сповнене любові до незабутніх рідних» [77, с. 293–294]. Твори поета перейняті настроями розпачу, болю та відчаю від того, що нічого не можна змінити.

Найвизначнішою поезією Я. Щоголева є твір «Суботи св. Дмитра», який виступає своєрідним гімном пам'яті всім померлим, і тут поет змальовує непереборну силу смерті. А. Каспрук подає таку характеристику: «Апогею релігійний настрій і сум за померлими досягає у елегії Щоголева “Суботи св. Дмитра”, де в чудових, але песимістично забарвлених рядках він згадує дорогих його серцю людей. Щоб зрозуміти ці вірші Щоголева, треба мати на увазі, що він був людиною старосвітських поглядів, людиною релігійною» [85, с. 99]. У творі відбився народний звичай шанувати померлих. Я. Щоголів, який у своєму житті втратив багатьох близьких йому людей, у поезії звертається до Бога з проханням пом'янути усіх загиблих: «...досі наш веселий край / Шанує щиро той звичай. / З котрим ще прадіди жили... / Щоб в ті суботи поминать, / Кого нам приязно згадать... / О, пом'яни, мій Боже, їх / У житлах праведних твоїх! / І тих, хто тут без смуту жив, / І тих, хто страждав і терпів, / І хто був грішний, хто святий, – / Іх дії милостю покрій!» [252, с. 82–84]. На думку М. Зерова, це «найсильніша з поезій цього ряду [...], виїмкова своїм високо піднесеним ліризмом, понуро-патетична, ритмічно-напружена й широка» [65, с. 318]. Найвищу оцінку поезії дає М. Сумцов: «“Суботи” – це реквієм, *messa de profundis*, релігійна служба по мерцям [...]. На релігійному ґрунті тут відбився глибокий гуманізм в пролозі до того, що зветься *jus tantum*, право вмерших на пам'ять про них і молитву» [252, с. 88–89].

Звичай шанувати померлих змальовується й у поезії М. Костомарова «Дідивщина». У творі оповідається про могилу старого дідуся, яку відвідують хлопець та дівчина: «Либонь, радість зобачання / Гріє серденько холоднее. / ... Хлопець й дівчина приходили / Під тополі на могилоньку / І насіннячка приносили / Усівати купку чорную; / І лилися теплі сліззоньки / Із очей на купку чорную; / ...І два квіта уродилося» [96, с. 79–80].

У збірках Я. Щоголева «Ворскло» і «Слобожанщина» є багато творів, які виникли під впливом релігійного світогляду поета. У цих текстах митець проповідує християнські істини, віру в Бога, надію на Божу милість, силу щирої молитви, наголошує на тому, що життя кожної людини залежить від волі

Всевишнього. А. Погрібний слушно зазначає: «Глибока закоханість у життя поєднується у творчості Щоголева з безвихідним песимізмом, з втечею від жорстокої дійсності [...], у світ молитов [...]. Слід підкреслити, що подібні вірші сприяли розвиткові екзистенційного та релігійного струменів в українській літературі» [155, с. 47–78], О. Лапко також наголошує: «Релігійний дух [...] знаходить вираження не лише в розробці християнських мотивів, але й – найголовніше – у ракурсі осмислення людського буття, репрезентованому значно ширшою групою творів, ніж вірші власне релігійної тематики» [109, с. 99].

Аналізуючи поезії митця, можна погодитися зі словами О. Лапко: «Найчастіше ідея у віршах Я. Щоголева об'єктивується [...], часом набуваючи форми дидактизму, проповіді християнського терпіння й покори» [109, с. 100]. Дійсно, у таких творах як «Поле поорано» та «Недорід» поет закликає сподіватися у житті на Боже милосердя: «Нащо ж ми будем квилить та журитися / Мов у незнаті – який час? / Треба терпіти та Богу молитися, – / Є ще й бідніші від нас» [252, с. 108]; «...Спи тихесенько, дитино: / Бог не спить за нас!» [252, с. 198]. У поезіях «До дітей» та «Тестамент» Яків Щоголів також наголошує на тому, що все залежить від Божої волі: «...а він / Читав на аркушах недоли, / Що, опріч його, не один / Несе хреста по Божій волі... / І хай Господь вам пору дасть / Не ту, що наші діти мали...» [252, с. 215]; «...Та глядіть пряму дорогу: / Сміло хрест беріть на плечі, / Душу й серце дайте Богу» [252, с. 90].

У своїх творах поет утверджує силу молитви та необхідність служіння Богу. Так, у поезії «Чернець» розповідається про те, як чернець багато років вірно служить Богу: «Молитва тепла в день і в ніч / От грішних дум тебе вкривала... / Огонь в очах твоїх потух, / Здалася в погляді знемога; / Ослабло тіло; але дух / Змагався в далечінь до Бога...» [252, с. 151]. Щира віра та служіння Всевишньому завжди буде винагороджене Божою милістю, про це оповідає поезія «Престол»: «Без жаху наближайсь до славного Престола; / Впади до ніг Його... / Прийшов шукать сюди ти помочі другої; / І як-що без кінця благання ти положиш / До сили Божої – повір, скорботу зложиш, – /

Господь сказав: «прийдіть, замучені бідой, / Прийдіть, трудівник, і Я вас заспокою!» [252, с. 233].

Сила Божої волі та необхідність дотримання біблійних заповідей утверджується й у творах А. Метлинського. Поезії «Старець» та «До гостей» навчають допомагати людям: «Схиляю головку, як тая билина, / Усяк, як чужого, од себе жене» [190, с. 147]; «Як чоловікові ми не дамо, / Бог покарає, – самі помремо!» [190, с. 142–143]. За гріхи неодмінно прийде розплата – стверджує поет у творі «Покотиполе»: «...від кари лихий / Не втече; таки Бог покарає святий» [190, с. 143]. Поезія «Зрадник» проголошує: «Хто свою віру, хто край свій покине, / Хай той без роду на чужині згине» [190, с. 136], тим самим утверджуючи першооснову віри в житті людини.

У поезіях М. Костомарова також утверджується необхідність віри в Бога. Його поезії «Діти слави» та «На добраніч» оповідають про залежність людського життя від Божої милості: «Не нам, Боже, викладати / Небесні глаголи! / Суди, Боже, нашу долю / По твоєї волі! / Ти даєш нам розуміти, / Кому скільки треба. / Молімося, виглядаймо / Твого га(с)ла з неба» [96, с. 12].

Низка творів Я. Щоголева відображає традиції українських релігійних свят: «Колядка» «Поле поорано», «Під Великдень», «Суботи св. Дмитра», «Клечана Неділя» та інші. Приготування до різдвяних свят змальовано у вірші «Поле поорано»: «Знайдеться й в скрині карбованець схований, / А пошукати-то й два, / Є у сажу кабанець загодований / От і нестрашно Різдва! / ...Страви смашної на Свят-вечір зробимо / Й справимо свято – як є» [252, с. 108]. Свято Різдва Христового оспівано також у поезії «Колядка (З далекого сходу...)». В основу твору покладено перейнятий із Біблії сюжет про прихід трьох волхвів до немовляти Ісуса: «Ця колядка нагадує, що справжнім живильним джерелом ліричних творів Щоголева є його релігійний дух. Цим і цінна його поезія. Адже в час, коли запанував атеїстично-матеріалістичний дух, він продовжував творити поезію щирого релігійного звучання» [77, с. 293]. Своєю побудовою поезія нагадує народні колядки: «З далекого сходу / Йшло троє царів; / Їм промінь від зірки / Із неба світив... / В ту пору із неба / Веселі й гучні / Святих

херувимів / Летіли пісні. / Летіли й казали, / Що б мир звеселився: / Бо здійлось диво: / Христос народивсь! / Святий вечір!» [252, с. 78–79].

Я. Щоголев крізь усе своє життя проніс віру в Бога, релігійний світогляд митця відбився і у його поетичних творах. У поезіях митця, позначених релігійними мотивами, проголошуються християнські істини, змальовуються релігійні свята, утверджується сила Божої волі у життя простої людини та країни в цілому. Релігійність творів Я. Щоголева пов'язана не лише з особистими поглядами поета, але й відображає тенденції, характерні для романтичної літератури XIX ст.

Поетична спадщина Я. Щоголева постає майстерним зразком романтичної лірики XIX ст., вірші поета створені у кращих традиціях українського романтизму та у безпосередньому зв'язку із усною народною творчістю. У своїх поезіях митець переосмислює теми, мотиви та образи, які були характерні й для інших представників українського романтичного напрямку. У доробку Я. Щоголева зустрічаємо вплив народнопісенних мотивів та календарної традиції, твори історичної, зокрема козацької, тематики, притаманний громадянській тематично-стильовій течії образ співця, яскраві пейзажні картини; зіставлення природи та людини; прояви психолого-особистісної течії, тема смерті та мотиви туги, невід'ємною духовною складовою творчості харківського поета є й релігійно-християнські мотиви. Лірична спадщина Я. Щоголева збагатила та поширила романтичні традиції в українській літературі.

3.2. Жанрова своєрідність творчості

Романтичний напрям в українській літературі XIX ст. сприяв розквіту ліричних жанрів, а поетична діяльність його представників посідає провідне місце у творенні довершених зразків ліричного роду.

На формування творчої манери Я. Щоголева мали вплив декілька факторів: тісний зв'язок із фольклорною традицією, романтичний гурток харківських поетів та заглиблення у національне історичне минуле України.

Літературна спадщина запізненого романтика представлена майстерними зразками ліричного роду.

Лірика – це своєрідний рід літератури, у якому на перший план виводиться змалювання емоцій, переживань, думок людини. З огляду на те, що існує велика кількість ліричних творів, які виражають найрізноманітніші відтінки почуттів, виникає складність у класифікації жанрів цього роду літератури.

Для розмежування ліричних творів використовують тематичну та жанрову класифікації. Узагальнивши класифікації О. Галича [44] та М. Гуляєва [53], за тематичним принципом, виділяємо громадянську, історичну, філософську, інтимну, релігійну, сатиричну, пейзажну лірику. Громадянська лірика розкриває суспільно-національні питання і почуття; історична – висвітлює ставлення до історичного минулого та національної пам'яті; філософська – подає осмислення змісту людського життя, проблем добра і зла; інтимна – відображає переживання героя, пов'язані з особистим життям; релігійна – виражає релігійні почуття і переживання; сатирична – викриває суспільні або людські вади; пейзажна – передає роздуми і переживання ліричного героя, викликані явищами природи. Паралельно із тематичним поділом використовують також і жанровий. Слушною видається думка М. Гуляєва, який зазначає: «Лірика поділяється на різноманітні жанри в залежності від типу переживання, яке виникло в результаті взаємовідносин людини і суспільства» [52, с. 144].

Російський літературознавець Г. Поспелов провідною рисою лірики вважає її медитативність: «Медитацією називають емоційно насичений роздум про щось» [31, с. 262]. З огляду на це, науковець виділяє такі різновиди поетичних творів: лірику почуття, до якої відносить твори, у яких поет розмірковує про власні переживання, занурюючи читачів у свій внутрішній світ; лірику думки, яка обговорює проблеми існування, висловлює міркування на загальні теми; описову лірику, яка відтворює речі, що оточують людей, риси людини, розкриває її внутрішній обрис, а також малює природу; розповідну

лірику – лаконічні розповіді про якісь факти, події, що змальовуються не детально, а поверхово; існують також твори, які поєднують у собі та синтезують і почуття, і роздуми, і опис, і розповідь.

Поетичному доробку Я. Щоголева притаманний досить широкий жанровий спектр. Жанрова система творів поета представлена такими різновидами: елегії, пісні, ліричні медитації, балади, легенди, притчі, ліричні портрети, сатиричні вірші, пейзажні поезії, колядки, псалом, вірші-гуморески тощо. Слушною з цього приводу видається думка А. Каспрука, який зазначає: «Збірка “Ворскло” досить різноманітна в жанровому відношенні: побутові зарисовки, пісні, епічні розповіді, балади, ліричні медитації [...], розширює Щоголів у збірці “Слобожанщина” жанрові межі своєї поезії. Поряд з побутовими малюнками, ліричними медитаціями, елегіями, піснями ми бачимо тут балади, легенди [...], притчі тощо» [85, с. 77, 108].

Літературну діяльність Я. Щоголів починає творами, які відносяться до жанру елегії, що було характерним для тогочасної романтичної літератури. Елегія – це ліричний твір сумного змісту, у якому виражаються скарги на ті чи інші життєві негаразди, роздуми про долю, про швидкоплинність життя [52, с. 146]. У Я. Щоголева цей жанр представлено російськомовними поезіями «Явор», «Мечты и пламень вдохновения», «Ноготок», «Канари», «Весна» та «Мелодия». Елегійні поезії Я. Щоголева передають сумні настрої та почуття: «И жиль онъ пламенной мечтою, / И жизнь таинственно текла, / Но рано мощною рукою / У жизни смерть его взяла» [252, с. 39], «грустно, грустно: пусть бы милый / Здѣсь хоть жиль ужъ для другой, / Нѣтъ, и послѣ, за могилой, / Въ жизни новой онъ не мой!» [252, с. 255]. Можна погодитися з думкою М. Петрова, який подає таку характеристику зазначених творів: «...До почуття суму він не примішує ні меланхолії, ні роздумів, ні ідеального. У його елегіях просто і ясно вимовляється сама причина суму, яка знаходиться у дійсному житті» [146, с. 430].

Одним із головних джерел українського письменства XIX ст. була народнопоетична творчість. «В період романтизму, – зазначається у

«Літературознавчому словнику-довіднику», – відбулося зближення фольклорної та літературної традиції, що виражалося у стилізації текстів під фольклорні зразки...» [117, с. 711]. Засновуючись на здобутках усної народної творчості, поети-романтики активно створювали літературні пісні. Літературна пісня – «вірш ліричного або ліро-епічного характеру, мелодичний за своїм інтонаційним малюнком» [44, с. 297].

Я. Щоголів високо цінував українську народну творчість, обробляючи фольклорні набутки, поет створює свої власні оригінальні твори, які за жанром належать до літературної пісні. Слушною є думка П. Волинського, який зазначає: «Пісні Щоголева не стилізація і не наслідування народних пісень, а наслідок того, що поет перейнявся самим духом народної поезії, сприйняв особливості поетичного мислення народних співців» [36, с. 24]. В. Погребенник вказує на те, що класифікація літературних пісень поета подібна до різновидів народних пісень. Дослідник наголошує на тому, що «народна пісенність дала в розпорядження лірика багатство жанрових різновидів» [152, с. 15].

Значну частину творчого доробку харківського романтика складають історичні козацькі пісні, які, за визначенням В. Погребенника, «...емоційно суголосні пісням про зруйнування Січі» [153, с. 9]. В історичних поезіях Я. Щоголів широко використовував народнопісенні сюжети, образи, елементи, але не брав їх у первинному вигляді, а переробляв відповідно до своїх літературних уподобань. А. Погрібний з цього приводу зазначає: «Черпаючи з фольклору, поет постійно дбав про власну автономність. Сама тема вимагала від нього зближення з народною піснею, однак ту грань, за якою починається нівеляція авторської індивідуальності, він у більшості випадків тонко відчував» [157, с. 115]. Козацькі пісні митця представлені такими творами як: «Запорожець», «Воля», «Щастя», «Орел», «Нерозумна мати», «Січа», «Опізнівся», «Діброва», «У полі», «Огирь», «Орлячий сон» та інші. Козацькі пісні Я. Щоголева змальовують образи козаків-запорожців, славетну боротьбу захисників вітчизни проти ворогів, співчуття з приводу того, що це все залишилося у минулому: «Здійми пистоль з рушницею; / Дай шабельку

старенькую, / Старенькую, гостренькую / Ой, дай жупан шматований...» [252, с. 42], «Буйно бився він з Ордою, / З вражим турком, з Татарвою; / Буйно шаблею махав, / Злого ворога рубав...» [252, с. 267], «Що наш край веселий віку доживає; / Що настиг Текеля Дніпрові пороги, / Що скоро погинуть козаки-небоги... / Гей ти, Січе-Січе, нерозумна мати. / Чом ти не зуміла віку протягати» [252, с. 138].

Є у поетичній спадщині Я. Щоголева і чумацькі пісні: «Чумак», «Останній з могікан», «Дочумакувався», «Дівчина», «Галя». Поезія «Останній з могікан» розповідає про вимирання чумацтва як ремесла. Останній чумак йде по степах, які вже докорінно змінилися: «Іде чумак заморений, / Курою покритий... / Один я йду, – товаришів / Шукав, так немає: / Старі степи зруйновано / Й чумак вимирає...» [252, с. 160–161].

Зустрічаються у творчості харківського романтика поодинокі бурлацькі та рекрутські пісні. Тяжка підневільна праця бурлаків оспівана у поезії «Бурлаки»: «От уже п'ятнадцять літ / Ми все тягнемо в забрід, / І од спеки наше тіло / І змарніло й почорніло... / Пізно спати ми лягали, / Як опівночі прийшли; / А вже сонечко край неба, / За роботу братись треба...» [252, с. 170–171]. Поезія «Новобранець» розповідає про долю простого селянина відданого у рекрути: «Повернули нас в казарму, – все прощай: / Рідна хата, темний ліс, зелений гай! / Що нам звиклось – треба хлопцям забувать; / Нас почнуть в казармі в ранець одягати» [252, с. 169]. Названі твори написано вже у реалістичній манері.

Елементи фольклорної традиції є й у численних віршах Я. Щоголева про кохання. Такі поезії, як «Серденько», «Рута», «Чом не дали долі», «Горішки», «Черевички», «Маруся», «Вербиченька», «Галя», «Кохання», «Пісня», «Добридень» та інші, постають майстерними ліричними піснями стилізованими в народному дусі: «Я рученьки мила / В холоднім ставочку. / Як сіяла руту / В зеленім садочку» [252, с. 102]; «Звуть мене донею / Батько та неньки / Ти ж, як зустрінешся, / Скажеш: “серденько!»» [252, с. 178]; «В ліс зелений по горішки / Літом я ходила / Та на греблі коло броду / Парубка зустріла» [252, с. 180]. Ці

пісні засвідчують справедливість характеристики П. Куліша: «...Переймає він голос народної пісні, і з пісні бере основу свого komponування» [102, с. 302].

Поезія «Баю, баю» за жанром подібна до колискової пісні: «Я тебе нагодувала / І сповила і приспала; / Колишу тебе й співаю; / Спи, дитино! Баю, баю!» [252, с. 196].

У доробку Я. Щоголева є три твори під назвою «Колядка», усі вони відповідають традиційній структурі пісні колядників: звернення до «пана», «пані» й «панночки-доні»; завершуються традиційним висловом «Святий вечір!»; мають так звану «побажальну» частину: «Свято велике / В Божому царстві; / Доля щаслива / У господарстві» [252, с. 79].

Творчості Я. Щоголева притаманний жанр пейзажної лірики, у якій поет виступає незрівняним майстром. Романтичному пейзажу властиве паралельне зображення природи й людини, зіставлення людських переживань із природними явищами, характерний принцип психологічного паралелізму – контрастне протиставлення або порівняння картин природи з емоційним станом героя.

Неохопні оком степові рівнини, річка з берегами, луки, поля, дороги, – все це стає об'єктом змалювання у суто пейзажних поезіях Я. Щоголева. До них слід віднести такі, як «Весна», «Степ», «Вечір», «Зимовий ранок» – цим поезіям притаманна динаміка звукових та зорових деталей. Жодної пори року не оминає письменник у любовному змалюванні рідних степових ландшафтів («Зимній шлях», «Весна», «Травень», «Літній ранок», «Осінь», «Листопад» та ін.). Осінній пейзаж зображений у поезії «Листопад». Поет змальовує пізню осінь, завмирання природи, холод та дощ: «...Морозний вітер в гай і ліс / Подув з холодних міст, / І нещадно з дерева обніс / Червоножовтий лист» [252, с. 115]. Замилування чудовим літнім ранком постає у поезії «Літній ранок»: «Тепле сонце встало пишно; / Одягається розкішно... / ...із-під неба / Пісня жайворонка ллється, / То привіт тобі несеться! / Подивися на рослину: / Кожну квітку і травину / Криє Божая сльозинка – / Діамантова росинка...» [252, с. 112–113].

Звертається Я. Щоголів у своїй творчості й до жанру балади; у цих творах найбільш виявляється специфічне поєднання ліризму та епічності, яке було притаманне творчій манері запізненого романтика у 70–90-х рр. XIX ст. У добу романтизму жанр балади набував особливого розквіту.

Характеристику баладних творів Я. Щоголева подає І. Пільгук: «Щоголев написав кілька художньо довершених балад. У цьому жанрі він пішов далі від своїх попередників – представників романтичної школи. Його балади відзначаються драматичною напругою сюжету, динамічною передачею психологічних ситуацій» [149, с. 19]. Найвищу оцінку творам поета надавав і В. Горленко: «Балади г. Щоголева дуже картинні та нічим не поступаються кращим творам цього роду у Олексія Толстого або Полонського» [50, с. 153]. Усі балади Я. Щоголева створені на основі народних переказів, легенд, повір'їв, до них слід віднести такі твори як: «Золота бандура», «Барвінкова Стінка», «Климентові млини», «Орлячий сон», «Чайчині діти», «Ніч під Івана Купала», «Клечана неділя», «Лоскотарки», «Лоскотарочка». Своїм характером, змістом, жанром ці твори продовжують традиції українських романтиків. Обробляючи народні перекази, Я. Щоголів у своїх баладах піднімає суспільно значущі проблеми та використовує елементи побутового опису.

У баладі «Золота бандура» змальовується дивовижний зв'язок старого лірника з його бандурою, яка в момент смерті бандуриста ніби ожила та заграла його улюблену пісню: «...і позолотилась, / Зразу вся бандура золотом густим. / Струни перервались, і в той час таємний / Всій сім'ї здалося, що з бандури зник / І пробіг по хаті невимовно-темний, / Невимовно-тихий і журливий дзик...» [252, с. 63]. Балада «Барвінкова стінка» подає легенду про стародавню запорізьку церкву, до якої було заборонено заходити жінкам, та про біду, яка сталася через порушення заборони: «До другої церкви не сміли ходити / Й на цвинтар дівчата й жінки, / Бо в їй, від самого її будування, / Молились одні козаки. / ...Трьох літ від Пречистої ще не минуло, / Як звістка в паланках пішла, / Що житиме слава козацька до віку, / Та січа вже вік оджила...» [252, с. 69–70].

Народні календарні традиції та свята змальовано у баладах «Клечана неділя», «Ніч під Івана Купала». Так, у баладі «Клечана неділя» йдеться про підготовку людей до святкування Зеленої неділі і про звичаї, пов'язані з зеленими святами: «Добрим людям дав Бог Свято; / А роботи ще багато... / Потім того на подолі / Ми нарвем трави доволі... / Над ворітьми, до притики, Заткнемо гілля осики, / Щоб в їх відьма не ходила, / Людям шкоди не робила» [252, с. 81–82]. Вірування народу в нечисту силу висвітлено й у баладах «Лоскотарки», «Лоскотарочка» та «Гаївки»: «Неживих нас породили, / Нехрещених поховали; / Що в нас діється на світі – / Ми не знаєм і не знали... / Він не слуха, – хай не неслуха: / Ми його таки доскочим / І на дні у чистих водах, / Ха, ха, ха, ха, залоскочем!» [252, с. 75]; «Наші тілечка з ефіру, / Наші крильця з вітерців; / Відкіля ми прилетіли – / Ми не знаєм од віків. / ...І нікого ми не займем, / Тільки б нас хто не займав: / Ми цариці нешкідливі / В царстві дерева і трав» [252, с. 76–77].

Своєю творчістю Я. Щоголів підносить жанр балади на вищий щабель. Слушною є думка І. Пільгука [149, с. 19], який наголошує, що емоційна забарвленість балад, багатство виражених у них настроїв та почуттів, композиційна майстерність, ефектність сюжетних ситуацій надають цьому жанру в творчості Я. Щоголева своєрідних рис, що відповідають індивідуальному стилю поета-лірика.

Творчості запізнілого романтика притаманне використання у поетичній діяльності жанру медитації. Медитація – жанр ліричної поезії, в якому поет розмірковує над екзистенціальними проблемами, аналізує внутрішній світ людини. Найбільш яскраво жанр медитації представлений у Я. Щоголева поезією «Ангел смерті», у якій порушуються питання життя і смерті та утверджується рівність усіх перед неминучою загибеллю: «То оману, то дурницю / Нам малюнок написав. / Що таємну чарівницю / Кістяком колись вважав. / Тая сила – янгол Божий, / ...Проміж нами він літа, / Кладючи покою міти / На замовкаючи уста, / Я беру з землі нікчемність, / Ту, що долею зовуть, / І веду вас у таємність / Світа іншого, ніж тут» [252, с. 231–232].

Зустрічаємо у творчості Я. Щоголева і жанр псалма. Як зазначає В. Чотарі: «...Протягом ХІХ століття в українській літературі псалом побутовув у жанрі переспіву [...]. Поети ХІХ століття, використовуючи Святе Письмо, помножуючи архаїчні образи, виражали власну філософію буття [...], вміло трансформували образи Книги Псалмів, надавши їм національного колориту» [220, с. 302]. Поезія Якова Щоголева «Псалма Давида» зберігає основні ознаки характерні для цього жанру: «Запам'ятуй, Господь, навіки / Той день Єдомовим синам, / Той день, як галас їх великий / З кінця в кінець рознісся там. / “Руйнуйте каміні Сиона, / Несіть йому огонь і дим!” /Блажен, той буде, хто заплаче / Тобі за ті твої діла...» [252, с. 238].

Жанр притчі представлений у поетичній спадщині Я. Щоголева поезіями «Марево» й «Три дороги». На цьому наголошує і О. Лапко: «...Виражену притчову структуру мають поезії “Марево” й “Три дороги”: образ озера-марева. яке ліричний суб'єкт побачив у спекотний літній день, витлумачується як алегорія юнацьких мрій та ілюзій, а динамічні картини весняної, літньої й осінньої природи – як алегоричні образи станів людського життя...» [111, с. 99]. Притча – «повчальна алегорична оповідь, в якій фабула підпорядкована моралізаційній частині твору [...] притча стала одним із засобів вираження морально-філософських роздумів письменника...» [117, с. 572–573]. У творі «Марево» подається порівняння степового марева із життям людини: «Широке озеро. Над ним / Клини та явори качались / ...Малюнок зближувавсь до нас, / Та тільки блідим становився. / А далі-далі і зовсім / Поблід і марево пропало; / ...Так і від нашої весни / Одні зісталися руїни...» [252, с. 114–115].

Є в доробку Я. Щоголева й сатиричні твори. Сатира як ліричний жанр – це «вірш, який виражає незадоволення, обурення поета через негативний бік життя суспільства» [31, с. 423]. Жанр сатири представлений такими поезіями: «До бурсаків», «Судящий», «Панку», «По закону», «Член», «Верцадло». У сатиричних творах Яків Щоголів подає своє ставлення до тогочасної дійсності, викриває панів та чиновників. Слушною є думка А. Каспрука, який наголошує: «...Поет висміює розбещеність і зажерливість царського чиновництва, викриває

жорстокість суду, низькопоклонство і підлабузництво» [85, с. 73]. Так, у поезії «Судящий» висміюється судовий процес: «Сам-же судящий, як вишня червоний, / Став на стільцеві спихати закони; / Потім сердито на всіх позирнув, / Ретяз поправив та й губи надув» [251, с. 335]. Панство змальовується у творі «Панку»: «Поглянуть: знизу і вгорі / Дешевого того вельможества наплодилось, / Як гаду де на пустирі. / Чи школа там, чи суд, чи писарська кімната, / То вже вельможність і стирчить; / Така-ж їй і ціна, не дуже витівата, / Що можна на шага купить» [251, с. 336].

У творах Я. Щоголева зустрічаються й гумористичні поезії, написані у дусі народного жарту. Ці вірші своєю дотепністю, колоритною народною лексикою, точністю передачі народного побуту не поступаються кращим зразкам народного гумору. У таких поезіях, як «Крамар», «Чуприна» змальовуються комічні та трагікомічні ситуації: «Запалились у дівчини / Очі, дивлячись до краму, / Що вона не те – що сало. / А забула й батька й маму! / Грошенята, що за глеки / на базарі виручила, / Узяла та москалеві / За нікчемне й одлічила» [252, с. 166]; «І зісталися у мене / Капітали невеликі, / Так, що жінці тільки стало / На гарненькі черевички / А вона на їх лукава / Й подивитись не схотіла: / “Де чоботи, де сап’янці?” / Та чуприну і вхопила...» [252, с. 173].

Широко представлений у творчості Я. Щоголева жанр ліричного портрета. Ліричний портрет – це вірш, «у якому дається характеристика певної існуючої людини, розкривається її внутрішній світ, належність до якоїсь професії тощо» [44, с. 299]. Ліричний портрет як жанр знайшов свій розвиток у так званій «персонажній ліриці», яка побутувала в українській літературі в 70–90-х рр. XIX ст.

У віршах Я. Щоголева про працю перед нами постають представники різних професій: пасічники, чабани, чумаки, бурлаки, рибалки, пряхи, мірошники, ткачі, шевці, кравці, поштарі, ювеліри, лірники, крамарі тощо. Поезія митця цієї тематики «є зафіксованою в ритмі та римі мініенциклопедією традиційних професій і ремесел, календарних трудів людини на землі,

зображення кола занять членів роботящої родини України» [77, с. 287]. М. Зеров твори Якова Щоголева називає: «“Ремесловими поезіями” [...], тобто епічними картинами ремісничого життя та фізичної праці [...], переважно ідилії, тобто епічні мініатюри, виконані в світлих тонах» [65, с. 314].

У своїх поезіях Я. Щоголів змальовує просту людину. Так, у вірші «Рибалка» поет зображує працю рибалки: «Вдарю раз веслом і вдруге, / Човен воду розсіче / І на дві руки доріжка / Поза човном потече. / Гей, пливе старий рибалка: / Розігнись, очерети; / Роступись, густе латаття, / Дайте човнику пройти...» [252, с. 71]. Я. Щоголів зображує різних за фахом людей. Цим поет хоче показати, що будь-яка професія приносить користь людям. Виводячи на перший план портрети трудівників, митець подає їхнє ставлення до власної праці. І. Пільгук з цього приводу наголошує: «Щоголів оспівує трударів, які невтомною працею приносять користь людям і знаходять в цьому зміст свого життя» [149, с. 18]. У поезії «Поштарь» автор змальовує працю поштаря, наголошуючи на тому, що поштар відповідально та з любов'ю ставиться до своєї справи: «Минає тройка поле й ліс: / За вітром геть ізпід коліс / Велика курява летить, – / Це пошта здалеку біжить. / І день і ніч поштар не спить / Боїться сумку загубить; / Бо зна, що бережно листи / До міста треба довести» [252, с. 166]. У поезії «Пряха» зображена праця молодого дівчини-пряхи: «Веретенце завертиться: / Нитка чиста і тоненька / Побіжить з пучок рівненько; / І поки те сонце зійде, / Не один починок вийде!» [252, с. 153–154].

Краса праці у творах Я. Щоголева переплітається з мотивом тяжкої долі селян та ремісників. Як зазначає І. Пільгук: «Поет вміє відтворити ритм та радість праці, разом з тим він показує і тяжку підневільну роботу, що виснажує сили людини» [149, с. 15]. Не зважаючи на те, що людина з любов'ю та повагою ставиться до свого ремесла, Я. Щоголев подає й картини тяжкої робітничої долі. Підтвердження цього можна побачити на прикладі таких поезій, як «Ткач», «Швець», «Кравець», «Косарі» та «Пожежа»: «Бережно зняв з верстака я основу, / ...Берди направив, нитки наснував / От і роблю я. Застукала ляда: / Бігає човник відтіль і відсіль... / Човник і ляда – ткачеві

порада; / Берди і цівки – ви хліб мій і сіль» [252, с. 152]; «Ще роса з житів не спала, / Ми взяли бруски й клепала / І з зорі / Гострим коси, в ручку йдем, / Колос під ноги кладем...» [252, с. 109], «Годі нам, годі без діла лежати, / За годину косити та жати! / І піднялися, серпи посталили, / Справили коси, вози порядили... / Гей закипіла на нивах робота / Косе і вяже до поту біднота...» [252, с. 109–110].

А. Погрібний високо оцінював талант Я. Щоголева у змалюванні людей праці: «У більшості випадків Щоголев розповідає про них не тільки як поет, але і як проникливий художник – створені ним образи такі зримі й пластичні, що часом здається, ніби зійшли вони з полотен живописців» [157, с. 95]. Ліричні портрети Якова Щоголева подекуди виходять за рамки романтичної поезики й унаочнюють поєднання романтичних художніх засобів із рисами реалістичного письма.

Для української романтичної літератури було характерним розмаїття ліричних жанрів, не є винятком і поетична творчість Я. Щоголева. Доробку поета характерні численні жанрові різновиди, є у нього й історичні пісні, і балади, і пейзажні вірші, і ліричні портрети, і твори релігійного характеру, й елегії та медитації. Своєю творчістю Я. Щоголів продовжував романтичні традиції та збагатив українську літературу такими майстерними жанровими різновидами, як пейзажні вірші та ліричні портрети.

3.3. Часопросторова модель світу в поезіях Якова Щоголева

Час та простір твору існують як неподільне ціле, від них залежить розвиток сюжету та його особливості. М. Бахтін хронотоп літературного твору характеризує так: «У літературно-художньому хронотопі має місце злиття просторових та часових прикмет в усвідомленому та конкретному цілому. Час тут згущується, ущільнюється, стає художньо видимим; простір же інтенсифікується, втягується у рух часу, сюжету, історії. Прикмети часу розкриваються у просторі, і простір усвідомлюється та вимірюється часом» [9, с. 235].

Своєрідним явищем є романтичний часопростір. Щодо визначення особливостей романтичного простору, слушно видається думка Б. Шалагінова: «У романтиків ми і знаходимо цей величезний, спільний простір, між частинами якого існують безконечні й вельми несподівані зв'язки й у вигадуванні якого полягала майстерність романтичного сюжетотворення. Єдність романтичного хронотопу відповідала їхньому розумінню світу як системної єдності» [221, с. 49]. Особливість часу в романтичному творі, на думку Л. Хавкіної, «...виявляється в кількох напрямках. Перш за все, це погляд на історичне буття нації, її міфологізовані та сакралізовані минуле, сучасне й майбутнє [...]. Романтики розсувають межі художнього часу. Зображувані події іноді віддалені на тисячі років, історичний час може перетворюватися на містеріальний, часто міфологізуються реальні події» [206, с. 14]. Б. Шалагінов наголошує на тісному взаємозв'язку часу й простору в романтичних творах: «Оскільки центр розгортання простору переноситься в суб'єктивну сферу, то розгортання як таке можливе лише у часі [...]. Романтики слідом за Кантом розглядали час як сенс і умови існування простору. Всі події спрямовані до однієї кінцевої – часової – точки, яка і виражає мить найвищої напруги та значення» [221, с. 50].

Дослідниця О. Камінчук [84, с. 143] виділяє в українській романтичній ліриці такі часові моделі: прямий часовий порядок (від минулого часу через теперішній до майбутнього), суцільний часовий план (один з трьох граматичних часів), циклізація (повернення на попередній часовий план), обрамлення з елементами циклічної структури в центральній композиційній частині, невпорядкована зміна часових планів та обернений часовий порядок (від майбутнього через теперішнє до минулого). З огляду на те, що романтична література особливе місце відводила оспівуванню історичного минулого України, більшість творів цього періоду характеризується історичною просторовою та часовою організацією.

Поетичний доробок Я. Щоголева продовжує романтичні традиції української літератури. Провідне місце у творчості поета займає історична

лірика, про що пише й О. Камінчук [84, с. 143]. Історичний простір у поезіях Я. Щоголева характеризується вказівкою на конкретні місця минулого: Запорізька Січ, Хортиця, Дике Поле, Дніпро, а також загальними поняттями степу та могили: «Іде з Січі запорожець / В рідну Гетьманщину» [252, с. 134], «На просторі і на волі / Мчитьсся огирь в Дикім Полі» [252, с. 136], «В гранях Січі спить нерушно / Кам'яна планина; / Землю, славою покриту, / Топче товариша» [252, с. 139], «На степу пекельна спека; / З неба жаре, як огнем... / Серед шляху похилився / Запорожець над конем» [252, с. 137], «...степ широкий / Стугонить Дніпро глибокий; / Стугонить, об скелі б'ється» [252, с. 144], «...Безкрайні і дикі степи України / З рослиною в блищах роси! / Криштальове Ворскло, лугами повите, / Одвіку зеленими горами вкриті, / Найкраща стежка Дніпра, / І ти, моє поле, могилами зрите, / Де стоїть наша слава стара!» [252, с. 129].

Історичний простір часто переплітається з реальним, що характерне для циклічної моделі часу: змалювання теперішнього часу та згадка про минуле. О. Лапко з цього приводу наголошує: «...Протиставлення (“тотальні опозиції”) як принцип побудови художнього світу, витвореного творчою свідомістю митця-романтика, в “історіософських” поезіях Я. Щоголева реалізується в антитетичному структуруванні художнього часу, а саме, в опозиції “минуле – сучасне”, що виступає своєрідним ключем до авторського розуміння національної історії» [104, с. 134]. Минуле у творах Я. Щоголева постає засобом осмислення теперішнього, якому воно протиставляється: «Як іду я шляхом, / Всюди позираю: / ...Степ іде за степом / І кінця немає; / ...он-он стрілою / Козаки майнули / Слідом за ордою / Ось вони настигли, / Ось вони счепились, / ...Вітром колихнуло, – / Марево звелось; / Ні орди, ні пліка, – / То воно здалось!..» [252, с. 106–107], «В чистім полі є могила. / Та могила почорніла; / Хрест над нею не стоїть, / Тільки шабелька лежить. / Буйно бився він з Ордою, / З вражим турком, з Татарвою; / Буйно шаблею махав, / Злого ворога рубав / ...Смирно, смирно степ лежить, / Всюди, всюди все мовчить...» [252, с. 267], «Спить орел на темній скелі / ...без пам'яті татари / Мчаться в

зеленях степів; / А в догін їм, наче хмари, / Лави бравих козаків. / ...Баче поле всюди голе, / Ні татар, ні козаків...» [252, с. 142–143], «Сонце гріє, як і гріло; / З плавень тягне вітер вільний; / Плачуть верби й очерети / Обіч берега Підпільни. / Ти не вбачиш ні Покрови, / Де молилася громада, / Ні широкого майдана, / Де гула козацька рада» [252, с. 141].

Є у творчій спадщині Я. Щоголева й поезії, які характеризуються суцільним часовим планом та реальним простором. Реальний простір властивий творам «Климентові млини», «На полюванні», «Барвінкова Стінка», «Споминки», які відтворюють картини сільського життя та людських взаємин. О. Лапко наголошує на тому, що «місце подій у більшості поезій прикріплене до певних географічних реалій, що засвідчує топонімічна насиченість тексту» [110, с. 72]. Дійсно, у творах поета є велика кількість вказівок на реальні міста та місцевості: «Їхав я на полювання / Із Охтирки до озір / Під Мошенку... / Так ото воно й Журавне» [252, с. 51–53], «Коли поїдеш навпростець / З Охтирки пісками важкими / Через Гусинку в Тростянець, / ...І, як лилася, Ворскло ллється... / ...Гудуть Климентові млини / ...Що був він в Більці... / ...Аж у Сосонку...» [252, с. 47–49], «Синім небом вкрита, нивами обвита, / Тягнеться слобідка на старим Дніпром» [252, с. 61], «Розлого послалась Барвінкова-Стінка, – / Колись Запорожське село...» [252, с. 69].

У низці поезій Я. Щоголева простежується вказівка на суцільний часовий план: «Як кидав я мій рідний дах. / Щоб инше – десь шукати доли. / Тоді був ранок... / Уже пекучий день настав» [252, с. 113], «Вечоріє і темніє, / По землі лягає мла / І не зійде срібний місяць: / Хмара небо затягла» [252, с. 117], «Котилося сонечко за гору, / Гонила я череду в ту пору» [252, с. 181], «Поле вранці на вгороді / зіллячко бабуса» [252, с. 197], «Ще зорею не черкало, / Віяв свіжий вітерець» [252, с. 51], «Город темрява покрила, / Грюк на вулицях затих, / Спить святої правди сила, / Та не засне темний гріх» [252, с. 233], «Був ранок тихий і ясний, / На взнеб'ї сонце підіймалось; / В природі силою весни / Все оживало й поновлялось / ...Тим часом південь наближав, / Угамувався мир дібровний; / ...І тиша півночі була» [252, с. 98].

Реальний простір зображений у художньому творі може бути лінійним: «Наша хата під горою, край долини, / У вишневому садочку та в калині; / Попід лісом млин подався у ставочок / через воду перекинувся місточок» [252, с. 179], «Був у нас добрий будинок з вербини, / Гонтовий дах, димарі із цеглини; / Четверо вікон дивилось в садочок; / Все – і вітряк, і криниця, й ставочок» [252, с. 65], «Вийшла з відрами дівчина / Із садочку за водою. / Утомилася небога / І, дійшовши до криниці, / Відра кинула та й стала / По-під гіллями вербиці» [252, с. 175], «Бачу я під згір'ям вулицю й будинок, / стайню і комору, клуню на току: / По зелених вікнах гайстри і барвінок, / І криницю й верби в вохкім холодку» [252, с. 61]; та замкненим: «Не велику й не багату / Чоловік построїв хату, – / Та й поставив у селі / Коло міста на шпилі. / Потім він, як в клітці пташку, / Над вікном повісив пляшку» [252, с. 171], «Привезли тебе й гожу і любу, / І веселу під батьківський дах. / В сніжнобілі одягнута шати / І в хитких померанцях вінка; / Ти ввійшла у блискучі палати» [252, с. 189], «В убогій келії своїй / Поставив чорну домовину, / Щоб ночі пізньої у їй / Заснути де-яку годину» [252, с. 151].

Деяким творам Я. Щоголева властивий прямий часовий порядок, зображення подій від минулого до сучасності: «З мого проквічаного пляца / Я ждав тебе. Тії пори / Од брам далекого палаца, / Як сарна, збігла ти з гори. / ...Не стало серця дорогого, / ...Я довго по-світу бродив, / І ось, під старість, ненароком / В отчизну здалека забрів. / ...пляц, що повний був квітками, / тепер плодив клубки гадюк» [252, с. 187–188], «Минав я полоси житів, – / Переднє позад подавалось: / А повіз мій летів, летів, / А сонце вгору підіймалося... / З тії далекої пори, / Як те в весну мою робилось, / Немов з високої гори, Багато років прокотилось. / На все бува своя пора, / І завжди так воно робилось, / Що те бере земля сира, / А те в нікчемність помінилось» [252, с. 114–115].

Творчість Я. Щоголева є досить своєрідним явищем української романтичної літератури. Слушною є думка О. Камінчук, яка зазначає: «Яскраво індивідуальною на загальному тлі використання теперішнього часу є пізня лірика Я. Щоголева, в якій елегійні мотиви поєднуються з частими екскурсами

у минуле» [84, с. 144]. У таких поезіях як «Келих», «Дарунок», «Незабутня» та «Жмуток» яскраво виражене явище повернення у минуле під час змалювання психолого-особистісних мотивів: «Як неволя вам сказала: / Йдіть ви різно, в ті часи / Ти дала йому дарунок – / Стюжку з темної коси. / ...Йшли годи; води багато / По безоднях уткло; / ...І під захід днів бездольних / Він про аркуш свій згадав, / Положив перед собою, / Білу стюжку розгортав. / А за нею розгортались, / Як в таємних мріях сна, / Чисте небо, Гай зелений, Над долинами весна; / Темні коси, сині очі, / Мат любастрових очей» [252, с. 187], «Глухої ночі в пізній час / На ліжку пишному ти спала... / Давно те діялось у нас, / Давно тії пори не стало! / По плечам мармурним твоїм / Збігали коси, як потоки; / ...Тебе один я не забув; / Один я пам'ятаю милу. / І що б не діяв, де б не був, / Твою провідую могилу... / Я довго плакав, та не став / Даремно сліз гарячих лити» [252, с. 189].

Є у поезіях Я. Щоголева і вказівка на календарний час, використання лінійної часової моделі: «Трьох літ від Пречистої ще не минуло. / Як звістка в паланках пішла. / Що житиме слава козацька довіку, / Та Січа вже вік оджила...» [252, с. 70], «Третьої весни сижу я у хаті» [252, с. 66], «Прокіп настав, наступило і жниво. / Ось зажовтіла за нивою нива» [252, с. 109], «А йтиме Спас, так ти кадки, / Бери та в улики погляду» [252, с. 159], «Слухай: усе вже готово у Бога: / Рушиться по полю сніг, / Свиснув бабак, почорніла дорога, / Струмінь в ярочок побіг» [252, с. 94], «Звелось літо і незнать, / Як день за днем минув, / і серпень дав, що може дати, / І вересень майнув...» [252, с. 115]. Календарний час постає у творах митця, які змальовують календарно-обрядові традиції. Це явище характерне для таких поезій, як «Клечана Неділя», «Ніч під Івана Купала», «Барвінкова стінка», «Масниця», «Суботи Св. Дмитра»: «Саме те було в суботу / Під Купала. Гаснув день» [252, с. 58], «Минуло Іллі й Палія; а за Спасом / І перва Пречиста прийшла» [252, с. 70], «Одягнись і йди і виденько / В Божу церкву, та зарані, / Бо тепер Святки-Клечані» [252, с. 82], «Жінко! Люде говорили: / Масниця зайшла, / а млинців ще ми не їли, – / Може

б ти спекла?» [252, с. 80], «Був день осінній. Сіра мла / Габою землю одягла / І сіяв дощ. Ішла пора / Перед суботами Дмитра» [252, с. 82].

Творам Я. Щоголева, які засновані на народних легендах та переказах, властивий ірреальний фантастичний простір. До таких творів слід віднести «Ніч під Івана Купала», «Климентові млини», «Лоскотарки», «Гаївки»: «Довго марно він дивився: / Не було ніде квіток; / Коли баче: загорівся / Зразу сяйний вугільок. / Він мерщій перехрестився, / На куща зпрожого впав, / За квітоньку ухопився, / Та за пазуху й сховав» [252, с. 59], «Перехрестивсь він та й побрів / Швиденько шкарба роздобути. / Підходе прямо до пенька, / А на йому вже птиця сяє» [252, с. 50–51], «Аж як глянув: серед річці / З очерету плинуть лади. / ...Йди у нашу чисті води, / Йди у наш палац багатий» [252, с. 75], «А впаде на захід сонце / І настигне ніч за днем, / Ми з конвалій і фіялок / Зараз весело спурхнем, / В шати з блискавок вберемся, / Володільниці долин, / І метеликами в'ємся, / Між березових стволин» [252, с. 77].

Ірреальний простір постає й у поезіях «Сон (Теплим ранком сонце встало)» та «Незабутня», які змальовують сон дівчини: «Сниться їй десь край розкішний, / Синє небо, берег пишний, / Темнолисті діброви, / Круг озір подол шовковий, / Срібних гір круті вершини, / Цвітом всипані долини. / І на скелі крутобокій / З мур кріпких палац високий...» [252, с. 183], «Тоді ввижалася тобі / Квітками всипана дорога, / Гаї, озера голубі / І ярь широкого полога» [252, с. 189].

М. Бахтін наголошував на тому, що хронотоп в літературі має суттєве жанрове значення: «Можна прямо сказати, що жанр та жанрові різновиди визначаються саме хронотопом, причому в літературі провідним началом у хронотопі є час» [9, с. 235]. Проаналізуємо поетичний доробок Якова Щоголева з огляду зазначеної тези.

Розповсюджений у творчості митця жанр історичної пісні характеризується, відповідно, історичним часопростором. Це такі поезії, як «Воля», «Орел», «Запорожець», «Січа», «Опізнівся» та інші. Історичний

хронотоп властивий також і низці балад козацької тематики: «Барвінкова Стінка», «Орлячий сон», «Бабусина казка», «Золота бандура».

Теперішній час та реальний простір зустрічається у віршах про кохання: «Серденько», «Кохання», «Рута», «Горішки», «Пісня»; у сатиричних віршах: «Панку», «Судящий», «По закону» та інших; у пейзажній ліриці: «Весна», «Вечір», «Зимовий ранок», «Травень», «Осінь» та інших; у медитації «Янгол смерті»; у гумористичних віршах: «Крамар», «Чуприна»; а також властивий жанру ліричного портрету: «Поштарь», «Ткач», «Швець», «Косарі», «Кравець» та інших.

Фантастичний часопростір зустрічається у баладах, які засновані на народних повір'ях: «Гаївки», «Лоскотарочка», «Лоскотарки», «Ніч під Івана Купала».

Розглянувши творчий набуток Я. Щоголева, можна зробити висновок, що жанрові різновиди дійсно впливають на формування часопросторової моделі художнього твору. Жанрові особливості, закладені в основу поезії, безпосередньо обумовлюють побутування того чи іншого хронотопу.

Твори Я. Щоголева характеризуються історичним, реальним та ірреальним простором, а також історичною, циклічною та лінійною часовими моделями. Але є і деякі особливості: своєрідним та притаманним лише для творів поета є використання екскурсів у минуле у поезіях психолого-особистісної тематики. Часопросторовою моделлю світу поезій Я. Щоголів, як і всім творчим доробком, продовжував традиції української романтичної літератури XIX ст.

3.4. Особливості поетичного мовлення творів письменника

Поетичне мовлення художнього твору характеризує своєрідність певного літературного напрямку. «Поетичне мовлення, – як зазначається у літературознавчому словнику, – мовлення художньої літератури, позначене підвищеною емоційністю та образністю, насичене тропами, стилістичними фігурами, перейняте шляхетною фонікою» [117, с. 558]. О. Галич виділяє

декілька ознак художнього мовлення: по-перше, логічно-сміслова точність – «відповідність висловлювання, його конкретної словесної форми тій думці про предмет, яка при цьому мається на увазі...» [44, с. 171], по-друге, емоційність або експресивність, яка «реалізується переважно (але не виключно) за рахунок введення до нього таких слів, словосполучень і синтаксичних конструкцій, що більшою або меншою мірою відступають від загальноприйнятої, узвичаєної мовленнєвої норми...» [44, с. 173], і також індивідуалізованість мовлення, яка «виступає як вирішальна передумова і основна запорука його експресивності. Естетично виразним мовлення може стати лише за умови, що у своїй побудові воно не спиратиметься на усталені кліше, формалізовані вислови...» [44, с. 175].

Художня мова українських літературних творів доби романтизму характеризується зверненням до фольклорних джерел та використанням експресивно-виражальних засобів. Як зазначає Н. Чамата: «Частина спостережень над українським віршем стосується великих можливостей української мови, гнучкості її фонетичної та синтаксичної будови, що здатна стати основою високомистецьких поетичних творів» [217, с. 18].

Я. Щоголів у своїй творчій діяльності особливе місце відводив кропіткій праці над мовою своїх поезій. Слушною є думка О. Білецького, який наголошує: «Роботу над мовою він сам вважав справою першорядної ваги...» [17, с. 567]. Досконалість мови творів харківського романтика відзначало багато науковців. Так, А. Каспрук зазначає таке: «Щоголеву було притаманне глибоке поетичне відчуття краси українського слова» [85, с. 112], а Я. Поліщук висловлює таку думку: «...Його поезія склала суттєвий елемент в утвердженні культури українського вірша, урізноманітненні його форми» [162, с. 143].

Я. Щоголів починає писати свої поезії російською мовою, але досить швидко, під впливом харківських романтиків, переходить на українську. Мова творів митця має тісний зв'язок із народною. С. Русова з цього приводу зазначає: «...Щоголев писав на малоруській мові, і вірш його скрізь

відрізняється витонченою обробкою та народною чистотою мовлення...» [160, с. 2].

У передмові до своєї другої збірки «Слобожанщина» Я. Щоголів подає пояснення та характеристику мовної картини своїх творів: «Моїми наставниками у мові були суміжні порубіжжя Полтавської та Харківської губерній. Чиста, нічим не зіпсована мова цих місцевостей [...], задовольняючи мене, по можливості, у ліричному роді поезії, якому я присвячував своє дозвілля, давала, зрозуміло, лише ті засоби, які могла дати і які були далеко не достатніми для надання і думкам, і образам, і картинам належного поетичного колориту, можливого у багато розвинутих мовах. – Інколи я був вимушений запозичувати слова із правобережної України або із письменних джерел, де визнавав це необхідним або доречним. – Я визнавав також за собою право допускати словотворення від існуючих коренів...» [241, с. 3].

Поетичний доробок Я. Щоголева містить твори, різні за тематикою, мотивами, жанрами. Для передачі емоцій, почуттів, переживань митець використовував у своїх віршах різноманітну лексику: побутову, сатиричну, урочисту, професійну, а також вводив у поезії народні вислови, архаїзми, історизми тощо. Слушною є думка О. Білецької, яка наголошує, що твори поета «...написані виразною, яскравою мовою. Це суто народна мова в художньому обробленні, мова Слобожанщини...» [16, с. 138–142], А. Каспрук зазначає: «Поет творив нові слова, розкопував скарби живої народної мови. Сміливо, з тонким знанням справи вводив він у поезію оригінальні слова і звороти» [85, с. 112].

Існує три групи засобів увиразнення поетичного мовлення: лексико-синонімічні, контекстуально-синонімічні та синтаксичні [44]. До лексико-синонімічних засобів увиразнення мовлення відносять слова та форми слів, які відступають від звичайної норми слововживання: ці слова можуть мати історичне та стилістичне забарвлення. У віршах історичної тематики Я. Щоголів використовує архаїзми, подає назви військового зняряддя, ретельно виписує елементи козацького одягу, зброї та убранства коней: «Зацвяхований

жупан свій, / Шаблю й спис товстючий, / І пістоль і дробівницю, / І мушкет важучий...» [252, с. 132], «Шапку на бакір насунув, / Кунтуш відкидає» [252, с. 134]; «Будуть коні у попоні / Золочені остроги, / З рипом чоботи червоні, / І жупани дорогі» [252, с. 131], «Надінь зброю із цвяхами, / Із цвяхами, із бляхами; / Покрий сідло попоною, / Китайкою червоною» [252, с. 42]. Також у творах цієї тематики подаються назви військових споруд Запорізької Січі: «Покажи тепер мені / Свій гассан, свій кош, крамниці, / Церкву й башти й куріні. / Хай в литаври вдаре довбиш» [252, с. 139], «Розвалилися редути / І рови густою / Від низів і до вершини / Вкрилися травою» [252, с. 139].

Особливе місце у творчому доробку митця посідають поезії про працю. Змальовуючи людей праці, Я. Щоголів подає при цьому детальні побутові та етнографічні описи, зображує процес праці та її знаряддя. У віршах поет показує свою обізнаність із назвами-термінами різноманітних ремісничих знарядь. Так, у поезії «Мірошник» автор детально змальовує процес праці мірошника, називаючи всі елементи млина: «Круг млина мого завізно; / ...Де поставлю, де прийму, / Одпущу і підйму; / Жорни витру й поготую, / Гречку й просо шеретую, / І під низом і вгорі / Доглядаю ступорі. / Ізпід водяного плеса / Підриваються колеса; / Млин мій ходором іде / І грюкоче і гуде. / Відставляй муку готову, / Зерно сип на камінь знову...» [252, с. 157]. Тонка та ретельна робота ювеліра описана у поезії «Келих»: «Взяв він уламок од чистого злота / І для бенкетів, запевне веселих, / Викував сутий і хупавий келих. / Глибоко карбами грані обводив, / Паростки й листя по стінках виводив, / Кгроні родзинок розкидав усюди...» [252, с. 156].

У поезіях «Кравець» та «Ткач» подаються назви знарядь виробничого процесу: «Дорогий струмент у мене – / Голка, шило й ніж / Не поломляться, хоч скільки / Їми ший і ріж. / ...Смух у мене дуже добрий, – / Лізе без ножа; / Нитка рветься...» [252, с. 155], «...Застукала ляда; / Бігає човник» [252, с. 152]. Змалювання праці пасічника постає в однойменному вірші: «Знайду я плець над озерком, / Загорожу курінь лісовий: / Поставлю вулики рядком, / А повзбіч їх

тинок лозовий. / ...А йтиме Спас, так ти кадки, / Бери та в улики поглядай; / Де буде повно – сцільники / Різцем підрізуй та й відкладуй!» [252, с. 158–159].

Твори Я. Щоголева мають етнографічне значення, у поезіях зустрічається багато власних назв, які вказують на різноманітні місцевості, пов'язані зі Слобожанщиною та Україною взагалі. Так, багата на географічні назви балада «Климентові млини»: «Коли поїдеш навпростець / З Охтирки пісками важкими / Через Гусинку в Тростянець... / Що був він в Більці й що Більчане... / Аж у Сосонку» [252, с. 47–49]. У різних поезіях згадуються назви таких річок, як Ворскла, Дніпро, Дон; а також міста, села та місцевості, як сучасні, так і минулі: Київ, Крим, Ялта, Хортиця, Барвінкова Стінка, Січ, Дике Поле.

У своїх віршах Я. Щоголів подає також опис побуту та одягу простих селян. Так, у поезії «Ніч на Івана Купала» бачимо опис жіночого та чоловічого одягу: «Не надіну я серпанка; / Геть кожух і свиту геть, / Одягнуся, як міщанка, / У кораблик і кирсет. / ...ти в жупан / Я у сукню наряжуся...» [252, с. 58]. У творах поета «Старець», «Опізнився», «Чередничка», «Не врікай», «Чабан» також згадуються елементи одягу та побуту: «То порвалась трішки свита, / Так сорочка лізе геть! / ...на спині є сіряк!» [252, с. 169], «На плече бурхнув свитину» [252, с. 143], «Та й не станеш гордувати / В кунтушах шовкових, / Як худоби будеш мати – / Шапку в три цілкових. / ...Гершко ходє у каптані, / Чоботи сміються» [252, с. 174], «Висне з стравою торбина / І широка опонча. / ...Сало, люлька, креміль, криця, / Казанок, мішок пшона» [252, с. 162–163].

Поетичне мовлення творів характеризується також і контекстуально-синонімічними засобами або тропами. На мовному рівні простежується зв'язок лірики Я. Щоголева з фольклорною традицією, що було характерним і для творчості харківських романтиків. Поезії характеризуються високою емоційністю мови героїв, що виражається зокрема через використання різноманітних мовних засобів, характерних для усної народної творчості. Часто використовуються зменшено-пестливі суфікси та поетичні порівняння:

«Стунка, як тополя, / Гнучка, як лозина» [252, с. 182], «чорні очі ясно зіроньками сяють» [252, с. 180], «Під габою горять твої очі, – / Ті ж жарини огнисті й палкі» [252, с. 189], «Зачервоніє твій вид молодий як, калина» [252, с. 185], «Висока й гожа, мов тополя, / Гнучка, як в осени тала» [252, с. 188], «Поспішають чарівниці / Жартувать на вечорниці» [252, с. 180], «Квітка п'є росинку чисту» [252, с. 178], «У вишневому садочку» [252, с. 179], «Черевички з підківками» [252, с. 191], «синє небо, берег пишний» [252, с. 183], «моє серденько» [252, с. 195], «вітре буйний» [252, с. 218], «Мій чабан – на вид смальовий, / Весь неначе з жил сухих, / Чорновусий, чорнобровий, – / Вугіль в очах молодих» [252, с. 162].

У своїх поезіях Я. Щоголів використовував народнопісенні образи, вислови, звороти. Наприклад, у поезіях «Неволя», «Огирь», «Могила» присутні такі фольклорні епітети: «вітер буйний», «кінь вороний», «чисте поле», «шабля гостра», «Поводи й узда у його / Наче з золота ясного» [252, с. 136]; «В чистім полі є могила / Та могила почорніла» [252, с. 267]; поезія «У полі» містить типові для народних пісень зачини: «Гей, у мене був коняка...» [252, с. 44], «Ой хто в лузі – озовися!» [252, с. 44]. Народнопісенні епітети є й у віршах пейзажної лірики, наприклад, поезія «В діброві» містить такі вислови: «ранок тихий і ясний», «чорний шпак», «зозуля кукує», «сиза горлиця», «червоні снігири» [252, с. 98].

До найвизначніших сторінок творчості Я. Щоголева належить його пейзажна лірика, яка відзначається також і особливістю поетичного мовлення. М. Зеров [66] наголошував на тому, що, змальовуючи природу, письменник подає багату «номенклатуру» степових флори та фауни, наводить численні назви рослин, птахів, звірини, які побутують у народі, а також, характеризуючи природні явища, здійснює досить точні детальні описи. І. Пільгук також відзначає мову пейзажних творів митця: «Його пейзажна лірика – це мистецтво барв, симфонія мелодійних звуків, виражена із щирими почуттями простим задушевним словом» [151, с. 7].

У творах гумористично-сатиричного характеру Я. Щоголів уміло використовує специфічні вирази характерні для сатиричної лексики. У таких поезіях, як «Чуприна», «Масниця», «Крамар», «Плахта з оксамиту», «Добридень», «Тини», митець засобами народного гумору змальовує побутові картини: «Стрівся з кумом кум, та й каже: / “Що се куме; за причина, / Що у тебе незвичайно / Настовбурчена чуприна?” / ...Я на ярмарок приїхав; / А живіт і розходився; / Люде кажуть, щоб до шинку / Швидше їхав, та лічився. / Там, спасибі їм, давали / Все якогось ліку з перцем, / Поки й справді з того ліку / Не полегшало під серцем» [252, с. 172–173]; «Пороспродам молочко, / Позбираю гроші, / Куплю плахту з оксамиту / Й чоботи хороші. / ...Як заблище, як ударе... / Жінка злякалась, / Спіткнулася – та в калюжі / Так і розпласталась. / ...З того часу не можна їй / Вийти, хоть і вмита, / Бо як вийде – зараз хлопці: / “Плахта з оксамиту!”» [252, с. 257–258].

Засобами сатири висміює Я. Щоголів тогочасну дійсність у поезіях «По закону», «Член», «Судящий», «Панку»: «От і взяли мене, в темну сховали, / Три дні ніяких харчів не давали, / Потім кобилу і віз оддали, / Тільки ячменю не стало – стягли! / ...давно / Треба б тим членам дивитись в вікно. / Ми б тоді коней ніколи не били... / Тільки ж навіщо ті члени курчат, / Зайців, индиків, куріпок, телят / Ріжуть і колять, і б'ють, і стріляють, / Та як пожарять – їдять аж глитають?» [252, с. 237]; «Дома не так у нас, дома в нас он: / Носа не можна без страху розбити, / Вражу кобилу прикажуть любити. / ...Зараз всім хлопцям про те й розкажу: / Хочуть по-закону ока рішитись, / Так щоб до турка йшли вони битись!» [252, с. 162].

До синтаксичних засобів увиразнення мовлення відносять стилістичні фігури. Поетичному мовленню творів Я. Щоголева притаманні такі стилістичні фігури: алітерація – «Висне небо синє, / Синє та не те; / Світа та не гріє Сонце золоте» [252, с. 116]; анафора – «Ой, дай жупан шматований, / Що турками шанований, / Що сонечком побіляний, / Що кулями постріляний» [252, с. 42], «Просто їли і пили, / І по простому ходили / І по простому жили» [252, с. 145]; анепіфора (кільце) – «Степ іде за степом / І кінця немає; / Вітер над травною /

Вітра доганяє...» [252, с. 106], «Гей, гей, панібрате, / І змарніло й почорніло» [252, с. 170], «Казати нічого, нагріб / Собі я тут хороший хліб. / Нічого більш ти і не знай – / Копай, копай, усе копай!» [252, с. 226], «На могилі вітер віє, / Не стихає, віє, віє...» [252, с. 267]; епанафора (стик) – «Виводь мені коня мого, / Коня мого, козацького. / Надінь зброю із цвяхами, / Із цвяхами, із бляхами» [252, с. 42], «На степах зелених вітри загуділи, / Вітри загуділи, тирсу похилили» [252, с. 138]; плеоназм – «Дівчино-рибчино, / Як тебе звати?» [252, с. 178]; тавтологія – «Оттак же ти, чумаченько, / Дочумакувався!» [252, с. 162]. Також поезіям властиві і фігури протиставлення такі, як антитеза: «Кожному упала нарізна дорога, – / Смілому багата, смирному убога» [252, с. 207]. Широко вживаються і риторичні фігури: «Защо ж його ви, – дівчина питала, – / Щиро любили, за ним побивались, / Вік свій губили, слізьми обливались?» [252, с. 68], «Жінко! Люде говорили: / Масниця зайшла, / А млинців ще ми й не їли, – / Може б ти спекла?» [252, с. 80], «Гей була – здорова, тітко! / Де ж це батько й мати, / Що і досі не виходять / Сина зустрічати?» [252, с. 135].

Складаючи свої твори, Я. Щоголів дбав не лише про їхній зміст, але й про форму. Особливу увагу приділяв митець поетичному мовленню своїх витворів, доречності й влучності виразів, використанню літературних та народнопісенних поетичних засобів. Поезії автора стали яскравим виразником провідної засади романтичної літератури – написання творів рідною українською мовою.

Особливу увагу у своїх поезіях приділяє Я. Щоголів також і формі вірша, його ритмічній та строфічній побудові. Слушною є думка П. Волинського, який зазначає: «Творчість Щоголева є дуже цікавим явищем в історії української поезії також своїм віршуванням. Поезії його відзначаються надзвичайною музичністю та мелодійністю [...]. Музичність вірша поета виявляється насамперед в їх ритміці та мелодиці» [36, с. 24]. В. Лесик зазначає: «Щоголів був переконаний, що для того, щоб поезії були досконалими, поет мусить дотримуватись правил версифікації» [114, с. 87]. І дійсно, у своїх «Літературних замітках» поет наголошував: «Навіть для поетичного таланту

знання правил складання віршів є неодмінною умовою, без якої не можна й починати писати вірші; інакше неправильно розмічені строки будуть лише пародією на вірші...» [243, с. 318]. А. Каспрук подає таку характеристику творів митця: «Поет пильно дбає про форму вірша, урізноманітнює розміри, строфіку, римування, легко володіє віршем, тонко уміє схопити і передати сумовитий настрій або радість» [85, с. 36].

Як зазначає В. Лесик [114, с. 77], в поетичному доробку Я. Щоголева можна виділити дві основні системи віршування: «класичну», тобто силаботонічну, засновану на принципі правильного чергування наголошених і ненаголошених складів, і народно-пісенну, в основі своїй складочислову систему.

Я. Щоголів починав писати свої російськомовні твори традиційно, використовуючи літературну систему віршування. Далі під впливом харківських романтиків поет захоплюється народною творчістю та починає використовувати у своїй поетичній діяльності фольклорні розміри. Українські романтики «...природним для української поезії [...] вважали народне віршування і негативно ставилися до поширення силабо-тоніки, кваліфікуючи її як чужу для української мови...» [217, с. 19]. Творчості Я. Щоголева було притаманне вживання фольклорного коломийкового розміру. Зв'язок з народною традицією знаходимо у таких поезіях, як «Хортиця», «Запорожець», «Неволя», «Безталанний», «Струни», «Неня», «Дівчина», «Горішки» та інші: «Іде з Січи запорожець / В рідну Гетьманщину: / Там він кинув батька й матір / Та ще й дівчину. / Шапку на бакір насунув, / Кунтуш відкидає; / Дике-Поле переїхав / Та коню й гукає» [252, с. 134], «Проліта мій вік, як буйний / Вітер понад морем, / Бідний долею ясною / Та багатий горем / ...Бігли годі, як ті води / По долині плача, / І кропила ту долину / Скрізь сльоза гаряча» [252, с. 216], «В ліс зелений по горішки / Літом я ходила / Та на греблі коло броду / Парубка зустріла / Я б зірвала той горішок – / Не достану тільки; / А він візьме та й підійме / До самої гілки» [252, с. 180–181].

Є у доробку Я. Щоголева і твори, у яких простежується поєднання фольклорної та літературної систем. В. Лесик із цього приводу зазначає: «У Щоголева теж знаходимо різноманітне застосування ритму коломийкового походження – і в поезіях про славне минуле, в поезіях історично-романтичних [...] і в поезіях соціально-загострених [...]. З другого боку, для цих творів також властива тенденція до тонізації [...], що вела до зближення народної ритмічної системи з літературною класичною версифікацією, до підкорення першої другій» [114, с. 81]. До поезій перехідного характеру варто віднести такі, як «На чужині», «Лист», «Вродниця», «Нива» та інші: «Осінь наближалась. Біда й недвижима, / З немічку у грудях, карими очима / Сумно ти дивилась на високі гори, / Ходники чинару, лаври і сикомори» [252, с. 93], «Бог мене в полі постлав не з-за того, / Щоб не давала я миру нічого, / Щоб я під небом без вжитку чорніла, / Сили ховала, од вітру марніла» [252, с. 111], «Довго я до тебе, Грицю, не писала; / Бо не мала часу й писаря не мала; / А тепер, робити ходячи по миру, / Здобулась потрошку писаря й папіру» [252, с. 195].

У зрілій ліриці Я. Щоголів відмовляється від фольклорних ритмів і зосереджується на використанні літературної системи віршування. М. Зеров із цього приводу наголошує: «Уже в кінці “Ворскло” з’являються чотиристопні ямби в ліричних речах [...], витісняючи коломийкову міру та інші народні ритми. В “Слобожанщині” ця тенденція змінюється: маємо лише десяток народними розмірами писаних поезій на загальне число 102 вірші» [66, с. 315].

У поетичному доробку Я. Щоголева найчастіше побутують такі віршовані розміри, як 4-стопний хорей, 4-стопний ямб та 4-стопний дактиль. Віршований розмір 4-стопний хорей представлений у таких творах поета: «Зимовий вечір», «Завірюха», «Косарі», «Степ», «Лоскотарки», «Щастя» та інші: «Вечоріє і темніє, / По землі лягає мла / І не зійде срібний місяць: / Хмара небо затягла» [252, с. 117], «Породила сина мати, / Та й прохала Бога дати / Молодому козакові / Долю, силу й чорні брови» [252, с. 144], «У блакитному безмір’ї /

Сонце плине і палає; / Гори, ліс, луги і річку / Теплим світом обливає» [252, с. 74].

4-стопним ямбом написані такі твори Я. Щоголева, як «Пляц», «До дітей», «Верцадло», «Псальма Давида», «Війна» та інші: «Я пам'ятаю вечір темний / Тепер далекої весни, / Зелений беріг, ліс таємний, / Смоляні пахощі сосни» [252, с. 187], «Колись в хороми я зайшов, / Давно покинуті панамі, / І ряд покоїв перейшов, / Набитих зерном та мішками» [252, с. 146], «Деся гримнув гук, – пішла луна / Усюди чуть “війна, війна!” / Говорять “все заснуло й спить, / Так треба землю розбудить”» [252, с. 234].

Для творчого доробку Я. Щоголева характерним був і такий віршований розмір, як 4-стопний дактиль, О. Камінчук з цього приводу зазначає: «На фоні загального домінування амфібрахію вирізняється лірика Я. Щоголева та П. Куліша, якій значною мірою властива епічна урочистість і масштабність вислову – у ній переважає традиційний розмір епічної поезії – дактиль» [84, с. 31]. Цей розмір представлений поезіями «Ткач», «Келих», «Заєць», «Весна»: «Сніцеру дана урочна робота: / Взяв він уламок од чистого злота / І для бенкетів, запевне веселих, / Викував сутий і хупавий келих» [252, с. 156], «Якось охотник та зайця піймав, / Виніс на місто і став продавати; / Я йому копу за нього віддав, / Тільки щоб людям нікому не дати» [252, с. 120], «Бережно зняв з верстака я основу, / Людям роботу розніс і роздав; – / То ж мій спочинок; теперечки знову / Берди направив, нитки наснував» [252, с. 154].

Для строфічної побудови поетичного доробку Я. Щоголева характерне домінування чотиривіршів. Зустрічаються чотиривірші з суміжним римуванням:

Тепле сонце встало пишно;	а
Одягається розкішно	а
В яр і золото долина, –	б
Встань і ти моя дитина [252, с. 112],	б

Дише тишою долина,	а
--------------------	---

Йде березняком дівчина;	а
Вбаче клечання – ламає,	б
Стріне квітку – вириває” [252, с. 73];	б

а також – з перехресним римуванням:

Не крився пилом темний шлях,	а
В’ючись між нивами у полі,	б
Як кидав я мій рідний дах.	а
Щоб инше – десь шукати долі [252, с. 113],	б

Город темрява покрила,	а
Грюк на вулицях затих,	б
Спить святої правди сила,	а
Та не засне темний гріх” [252, с. 233].	б

У Я. Щоголева знаходимо і вживання двовіршів, у таких поезіях, як «Зозуля», «Метелик», «Вівчарик», «Новобранець»:

І полем і лугом весна керувала!
Я чув, як холодна земля одтавала,

Я бачив, як лізла із корня травинка,
Під промінем сонця блищала росинка [252, с. 124],

Випливала лебедочка по воді
Дожидалась неминучої біди;

Заячала, в воду вдарила крилом,
Озирається по озеру кругом [252, с. 163].

Досить рідко, але зустрічаються і твори астрофічної побудови: «На могилі», «На згадування Климівського», «Баба», «Член», «Престол» та інші:

Багато бачили престолів, що одвіка
Були споруджені рукою чоловіка

Із срібла й золота, камінням облиті,
 В парчу і оксамит най бережно обвиті.
 І блиск їх сяяв так, що очі засліплялись,
 Що й сильні їх ступнів торкнутися боялись [252, с. 232].

Створюючи свої поезії, Я. Щоголів прагнув надати їм правильного, довершеного вигляду, дотримувався традиційних принципів версифікації. Слушною є думка В. Лесика, який наголошує, що «для Щоголева взагалі характерне прагнення до витриманої строфічності, до послідовного розміщення наголошених і ненаголошених складів» [114, с. 88].

Підсумовуючи все сказане вище, можна погодитися з думкою А. Погрібного, який зазначає, що твори Я. Щоголева відіграли певну роль у розвитку української літературної мови: «Його мовна практика, як і характер ритміки поета, що протистоїть надмірній експлуатації фольклорних розмірів, були підпорядковані все тій же меті розширення тематично-зображальних обріїв української поезії» [155, с. 52]. Я. Щоголів за одне зі своїх першорядних завдань ставив написання такого твору, який би був досконалим, як з боку строфічної побудови та віршованого розміру, так і з боку поетичного оформлення та мовної картини. Мовна картина поезій харківського митця відповідає тенденціям, характерним для романтичних творів XIX ст.: використання фольклорних засобів та ритмічної побудови, різноманітність лексики, емоційність мови творів, поєднання фольклорної та літературної системи віршування.

Висновки до 3-го розділу

Я. Щоголів – яскравий представник харківської романтичної школи, його спадщина продовжує традиції української романтичної літератури. Протягом своєї поетичної діяльності митець розробляв низку характерних тем та мотивів, творчість поета представлена в усіх чотирьох тематично-стильових течіях українського романтизму.

Доробок Я. Щоголева має тісний зв'язок із українським фольклором, зустрічаються твори із традиційними фольклорними сюжетами, а також тексти, які, підіймаючи проблеми, характерні для українського романтизму, мають зв'язок із народними джерелами. Низка поезій харківського митця заснована на народних повір'ях, казках, переказах про нечисту силу. Естетичного осмислення в поезії Якова Щоголева здобула і календарна побутово-фольклорна традиція.

Велика кількість поезій Я. Щоголева належить до фольклорно-історичної тематичної течії. У творах історичної тематики поет, творчо обробляючи фольклорні мотиви та наслідуючи романтичну традицію, виводить на перший план змалювання героїчного минулого, козацької звитяги, а також зображує занепад Запорізької Січі, вигасання козацького духу. У двох виявах постає в поетичній спадщині Я. Щоголева образ співця (кобзаря, лірника): як уособлення героїчного минулого країни та як відображення занепаду української держави, втрати нащадками національної пам'яті.

У творах, які можна віднести до психолого-особистісної течії, Я. Щоголів змальовує долю селянської дівчини та жінки, описує їхні життєві негаразди, оспівує чисте та високе почуття, у дусі романтичної традиції зображає у своїх поезіях нещасливе кохання. Крізь увесь поетичний доробок Я. Щоголева проходить тема природи, яка належить до найяскравіших сторінок творчості митця. Паралельно з живописними описами природи розгортаються у творах письменника події, змальовуються емоції та переживання героїв.

Продовжуючи романтичні традиції, Я. Щоголів звертається у своїй творчості до теми смерті. У поезіях митця наголошується на неминучості смерті, на рівності усіх перед нею; подаються картини страждань та болю через втрату близьких. Багато творів цієї тематики є автобіографічними. Низка поезій Я. Щоголева позначена релігійними мотивами: проголошуються християнські істини, змальовуються релігійні свята, утверджується сила Божої волі у житті простої людини та країни в цілому.

Для поетичної творчості харківського митця було характерним розмаїття ліричних жанрів. Зустрічаємо в доробку поета такі характерні для романтизму жанрові різновиди: історичні та чумацькі пісні, балади, пейзажні та сатиричні вірші, ліричні портрети, елегії, медитації, псалми. Своєрідною є й часопросторова модель світу поезій Я. Щоголева. Твори митця характеризуються історичним, реальним та ірреальним простором, а також історичною, циклічною та лінійною часовими моделями.

Особливу увагу приділяв Я. Щоголів поетичному мовленню своїх творів. Більшість поезій митця написані яскравою українською мовою з використанням народнопісенних поетичних засобів. Дбав романтик також і про форму своїх витворів. Для ранніх поезій митця характерне використання фольклорних розмірів; у більш зрілому поетичному доробку Я. Щоголева найчастіше побутують такі віршовані розміри, як 4-стопний хорей, 4-стопний ямб та 4-стопний дактиль.

Поетична діяльність Я. Щоголева тісно пов'язана з набутком представників харківської романтичної школи, але разом з тим має своєрідні особливості, завдяки яким лірична спадщина митця залишила помітний відбиток в історії української літератури XIX століття.

ВИСНОВКИ

Романтизм як мистецький напрям XIX ст., який базується на ідеях німецької філософської думки, суттєво збагатив європейську літературу. Романтичний напрям об'єднував розрізнені європейські літератури спільними поглядами на довколишній світ, системою цінностей та низкою характерних рис, як то: захоплення природою, людиною та суспільною історією, конфлікт між мрією та дійсністю, побутування двох світів, поетизація серця й душі, захоплення таємничим, фантастичним, ірраціональним, звернення до фольклору та національної міфології, розвиток нових жанрів літератури.

Український романтизм, який сформувався на провідних засадах європейського напрямку та національних пріоритетах, виробив в українській літературі своєрідні риси, засновані на бажанні змінити літературу, збагативши її набутками усної народної творчості. Романтичному напрямку притаманне формування своєї власної філософської системи. В українському романтизмі побутували чотири основні тематично-стильові течії: фольклорно-побутова, фольклорно-історична, громадянська і психологічно-особистісна. У творчості письменників досить часто спостерігалось змішання зазначених течій, а також подекуди і синкретичне поєднання різних літературних напрямів.

Становлення українського романтизму пов'язане з заснуванням Харківського університету та діяльністю харківської романтичної школи. До складу гуртка харківських романтиків входили такі письменники: І. Срезневський, А. Метлинський, Л. Боровиковський, М. Костомаров, М. Петренко, О. Корсун, Я. Щоголів та інші. Харківські поети-романтики у своїй творчості засвоювали такі риси українського романтичного напрямку: звернення до джерел народнопоетичної творчості, розширення зв'язків літератури з фольклором, розвиток української мови, звернення до української тематики та історії (принцип народності та самобутності, принцип історизму), зображення духовного світу людини, її переживань та страждань, культ

первородства природи. Своєю поетичною діяльністю харківські романтики посприяли виробленню в українській літературі нових мотивів та розвитку нових жанрів.

Провідні риси романтичного напрямку побутували в українській літературі до кінця XIX ст. У зв'язку з цим говорять про романтичні тенденції, тобто риси романтизму, які повторюються на певних етапах розвитку української літератури в цілому або у творчості окремого письменника. Вивчаючи побутування романтичних тенденцій в літературі, ми виокремили ознаки цих тенденцій і простежили, яким чином вони трансформувалися на різних структурних рівнях текстів поетів.

Творчій спадщині талановитого поета XIX ст. Я. Щоголева, як одному із представників українського романтичного напрямку, були притаманні романтичні тенденції. Постать харківського митця, незважаючи на всю своєрідність та замкнутість, не була обійдена увагою літературних критиків як за життя, так і після смерті. Аналізу життєвого та поетичного шляху Я. Щоголева присвячена велика кількість відгуків, статей, наукових розвідок, починаючи з XIX ст. й до сьогодення. До вивчення постаті харківського поета зверталися такі видатні діячі українського літературознавства, як П. Куліш, В. Горленко, Г. Хоткевич, С. Єфремов, М. Сумцов, І. Айзеншток, М. Зеров, А. Шамрай, А. Каспрук, П. Волинський, А. Погрібний та інші. Дослідники надавали вагомого значення творчості Я. Щоголева в контексті української літератури XIX ст., відзначали самобутній талант поета, проте романтичні тенденції в поезії письменника досліджувалися побіжно.

Поетична спадщина Я. Щоголева пройнята романтичними тенденціями, що простежуються на всіх структурних рівнях його творів. На формування творчої манери митця значний вплив справили представники харківського романтичного гуртка, а саме І. Срезневський, А. Метлинський, Л. Боровиковський та М. Костомаров, з діяльністю яких Я. Щоголів познайомився під час навчання у Харківському університеті. Тематика поезій запізнілого романтика досить різноманітна, зустрічаються теми та мотиви, які

письменник проніс крізь усю літературну творчість (змалювання природи, тема козацтва, релігійні мотиви).

При створенні власних оригінальних творів Я. Щоголів продовжував романтичні традиції та використовував народні джерела: народні вірування, легенди, перекази, календарну традицію, міфо-фольклорні мотиви. У низці творів поет звертається до зображення демонологічних істот (русалки-лоскотарки, вовкулака, відьма, гаївки тощо). Він змальовує у своїх поезіях і календарно-побутові традиції (прихід весни, святкування Різдва, Масниці, Великодня, Троїці, Івана Купала).

Українські романтики вивчали історію свого народу, шукали славетних героїв у минулих козацьких часах. Історична тематика широко представлена й у доробку Я. Щоголева – майстерними творами є низка поезій присвячених Запорізькій Січі та українському козацтву. Образ козака у творчості поета змальовано у народно-романтичній традиції. Розробляються мотиви розставання козака із рідними, героїчної боротьба на благо свого народу, сирітства та загибелі народного героя. Особливо сильно звучить мотив суму за втраченою славетною добою козаччини. Постають у доробку Я. Щоголева й громадянські мотиви – змалювання образів поета, співця, кобзаря займає вагоме місце у поетичній спадщині митця.

У творах історичної та громадянської тематики Я. Щоголів порушує важливі проблеми занепаду славного минулого, втрати національного коріння та пам'яті, незадоволення сучасною дійсністю, протиставлення сучасного минулому.

До яскравих сторінок поетичного доробку митця належать його пейзажні твори, у яких постають яскраві картини рідної природи, мотив замилювання красою природи. Наслідуючи романтичні традиції, Я. Щоголів у своїх творах розгортає події на лоні природи, яка гармонує або контрастує з переживаннями та почуттями ліричного героя.

Є у творчості митця й низка поезій, де змальовано українське жіноцтво. Твори про кохання та тяжку жіночу долю також займають важливе місце у

набутку поета. Твори Я. Щоголева цієї тематики складають дві групи: одні написані під впливом усної народної творчості, інші належать до психолого-особистісної течії українського романтизму. У поезіях звучать мотиви зустрічі закоханих на лоні природи, розлуки, страждання від нерозділеного кохання, загибелі закоханих, нещасливої та тяжкої долі дівчини.

Український романтизм характеризується побутуванням песимістичних настроїв, мотиву страждання, відчаю, безнадії. Життєві негаразди внесли у творчість Я. Щоголева й песимістичні мотиви – у поезіях широко побутує тема смерті простої людини, разом із тим, утверджується неминучість смерті, рівність усіх перед нею. Частина творів цієї тематики автобіографічні, поет змальовує смерть рідних йому людей – сина, доньки та онука. У багатьох поезіях з темою смерті пов'язане змалювання природи, подається порівняння життя людини та циклічності природи.

Я. Щоголів як людина релігійна через усю творчість проніс вплив християнської традиції. Поезії, які виникли під впливом релігійного світогляду митця, проповідують християнські істини, віру в Бога, надію на Божу милість, силу щирої молитви. Релігійні мотиви притаманні також низці автобіографічних творів, що містять спогади з життя поета.

Жанрова система романтичної літератури характеризується наявністю старих та появою нових літературних жанрів. Творчість Я. Щоголева, продовжуючи романтичні традиції, збагатила українську літературу жанровими різновидами. Серед поетичних творів митця зустрічаємо історичні пісні, балади, пейзажні вірші, ліричні портрети, псалми, колядки, елегії та медитації. До найяскравіших жанрових різновидів у доробку поета належать пейзажні вірші та ліричні портрети.

Хронотоп текстів романтиків характеризується переплетінням різних часових пластів. Часопросторова модель світу поезій Я. Щоголева характеризується поєднанням історичного, реального та ірреального простору, а також історичної, циклічної та лінійної часової моделі творів. Своєрідною

особливістю в творчості поета постає використання екскурсів у минуле у поезіях психолого-особистісної тематики.

Поетичне мовлення творів поетів-романтиків характеризувалося використанням фольклорних елементів, експресивно-виражальних засобів, влучністю та виразністю висловів. Я. Щоголів постійно вдосконалював майстерність мови своїх віршів. Використовуючи набутки фольклору та української літературної мови, поет провідними завданнями ставив написання твору, досконалого як з боку строфічної побудови, так і з боку поетичного оформлення та мовної картини. З огляду на те, що поетичний доробок митця містить твори різної тематики, Я. Щоголів використовує у своїх віршах різноманітну лексику та народні вислови й форми. Ритмічна та строфічна побудова поезій митця характеризується використанням народнопісенної й класичної системи віршування.

Всебічне вивчення поетичного доробку Я. Щоголева дає підстави стверджувати, що твори митця зазнали впливу романтичних тенденцій, які були характерними для української та світової романтичної літератури XIX ст. Поет переосмислює теми, мотиви та образи, які були притаманними для представників харківського романтичного гуртка, творчо обробляє фольклорні джерела, звертається до сторінок рідної історії, розвиває нові ліричні жанри, удосконалює поетичне мовлення.

Творчість Я. Щоголева збагатила українську літературу майстерними зразками поетичного слова та продовжила побутування романтизму в літературі останніх десятиліть XIX ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Айзеншток І. Літературні й громадські погляди Я. І. Щоголева. До столітніх роковин його народження. 1824–1924. (За невиданими матеріалами) / І. Айзеншток // Червоний шлях. – 1925. – № 1–2. – С. 298–308.
2. Айзеншток І. Українські поети-романтики / І. Айзеншток // Українські поети-романтики 20–40-их рр. ХІХ ст. / [упор., підготовка текстів, біографічні довідки і примітки канд. філол. наук Б. А. Деркач та доктор філол. наук С. А. Крижанівський. Вступна стаття професора Ієремії Айзенштока]. – К. : Дніпро, 1968. – С. 7–64.
3. Айзеншток І. Щоголів. Поезії. Передмова, вибір М. Зеров. Рецензія / І. Айзеншток // Червоний шлях. – 1926. – № 7–8. – С. 302–304.
4. Арендаренко І. По дорозі й назустріч (англійська та українська романтичні поезії : порівняльна типологія і поетика) / Ірина Арендаренко. – К. : ПЦ “Фоліант”, 2004. – 216 с.
5. Афанасьєв-Чужбинський О. Поезії / Олександр Афанасьєв-Чужбинський. – К. : Радянський письменник, 1972. – 223 с.
6. Бандура Т. Своєрідність художньої деталі в поетикальній системі ліричного нарративу збірки Я. Щоголева «Ворскло» / Т. Й. Бандура // Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/PORTAL/Soc_Gum/Nvmdu/Fil/2012_10/2.htm.
7. Барабанова О. Основні типологічні аспекти розвитку українського романтизму / О. А. Барабанова // Вісник Житомирського педагогічного університету. – 2004. – Вип. 15. – С. 132–134.
8. Барвінський О. Історія української літератури. Ч. 2 : (Третя (народна) доба письменства) / Олександр Барвінський. – Львів : Друкарня Наукового товариства Шевченка, 1921. – 429 с.
9. Бахтин М. Формы времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике // Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет / М. Бахтин. – М. : Художественная литература, 1975. – С. 234–407.

10. Белинский В. Полное собрание сочинений : в 12 т. / В. Белинский. – М. : Изд-во АН СССР, 1956. – Т. 2. – 346 с.
11. Белинский В. Полное собрание сочинений : в 20 т. / В. Г. Белинский; [Текст подгот. и коммент. сост. В. С. Спиридонов]. – М. : АН СССР, 1955. – Т. 7. Статьи и рецензии 1843; Статьи о Пушкине 1843–1846. – 738, [1] с.
12. Белинский В. Полное собрание сочинений : в 20 т. / В. Г. Белинский; [Текст подгот., коммент. сост. В. С. Спиридоновым, Ф. Я. Прийма]. – М. : АН СССР, 1955. – Т. 8. Статьи и рецензии 1843–1845 – 727, [1] с.
13. Берковский Н. Романтизм в Германии / Н. Я. Берковский. – СПб. : Азбука-классика, 2001. – 512 с.
14. Бетко І. Біблійні сюжети і мотиви в українській поезії ХІХ – початку ХХ століття (монографічне дослідження) / Ірина Бетко. – К., 1999. – 160 с.
15. Библиографичний покажчик нової української літератури (1798–1883) / зібравъ М. Комаров. – К., 1883. – 70 с.
16. Білецька В. Етнографізм у творах Я. Щоголева / В. Білецька // Науковий збірник Харківської науково-дослідчої катедри історії України / [за ред. акад. Д. Багалія, проф. : О. Ветухова, М. Плевака, С. Таранушенка, М. Яворницького]. – Х. : Рух, 1924. – С. 123–142.
17. Білецький О. До розуміння творчості Я. Щоголева / Олександр Білецький // Білецький О. Зібрання творів : у 5 т. / Олександр Білецький – К. , 1965. – Т. 2 : Українська література ХІХ – початку ХХ століття. – 1965. – С. 565–578.
18. Білоус П. Вступ до літературознавства : навч. посіб. / П. В. Білоус. – К. : ВЦ “Академія”, 2011. – 336 с.
19. Бовсунівська Т. Феномен українського романтизму / Тетяна Бовсунівська – К. : Київ. ін-т «Слов’янський ун-т», 1997. – Ч. 1 : Етногенез і теогенез. – 1997. – 155 с.
20. Бовсунівська Т. Феномен українського романтизму / Тетяна Бовсунівська – К. : Київ. ін-т «Слов’янський ун-т», 1998. – Ч. 2 : Ейдетика. – 1998. – 109 с.

21. Бовсунівська Т. Історія української естетики першої половини ХІХ століття / Тетяна Бовсунівська – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2001. – 344 с.

22. Большая советская энциклопедия : у 30 т. / [гл. ред. А. М. Прохоров]. – [изд. 3-е]. – М. : «Советская энциклопедия». – Т. 29. – 1978. – 640 с.

23. Бондар М. Яків Щоголев / М. Бондар // Історія української літератури ХІХ століття : підручник : у 2 кн. / [М. Г. Жулинський, М. П. Бондар, Т. І. Гундорова та ін.; за ред. М. Г. Жулинського]. – К. : Либідь, 2006. – Кн. 2. – 2006. – С. 505–522.

24. Борзенко О. Поезія українського романтизму / О. І. Борзенко // Поезія українського романтизму / [уклад. та передмова Борзенко О. І.]. – К. : ТОВ «Елібре», 2008. – С. 3–10.

25. Борзенко О. Сентиментальна «провінція» (Нова українська література на етапі становлення) / Олександр Іванович Борзенко. – Харків, 2006. – 322 с.

26. Боровиковський Л. Повне зібрання творів. Балади. Пісні. Думи. Байки й прибаутки. Приказки та загадки. Твори й переклади російською мовою. Листи / Левко Іванович Боровиковський; [впорядкування і примітки С.А. Крижанівського і П. Ротача, редактор С.А. Крижанівський]. – К. : Наукова думка, 1967. – 280 с.

27. Бородінова М. Поезія Т. Шевченка в аспекті рецепції образів і мотивів Старого заповіту / Маргарита Бородінова // Донецький вісник наукового товариства ім. Шевченка. Література. Т. 23. – Донецьк : Східний видавничий дім, 2008. – С. 207–215.

28. Браславський С. Яків Щоголів / Сергій Браславський // Соціалістична Харківщина. – 1946. – № 62. – С. 4.

29. Бурмака В. Непривітаний співець Слобожанщини / В. Бурмака // Панорама. – 1998. – № 48. – С. 14.

30. Ванслов В. Эстетика романтизма / Виктор Владимирович Ванслов. – М. : Искусство, 1966. – 403 с.

31. Введение в литературоведение : учеб. для филол. спец. ун-тов / [под ред. Г. Н. Поспелова]. – [3-е изд., испр. и доп.]. – М. : Высшая школа, 1988. – 528 с.

32. Вертій О. Побутово-психологічна течія і особливості типізації в українській літературі 70–90-х рр. XIX ст. / Олексій Вертій // Дивослово. – 2004. – № 12. – С. 62–66.

33. Вертій О. Світогляд народу і становлення національної ідеї в українському письменстві 70–90-х рр. XIX ст. / Олексій Вертій // Українська література в ЗОШ. – 2004. – № 12. – С. 2–10.

34. «...Віддати зумієм себе Україні» : Листування Трохима Зіньківського з Борисом Грінченком / [вступ. ст. С. С. Кіраля]. – Київ, Нью-Йорк. – 2004. – 520 с.

35. Волинський П. Теоретична боротьба в українській літературі (перша половина XIX ст.) / П. Волинський. – К., 1959. – 440 с.

36. Волинський П. Життя і творчість Я. І. Щоголева / П. К. Волинський // Щоголев Я. Твори. – К. : Державне видавництво художньої літератури, 1961. – С. 3–30.

37. Волинський П. Український романтизм у зв'язку з розвитком романтизму в слов'янських літературах / П. К. Волинський. – К. : Радянська школа, 1963. – 52 с.

38. Волинський П. Яків Щоголев / П. К. Волинський // Матеріали до вивчення історії української літератури : у 5 т. / [упоряд. П. М. Комишанченко]. – К. : Радянська школа, 1960. – Т. 3. Література другої половини XIX ст. – 1960. – С. 456–476.

39. Волков И. Творческие методы и художественные системы / И. Ф. Волков – М. : Искусство, 1978. – 264 с.

40. Вопросы романтизма в советском литературоведении. Библиографический указатель. 1956–1968 гг. – Казань : Издательство Казанского университета, 1970. – 172 с.

41. Г. г–а. Яків Іванович Щоголів. Посмертна згадка / Г. г–а. (Хоткевич Г.) // Літературно-науковий вісник. – Л. : Друкарня Наукового товариства імені Шевченка. – 1898. – Т. III. – С. 47–49.

42. Гайдук С. Бестіарій епохи романтизму : сутність символічної парадигми : монографія / С. Є. Гайдук. – Дрогобич : Посвіт, 2010. – 160 с.

43. Гайдук С. Символічна парадигма романтичного бестіарію та проблеми її інтерпретації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.06 «Теорія літератури» / Світлана Євгенівна Гайдук. – К., 2010. – 20 с.

44. Галич О. Теорія літератури : підручник / [Олександр Галич, Віталій Назарець, Євген Васильєв; за наук. ред. О. Галича]. – К. : Либідь, 2001. – 488 с.

45. Гегель Г. Сочинения : в 14 т. / Г. В. Гегель. – М., 1959. – Т. 13. – 487 с.

46. Генік-Березовська З. Грані культур. Бароко. Романтизм. Модернізм / Зіна Генік-Березовська; [пер. з чес. Г. Сиваченко; вступ. ст. М. Коцюбинської]. – К. : Гелікон, 2000. – 368 с.

47. Г-ко В. «Ворскло», лірна поезія Я. Щоголева / В. Г-ко (Горленко В.) // Киевская старина. – 1884. – Т. 8. – С. 151–154.

48. Гнатюк М. Проблеми українського романтизму в історико-теоретичній спадщині Івана Франка / Михайло Гнатюк // Вісник Львівського національного університету ім. І. Франка. – 2004. – Вип. 35. – С. 123–129.

49. Головінов В. Поетичні струни Щоголіва // Духовні джерела Слобожанщини / В. П. Головінов, П. Л. Гомон. – Х. : Прапор, 1998. – С. 74.

50. Горленко В. «Ворскло», лірна поезія Я. Щоголева / В. Горленко // Матеріали до вивчення історії української літератури : у 5 т. / [упоряд. П. М. Комишанченко]. – К. : Радянська школа, 1960. – Т. 3. Література другої половини XIX ст. – 1960. – С. 454–456.

51. Грабович Г. До історії української літератури : Дослідження, есе, полеміка / Григорій Грабович. – К., 1997. – 604 с.

52. Гуляев Н. Теория литературы : учеб. пособие для филол. спец. пед. ин-тов / Н. А. Гуляев. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М. : Высшая школа, 1985. – 271 с.

53. Гуляев Н. Теория литературы в связи с проблемами эстетики / [Н. А. Гуляев, А. Н. Богданов, Л. Г. Юдкевич]. – М. : Высшая школа, 1970. – 380 с.

54. Гюго В. Предисловие к “Кромвелю” / В. Гюго // Гюго В. Собрание сочинений : в 15 т. / В. Гюго; [под. ред. В. Н. Николаева, А. И. Пузикова, М. С. Трескунова]. – М. : Художественная литература, 1956. – Т. 14. – С. 317.

55. Даниленко І. Молитва як літературний жанр : генеза та еволюція : монографія / І. І. Даниленко. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2008. – 304 с.

56. Дмитриев А. Теория западно-европейского романтизма / А. С. Дмитриев // Литературные манифесты западно-европейских романтиков / [под ред. А. С. Дмитриева]. – М. : Изд-во Московского ун-та, 1980. – С. 5–43.

57. Дорошкевич О. Нотатки про Я. Щоголева / Олександр Дорошкевич // Життя і революція. – 1926. – № 4. – С. 70–78.

58. Єременко О. Яків Щоголев / О. Р. Єременко // Літературне краєзнавство : навчальний посібник / [упор. : Н. П. Каменський, С. М. Стаховський]. – Суми, 2002. – С. 17–30.

59. Єфремов С. Історія українського письменства / Сергій Єфремов. – К. : Femina, 1995. – 688 с.

60. Задорожна Л. Естетичне пізнання людини в поезії Я. Щоголева / Л. М. Задорожна // Літературознавчі студії. – 2011. – Вип. 35. – С. 198–213.

61. Задорожна Л. Романтичний герой Я. Щоголева : самотність у часі й просторі / Л. М. Задорожна // Літературознавчі студії. – 2011. – Вип. 35. – С. 136–142.

62. Зайцев Б. Щоголев (Щоголів) Яків Іванович / Б. П. Зайцев // Вихованці Харківського університету. Бібліографічний довідник. – Х. : Авто-Енергія, 2004. – С. 225–226.

63. Зайцев В. Я. І. Щоголів – студент Харківського університету / В. П. Зайцев, Б. І. Посохов // Всеукраїнська науково-методична конференція. Шляхи розвитку мистецтва та культури Слобожанщини. Проблеми історії, теорії, практики : тези доповідей. – Х., 1993. – С. 117–118.

64. Закувала зозуленька. Антологія української народної творчості : Пісні, прислів'я, загадки, скоромовки : для старшого шкільного віку / [упоряд., передм. та прим. док. філол. н. Н. С. Шумади]. – К. : Веселка, 1989. – 606 с.

65. Зеров М. М. І. Костомаров // Зеров М. Твори : в 2 т. / Микола Зеров – К. : Дніпро, 1990. – Т. 2 : Історико-літературні та літературознавчі праці. – 1990. – С. 80–86.

66. Зеров М. Непривітаний співець (Я. Щоголів) // Зеров М. Від Куліша до Винниченка / М. Зеров. – К. : Видавництво «Культура», 1929. – С. 47–71.

67. Зеров М. Непривітаний співець (Я. Щоголів) // Зеров М. Твори в двох томах / Микола Зеров. – Т. 2. Історико-літературні та літературознавчі праці. – К. : Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1990. – С. 294–323.

68. Зеров М. Три пори українського романтизму // Зеров М. Твори в двох томах / Микола Зеров. – Т. 2. Історико-літературні та літературознавчі праці. – К. : Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1990. – С. 74–76.

69. Зеров М. Українські теми в російській літературі 20–30-х років // Зеров М. Твори в двох томах / Микола Зеров. – Т. 2. Історико-літературні та літературознавчі праці. – К. : Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1990. – С. 100–107.

70. Зеров М. Харківський гурток. А. Л. Метлинський // Зеров М. Твори в двох томах / Микола Зеров. – Т. 2. Історико-літературні та літературознавчі праці. – К. : Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1990. – С. 77–80.

71. Ільницький М. Між думкою і світлом / Микола Ільницький // Слово і час. – 1999. – № 10. – С. 89–91.

72. Історія української культури / [під заг. ред. І. Крип'якевича]. – К. : АТ «Обереги». – IX Зшиток. – 1993. – 48 с.

73. Історія української літератури (Перші десятиріччя ХІХ століття) : підручник / [П. П. Хропко, О. Д. Гнідан, П. І. Орлик та ін.]. – К. : Либідь, 1992. – 512 с.

74. Історія української літератури другої половини ХІХ ст. / [за ред. В. М. Поважної, М. С. Грицяя]. – [Видання друге]. – К. : Видавництво при Київському державному університеті видавничого об'єднання «Вища школа», 1986. – 432 с.

75. Історія української літератури першої половини ХІХ століття : навчальний посібник / [В. О. Кравченко, О. Р. Єременко]. – Суми : Видавництво Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка, 2009. – 224 с.

76. Історія української літератури та літературно-критичної думки першої половини ХІХ століття : підручник / [за ред. О. А. Галича]. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 365 с.

77. Історія української літератури ХІХ ст. (70–90-ті роки) : у 2 кн. : підручник / [О. Гнідан, Л. Дем'янівська, С. Кіраль та ін.; за ред. О. Гнідан]. – К. : Вища школа, 2003. – Кн. 2. – 2003. – 439 с.

78. Історія української літератури ХІХ століття : підручник : у 2 кн. / [М. Г. Жулинський, М. П. Бондар, Т. І. Гундорова та ін.; за ред. М. Г. Жулинського]. – К. : Либідь, 2005. – Кн. 1. – 2005. – 656 с.

79. Історія української літератури : у 2 т. – Т. 1 : Дожовтнева література / [М. Бондар, О. Гончар, М. Грицюта та ін.] – К. : Наукова думка, 1987. – 632 с.

80. Історія української літератури : у 2 т. – Т. 1 : Дожовтнева література / [О. І. Білецький, М. Д. Бернштейн, М. К. Гудзій та ін.]. – К. : Видавництво Академії наук Української РСР, 1955. – С. 566–569.

81. Історія української літератури. ХІХ століття : навч. посібник : у 3 кн. / [за ред. М. Т. Яценка]. – К. : Либідь, 1995. – Кн. 1. – 1995. – 368 с.

82. Історія Харківського університету (1804–2006) : у 3 ч. : Сист. бібліогр. покажч. / [уклад. : М. Г. Швалб, В. Д. Прокопова, С. Б. Глибицька,

М. М. Красиков, Р. А. Ставинська, О. О. Авксентьева, М. П. Валюконіс, Р. Г. Найко]. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2007. – 770 с.

83. Калениченко Н. Українська література XIX ст. Напрями, течії / Н. Л. Калениченко. – К. : Наукова думка, 1977. – 316 с.

84. Камінчук О. Поетика української романтичної лірики (Проблеми просторової організації поетичного тексту) / Ольга Камінчук. – К. : ТОВ «ЛТД», 1998. – 160 с.

85. Каспрук А. Яків Щоголев. Нарис життя і творчості / А. А. Каспрук – К. : Видавництво АН УРСР, 1958. – 119 с.

86. Качуровський І. Генерика та архітектоніка / Ігор Качуровський. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – Кн. II. – 376 с.

87. Кирилович Р. Чиновник і тонкий лірик, поет Яків Щоголів / Ростислав Кирилович // Вісті Дергачівщини. – 2006. – 22 липня. – С. 9.

88. Кирилюк Є. Невідома збірка Віктора Забіли / Є. П. Кирилюк // Матеріали до вивчення історії української літератури. В 5 т. / [упоряд. І. П. Скрипник, П. М. Сіренко]. – К. : Радянська школа. – Т. 2. Література першої половини XIX ст. – 1961. – С. 322–329.

89. Коваленко О. Яків Іванович Щоголів / О. Коваленко // Українська Муза : Поетична антологія. Од початку до наших днів / [під ред. О. Коваленко]. – К., 1993. – Вип. 2. – Ст. 215–218.

90. Козак С. Український преромантизм (Джерела, замовлення, контексти, витоки) / С. Козак. – Варшава, 2003. – 226 с.

91. Комаринець Т. Ідейно-естетичні основи українського романтизму (проблема національного та інтернаціонального) / Т. І. Комаринець. – Л. : Вища школа, 1983. – 224 с.

92. Коряк В. Нарис історії української літератури. I. Література передбуржуазна / Володимир Коряк. – [2-е змінене видання]. – Х., 1927 ; фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен, 1994. – 426 с.

93. Коряк В. Нарис історії української літератури. II. Література буржуазна / Володимир Коряк. – Х., 1929 ; фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен, 1994. – 620 с.

94. Косарик Д. Яків Щоголів – патріот от Слобожанщини / Дм. Косарик // Україна. – 1943. – № 6. – С. 35.

95. Костомаров М. Слов'янська міфологія. Вибрані праці з фольклористики й літературознавства / М. І. Костомаров. – К. : Либідь, 1994. – 384 с.

96. Костомаров М. Твори : в 2 т. / М. І. Костомаров. – К. : Дніпро, 1990. – Т. 1 : Поезії ; Драми ; Оповідання / [упоряд. В. Л. Смілянська]. – 1990. – 538 с.

97. Кочерга С. Південний берег Криму в житті і творчості українських письменників / С. О. Кочерга. // Режим доступу : <http://www.vesna.org.ua/txt/kochergas/metod.html>.

98. Краткая литературная энциклопедия : в 9 т. / [гл. ред. А. А. Сурков]. – М. : Советская энциклопедия, 1962-1978. – Т. 6. – 1971. – 1040 стб.

99. Краткая литературная энциклопедия : в 9 т. / [гл. ред. А. А. Сурков]. – М. : Советская энциклопедия, 1962-1978. – Т. 8. – 1975. – 1136 стб.

100. Крижанівський С. «Украинские мелодики» Миколи Маркевича в початках українського романтизму XIX ст. / С. Крижанівський // Сучасність. – 1993. – № 2. – С. 145–155.

101. Крижанівський С. Амвросій Могила та Ієремія Галка / Степан Крижанівський // Могила А., Галка І. Поезії. – К. : Радянський письменник, 1972. – С. 3–32.

102. Куліш П. Первоцвіт Щоголева і Кузьменка / Пантелеймон Куліш // Історія української літературної критики та літературознавства. Хрестоматія. У трьох книгах. Книга перша : Навч. посібник / [упоряд. П. М. Федченко, М. М. Павлюк, Т. В. Бовсунівська; за ред. П. М. Федченка] – К. : Либідь, 1996. – С. 301–303.

103. Куліш П. Первоцвіт Щоголева і Кузьменка. Слово от издателя / Пантелеймон Куліш // Хата. – СПб., 1860. – С. 2–3.

104. Лапко О. Антитетичність художнього часу як атрибут романтичного мислення (на матеріалі “історіософських” поезій Якова Щоголева) / О. А. Лапко // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Філологічні науки. – 2010. – № 11. – С. 129–136.

105. Лапко О. Ліричний портрет як жанр (на матеріалі поезії Якова Щоголева) / О. А. Лапко // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Філологічні науки. – 2010. – № 5. – С. 89–96.

106. Лапко О. «Національна туга» як ракурс осмислення історії в поезії Якова Щоголева / О. А. Лапко // Режим доступу : http://www.rusnauka.com/12_ENXXI_2010/Philologia/65346.doc.htm.

107. Лапко О. Поетичний світ Якова Щоголева: песимізм як константа світобачення / О. А. Лапко // Режим доступу : http://www.rusnauka.com/19_DSN_2010/Philologia/69861.doc.htm.

108. Лапко О. Проблема митця і мистецтва в рецепції Якова Щоголева / О. А. Лапко // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Філологічні науки. Ч. III. – 2011. – № 3. – С. 154–161.

109. Лапко О. Релігієсофське осмислення буття людини в поезії Якова Щоголева / О. А. Лапко // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Філологічні науки. Ч. I. – 2009. – № 3. – С. 98–104.

110. Лапко О. Сюжети «народних оповідань» в поетичній обробці Якова Щоголева / О. А. Лапко // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Філологічні науки. – 2009. – № 18. – С. 71–76.

111. Лапко О. Художня функція образу природи в поезії Якова Щоголева / О. А. Лапко // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Філологічні науки. – 2009. – № 14. – С. 96–104.

112. Легіт А. Видатний поет пошевченківської доби / Андрій Легіт // Визвольний шлях. Суспільно-політичний, науковий і літературний місячник. – 1998. – № 6. – С. 705–707.

113. Лепкий Б. Яків Щоголів / Богдан Лепкий // Щоголів Я. Вибір творів. З портретом автора та вступною статтею Богдана Лепкого. – Ч. 44. – Берлін,

1924. / Збагачений репринт книжки видавництва «Українське слово». – К. : Редакційно-видавничий центр «Горудень», 1998. – С. 4–17.

114. Лесик В. Із спостережень над ритмікою поезій Якова Щоголева / В. В. Лесик // Питання художньої майстерності в творах українських письменників. – Л. : Видавництво Львівського університету, 1958. – С. 76–88.

115. Лесин В. Короткий словник літературознавчих термінів / В. М. Лесин, О. С. Пулинець. – К. : Радянська школа, 1961. – 370 с.

116. Літературознавча енциклопедія : [у двох томах] / [авт.-уклад. Ю. І. Ковалів]. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – Т. 2. – 624 с. (Енциклопедія ерудита).

117. Літературознавчий словник-довідник / [Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін.]. – К. : ВЦ «Академія», 1997. – 752 с.

118. Логвин Г. Релігійний (християнський) романтизм і його вираження в літературі (проза П. Куліша, М. Костомарова, Я. Івашкевича). Міф і ноосфера / Григорій Логвин // Українська мова і література в школі. – 2000. – № 6. – С. 64–69.

119. Логвіненко Л. Невиправний романтик Яків Щоголев / Леонід Логвіненко // Слобідський край. – 2003. – № 209. – С. 4.

120. Майборода Н. Традиції європейського романтизму в українській літературі кінця XIX – початку XX ст. / Н. Майборода // Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. – Т. 27. – Донецьк : Український культурологічний центр, Східний видавничий дім, 2009. – С. 47–59.

121. Максимовичъ М. Сборникъ украинскихъ пѣсень / Михайло Максимовичъ. – К., 1849. – Ч. 1. – 115 с.

122. Маланюк Є. Пізній лавр (Я. І. Щоголів) // Маланюк Є. Книга спостережень : статті про літературу / Євген Маланюк. – К., 1997. – С. 167–168.

123. Маленко О. Український романтизм : філософія, естетика, поетика / О. Маленко // Вивчаємо українську мову та літературу. – 2007. – № 2. – С. 4–7.

124. Маслов І. Щоголев (Щоголів) Яків Іванович / І. Маслов // Слобожанщина. – 1997. – № 4. – С. 143–144.

125. Метлинский А. Заметки относительно южнорусского языка / А. Метлинский // Історія української літературної критики та літературознавства. Хрестоматія. У трьох книгах. Книга перша : Навч. посібник / [упоряд. П. М. Федченко, М. М. Павлюк, Т. В. Бовсунівська; за ред. П. М. Федченка] – К., 1996. – С. 138–141.
126. Метлинский А. Народные южнорусские песни / А. Метлинский. – К. : Унив. тип. – 1854. – 472, IV с.
127. Метлинський А. Южный русскій зборникъ / Амвросій Метлинський. – Х., 1848. – 93 с.
128. Могила А., Галка І. Поезії / Амвросій Могила, Ієремія Галка – К. : Радянський письменник, 1972. – 334 с.
129. Наєнко М. Про пафосний романтизм ... без пафосу / Михайло Наєнко // Слово і час. – 2005. – № 9. – С. 78–81.
130. Наєнко М. Романтичний епос : Ефект романтизму і українська література / Михайло Кузьмович Наєнко. – [2-е вид., зі змін. й доп.]. – К. : Просвіта, 2000. – 379 с.
131. Наєнко М. Романтизм // Художня література України. Від міфів до модерної реальності / Михайло Наєнко. – К. : Просвіта, 2008. – С. 229–335.
132. Наливайко Д. Мазепа в європейській літературі XVIII–XIX ст. : історія і міт / Дмитро Наливайко // Наливайко Д. Компаративістика й історія літератури / Дмитро Наливайко. – Х. : Наукове видавництво «Акта», 2007. – С. 138–183.
133. Наливайко Д. Зарубіжна література XIX сторіччя. Доба романтизму : підручник / Д. С. Наливайко, К. О. Шахова. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2001. – 416 с.
134. Наливайко Д. Искусство : Направления, течения, стили / Д. С. Наливайко. – К. : Мистецтво, 1981. – 287 с.
135. Нахлік Є. Пантелеймон Куліш : Особистість, письменник, мислитель : у 2 т. / Євген Казимирович Нахлік. – К. : Український письменник, 2007. – 463 с.

136. Нахлік Є. Українська романтична проза 20–60-х років XIX ст. / Є. К. Нахлік. – К. : Наукова думка, 1988. – 318 с.
137. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу. Ескіз української міфології / Іван Нечуй-Левицький. – К. : АТ «Обереги», 1992. – 88 с.
138. Ніколенко О. Літературні епохи, напрями, течії / О. М. Ніколенко, В. І. Мацапура. – К. : Педагогічна преса, 2004. – 128 с.
139. Ніколенко О. Романтизм у поезії Г. Гейне, Дж. Г. Байрона, А. Міцкевича, Г. Лонгфелло / О. М. Ніколенко. – Х. : Веста : Видавництво «Ранок», 2003. – 176 с.
140. Новалис Фрагменты / Новалис // Литературные манифесты западно-европейских романтиков / [под ред. А.С. Дмитриева]. – М. : Изд-во Московского ун-та, 1980. – С. 94–107.
141. Новик О. Мотиви та образи творів Якова Щоголева : проявлення традиції / Ольга Новик // Слово і час. – 2010. – № 8. – С. 115–121.
142. Огієнко І. Історія української літературної мови / І. Огієнко // [упор., авт. передмови і коментарів М. С. Тимошик]. – [2-ге вид., випр.]. – К. : Наша культура і наука, 2004. – 436 с.
143. Огоновський О. Історія літератури руської [української] / Омелян Огоновський. – Ч. II. (1-3). – Вік XIX (Поезія, Драма). – Львів, 1889. / Фотопередрук Олекси Горбача. – Мюнхен, 1991. – 961 с.
144. Павличко С. Український романтизм : тяглість наряду як естетичний тупик / Соломія Павличко // Українська література. Матеріали I конгресу МАУ. – К. : АТ «Обереги», 1995. – С. 94–100.
145. Паласюк М. Ідеї німецького романтизму в українській духовній культурі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.05. «Історія філософії» / Михайло Іванович Паласюк. – Л., 2001. – 12 с.
146. Петров Н. Очерки из истории украинской литературы XIX столетия / Н. И. Петров – К. : Типография И. и А. Давиденко, 1884. – 457 с.

147. Пирогова К. Художня інтерпретація образу козацтва в українській поезії другої половини XIX – початку XX ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.01.01. «Українська література» / Кристина Михайлівна Пирогова. – Дніпропетровськ, 2009. – 22 с.

148. Пільгук І. Його слово піснею стало / Іван Пільгук // Українська література. – 1945. – № 6. – С. 148–155.

149. Пільгук І. Співець Слобожанщини / Іван Пільгук // Щоголів Я. Вибране. – К., 1971. – С. 5–20.

150. Пільгук І. Століття «Молодика» (Із історії української журналістики) / Ів. Пільгук // Україна. – 1943. – № 7. – С. 38.

151. Пільгук І. Струни поетичного слова / Іван Пільгук // Щоголів Я. Чередничка : вибрані твори. – К., 1968. – С. 3–16.

152. Погребенник В. Видатний майстер поетичного відображення старожитностей України (До 170-річчя від народження Якова Щоголева) / Володимир Погребенник // Народна творчість та етнографія. – 1993. – № 5–6. – С. 13–19.

153. Погребенник В. Ф. Фольклоризм української поезії (остання третина XIX – перші десятиліття XX століття) : посібник / Володимир Погребенник. – К. : Юніверс, 2002. – 158 с.

154. Погребняк В. Поет-лірик, поет-епік / Володимир Погребняк // Історичний календар. – К., 1997. – С. 164–165.

155. Погрібний А. «Чеснота новизни» Я. Щоголева // Погрібний А. Класики не зовсім за підручником / Анатолій Погрібний. – К. : Школяр, 2000. – С. 31–52.

156. Погрібний А. Яків Щоголів // Погрібний А. Літературні явища і з'яви (Статті. Портрети. Силуети. наближення). / Анатолій Погрібний. – К. : «Майстерня книги», «Оранта», 2009. – С. 164–234.

157. Погрібний А. Яків Щоголев. Нарис життя і творчості / А. Г. Погрібний. – К. : Дніпро, 1986. – 166 с.

158. Поэзія славянъ. Сборникъ лучшихъ поэтическихъ произведеній славянскихъ народовъ въ переводахъ русскихъ писателей / [изд. под ред. Ник. Вас. Гербеля]. – СПб., 1871. – 548 с.

159. Поезія українського романтизму / [уклад. та передмова Борзенко О. І.]. – К. : ТОВ «Елібре», 2008. – 480 с.

160. Поети пошевченківської доби / [упор., вступна стаття та коментарі А. І. Костенка]. – К. : Радянський письменник, 1961. – 475 с.

161. Поліщук В. Яків Щоголів у лектурі Павла Филиповича / В. Поліщук // Слово і час. – 2009. – № 1. – С. 67–70.

162. Поліщук Я. Слобожанський хуторянин (Яків Щоголів) // Поліщук Я. Пейзажі людини : монографія / Ярослав Поліщук. – Х. : Акта, 2008. – С. 143–166.

163. Полотай А. До історії видання творів Я. І. Щоголева / А. М. Полотай // Питання текстології. Поезія і проза. – К., 1980. – С. 185–251.

164. Прусова М. Проблема смерті в російській поезії першої половини ХІХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.02 «Російська література» / Марія Олександрівна Прусова. – Сімферополь, 2001. – 21 с.

165. Пыпин А. История славянских литератур : в 2 т. / А. Н. Пыпин, В. Д. Спасович. – [2-е изд.]. – СПб., 1879. – Т. 1. – 449 с.

166. Рильський М. Від давнини до сучасності // Зібрання творів : у 20 т. / М. Рильський. – К. : Наукова думка, 1983–1990. – Т. 13. Літературно-критичні статті. – 1986. – С. 387–391.

167. Рильський М. Українська поезія дожовтневої пори / М. Рильський // Рильський М. Зібрання творів : у 20 т. / М. Рильський. – К. : Наукова думка, 1983–1990. – Т. 12. Літературно-критичні статті. – 1986. – С. 250–287.

168. Русский романтизм : учебное пособие для филол. специальностей ун-тов и пед. ин-тов / [под ред. Н. А. Гуляева]. – М. : Высшая школа, 1974. – 360 с.

169. С. Р. Литературныя характеристики мѣсныхъ писателей / С. Р. (Русова С.) // Харьковскія губ. вѣдомости. – 1891. – № 86. – С. 2.
170. Сасина М. «А в час передсмертний скажу Україні : Тобі і могила моя...» / Марія Сасина // Столиця. – 2003. – № 46. – С. 24.
171. Сахаров В. Страницы русского романтизма : книга статей / В. И. Сахаров. – М. : Советская Россия, 1988. – 352 с.
172. Свириденко О. Романтична парадигма творчої діяльності Амвросія Метлинського : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01. «Українська література» / Оксана Михайлівна Свириденко. – К., 2002. – 18 с.
173. Скрипник І. А. Л. Метлинський / І. П. Скрипник // Матеріали до вивчення історії української літератури : в 5 т. / [упоряд. І. П. Скрипник, П. М. Сіренко]. – К. : Радянська школа, 1961. – Т. 2. Література першої половини ХІХ ст. – 1961. – С. 302–312.
174. Словарь литературоведческих терминов / [ред.-сост. : Л. И. Тимофеев, С. В. Тураев]. – М. : Просвещение, 1974. – 515 с.
175. Софронова Л. Культура сквозь призму поэтики / Л. А. Софронова. – М. : Языки славянских культур, 2006. – 832 с.
176. Срезневский И. Запорожская старина / И. И. Срезневский. – Х., 1833., ч. 1, кн. 1.–132 с.; 1833., ч. 1, кн. 2. – 140 с.; 1834, ч. 1, кн. 3. – 168 с.; 1834., ч. 2, кн. 1 – 82 с.; 1835., ч. 2, кн. 2. – 184 с.; 1838, ч. 2, кн. 3. – 164 с.
177. Сталь де А.-Л.-Ж. О Германии / А.-Л.-Ж. де Сталь // Литературные манифесты западно-европейских романтиков / [под ред. А. С. Дмитриева]. – М. : Изд-во Московского ун-та, 1980. – С. 383–391.
178. Сталь де А.-Л.-Ж. О литературе в ее связи с общественными установлениями / А.-Л.-Ж. де Сталь // Литературные манифесты западно-европейских романтиков / [под ред. А. С. Дмитриева]. – М. : Изд-во Московского ун-та, 1980. – С. 374–383.
179. Стеценко Л. Таємниця однієї дати // Стеценко Л. Таємниці розгадано. Оповідання літературознавця / Л. Стеценко. – К. , 1966. – С. 70–83.

180. Стус В. До проблеми творчої індивідуальності письменника // Стус В. Твори : у 4 т. 6 кн. / В. Стус. – Львів : Просвіта, 1994. – Т. 4. – 1994. – С. 209–229.
181. Сумцов М. Слобожане. Історично-етнографічна розвідка / М. Ф. Сумцов. – Х. : Союз, 1918. – 240 с.
182. Сумцовъ Н. Щоголевъ / Н. Сумцовъ // Энциклопедическій словарь / [Ф. А. Брокгаузъ, И. А. Ефрон]. – СПб., 1904. – Т. 40. – С. 88–89.
183. Сучасний тлумачний словник української мови : 65 000 слів / [за заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В. В. Дубічинського]. – Х. : ВД «Школа», 2006. – 1008 с.
184. Тamarченко Н. Теоретическая поэтика : понятия и определения / Н. Д. Тamarченко. – М. , 1999. – 300 с.
185. Твори Амвросія Метлинського і Миколи Костомарова. – Л. : Просвіта, 1906. – 481 с.
186. Тетерина Д. Романтизм – стиль української літератури / Дарина Тетерина. – К. : Видавництво «Рада», 1997. – 251 с.
187. Ткаченко А. Мистецтво слова : вступ до літературознавства : підручник для студентів гуманітарних спеціальностей вищих навчальних закладів / А. Ткаченко – [2-е вид., випр. і доповн.]. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2003. – 448 с.
188. Ткачук М. Українська поезія останньої третини ХІХ століття : основні тенденції розвитку й естетична стратегія / М. П. Ткачук. – Тернопіль : ТДПУ, 1998. – 80 с.
189. Томашевский Б. Теория литературы. Поэтика : учеб. пособие / Б. В. Томашевский. – М. : Аспект Пресс, 1996. – 334 с.
190. Українські поети-романтики 20–40-их рр. ХІХ ст. / [упор., підготовка текстів, біографічні довідки і примітки канд. філол. наук Б. А. Деркач та доктор філол. наук С. А. Крижанівський; вступна стаття професора Ієремії Айзенштока]. – К. : Дніпро, 1968. – 636 с.

191. Українські поети-романтики. Поетичні твори / [упор. і прим. М. Л. Гончарука ; редактор тому М. Т. Яценко ; ред. колегія І. О. Дзевєрін (голова), О. Т. Гончар, Ю. Е. Григор'єв (секретар), В. Г. Дончик, М. Г. Жулинський (заст. голови) та ін.]. – К. : Наукова думка, 1987. – 592 с.
192. Федоров Ф. Романтический художественный мир : пространство и время / Ф. П. Федоров. – Рига : Зинатне, 1988. – 456 с.
193. Филипович П. Етнографічне непорозуміння з віршем Я. Щоголева / П. Филипович // Етнографічний вісник. – 1929. – № 8. – С. 248–250.
194. Филипович П. Літературно-критичні статті / П. Филипович. – К. : Дніпро, 1991. – 270 с.
195. Филипович П. Рец. на кн. Я. Щоголів. Поезії / П. Филипович // Життя й революція. – 1926. – № 11. – С. 104–105.
196. Филипович П. Шевченко і Щоголів / П. Филипович // Глобус. – 1928. – № 13. – С. 198.
197. Франко І. Zarysy ruchu literackiego Rusinów. «Atheneum», 1885, czerwiec, lipiec i sierpień / І. Я. Франко // Франко І. Я. Зібрання творів : у 50 т. / І. Я. Франко; [ред. Є. П. Кирилюк, Б. А. Деркач та ін.]. – К. : Наукова думка, 1976–1986. – Т. 26. – 1980. – С. 352–356.
198. Франко І. Александр Афанасьев-Чужбинский / І. Я. Франко // Матеріали до вивчення історії української літератури : в 5 т. / [упоряд. І. П. Скрипник, П. М. Сіренко]. – К. : Радянська школа. – Т. 2. Література першої половини ХІХ ст. – 1961. – С. 330–334.
199. Франко І. Костомаров / І. Я. Франко // Матеріали до вивчення історії української літератури : в 5 т. / [упоряд. І. П. Скрипник, П. М. Сіренко]. – К. : Радянська школа. – Т. 2. Література першої половини ХІХ ст. – 1961. – С. 314–315.
200. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. / І. Я. Франко // Франко І. Я. Зібрання творів : у 50 т. / І. Я. Франко; [ред. Є. П. Кирилюк, Б. А. Деркач та ін.]. – К. : Наукова думка. – Т. 41. – 1984. – С. 194–470.

201. Франко І. Поезія Віктора Забіли / І. Я. Франко // Матеріали до вивчення історії української літератури : в 5 т. / [упоряд. І. П. Скрипник, П. М. Сіренко]. – К. : Радянська школа. – Т. 2. Література першої половини ХІХ ст. – 1961. – С. 316–322.
202. Франко І. Українська література за 1898 р. / І. Я. Франко // Франко І. Я. Зібрання творів : у 50 т. / І. Я. Франко; [ред. Є. П. Кирилюк, Б. А. Деркач та ін.]. – К. : Наукова думка. – Т. 32. – 1981. – С. 7–13.
203. Франко И. Южнорусская литература / Иванъ Франко // Энциклопедическій словарь / [Ф. А. Брокгаузъ, И. А. Ефрон]. – СПб., 1904. – Т. 41. – С. 300–326.
204. Франко І. Южнорусская литература / І. Франко // Франко І. Я. Зібрання творів : у 50 т. / І. Я. Франко; [ред. Є. П. Кирилюк, Б. А. Деркач та ін.]. – К. : Наукова думка. – Т. 41. – 1984. – С. 101–161.
205. Хавкіна Л. Романтичний герой в українській поезії 20–40-х рр. ХІХ ст. : міфопоетичний аспект / Л. М. Хавкіна // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – 2004. – Вип. 39. – С. 102–105.
206. Хавкіна Л. Українська романтична поезія кінця 20-х – початку 40-х рр. ХІХ ст. : міфопоетичний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Любов Марківна Хавкіна. – Харків, 2003. – 18 с.
207. Хализев В. Теория литературы : учебник / В. Е. Хализев. – [3-е изд., испр. и доп.]. – М. : Высшая школа, 2002. – 437 с.
208. Халімончук А. Нарис української літератури ХІХ ст. / А. М. Халімончук. – Л. : Львів, 1958. – 126 с.
209. Харківська школа романтиків / [редакція, вступні статті й примітки А. Шамрая]. – Х. : Державне видавництво України, 1930. – Т. 1. – 1930. – 276 с.
210. Харківська школа романтиків / [редакція, вступні статті й примітки А. Шамрая]. – Х. : Державне видавництво України, 1930. – Т. 2. – 1930. – 224 с.
211. Харківська школа романтиків / [редакція, вступні статті й примітки А. Шамрая]. – Х. : Державне видавництво України, 1930. – Т. 3. – 1930. – 354 с.

212. Хом'як Т. Художня модель світу в поезії Якова Щоголева / Т. В. Хом'як // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Філологічні науки. Ч. III. – 2011. – № 3. – С. 111–117.
213. Хоткевич Г. Недруковані вірші Я. І. Щоголева / Г. Хоткевич // Літературно-науковий вісник. – 1899. – № 7. – С. 1–5.
214. Хоткевич Г. Яків Іванович Щоголів (Огляд його життя і діяльності) / Г. Хоткевич // Літературно-науковий вісник. – 1898. – № 8. – С. 83–107.
215. Хоткевич Г. Яків Іванович Щоголів. Огляд його життя і діяльності / Г. М. Хоткевич // Хоткевич Гнат. Твори : у 2 т. / Г. М. Хоткевич. – К. : Дніпро, 1966. – Т. 1. – 1966. – С. 369–394.
216. Хропко П. Українське козацтво в поетичному осмисленні романтиків 30–40-х років XIX століття / Петро Хропко // Сучасний погляд на літературу. Випуск 4. Науковий збірник. – К., 2000. – С. 14–19.
217. Чамата Н. Український віршознавчий дискурс від перших граматик і поетик включно з добою романтизму / Ніна Чамата // На стику культур : польський та український вірш : збірник наукових праць. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2007. – С. 9–22.
218. Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму) / Д. Чижевський. – Тернопіль : МПП «Презент», за участю ТОВ «Феміна», 1994. – 480 с.
219. Чижевський Д. Слов'янський романтизм / Дмитро Чижевський // Слово і час. – 2005. – № 8. – С. 51–62 ; № 9. – С. 65–78.
220. Чотарі В. Еволюція жанру псалма в українській літературі. Європейський аспект / Вероніка Чотарі // Волинь філологічна : текст і контекст. Польська, українська, білоруська та російська література в європейському контексті : зб. наук. пр. – Вип. 6 : у 2-х ч. – Ч. II. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – С. 294–305.

221. Шалагінов Б. Романтичний словник : до історії понять і термінів раннього німецького романтизму / Борис Шалагінов. – К. : Видавничо-поліграфічний центр НаУКМА. – 2010. – 136 с.

222. Шамрай А. Мотиви «національної туги» в творчості І. Галки та А. Могили / А. Шамрай // Харківська школа романтиків / [редакція, вступні статті й примітки А. Шамрая]. – Х. : Державне видавництво України. – Т. 2. – 1930. – С. 5–46.

223. Шамрай А. Я. Щоголів в оцінках літературної критики / А. Шамрай // Щоголів Я. Ворскло. – Х. : Держвидав України, 1930. – Т. 1. – С. 3–19.

224. Шамрай А. Левко Боровиковський як поет-романтик / А. П. Шамрай // Матеріали до вивчення історії української літератури : в 5 т. / [упоряд. І. П. Скрипник, П. М. Сіренко]. – К. : Радянська школа. – Т. 2. Література першої половини XIX ст. – 1961. – С. 282–301.

225. Шамрай А. Співробітники альманахів «Сніп» (1841) і «Южного русского сборника (18487)» / А. П. Шамрай // Матеріали до вивчення історії української літератури : в 5 т. / [упоряд. І. П. Скрипник, П. М. Сіренко]. – К. : Радянська школа. – Т. 2. Література першої половини XIX ст. – 1961. – С. 335–343.

226. Шафарик П. О Русалкахъ / [переводъ Ивана Кр. Здерковского] // Зоря Галицька. – 1851. – Ч. 99. – С. 833–836 ; Ч. 100. – С. 845–848.

227. Шевельов Ю. Інший романтик, інший романтизм / Юрій Шевельов // Вибрані праці у двох книгах. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянської академії». – Кн. II. Літературознавство, 2008. – С. 45–57.

228. Шеллинг Ф. В. Й. Дедукция произведения искусства вообще; Об отношении изобразительных искусств к природе / Ф. В. Й. Шеллинг // Литературные манифесты западно-европейских романтиков / [под ред. А. С. Дмитриева]. – М. : Изд-во Московского ун-та, 1980. – С. 135–137.

229. Шерякова О. Віршування Якова Щоголева та Ісидора Пасічинського 70-х років XIX століття / Оксана Шерякова // Науковий вісник

Чернівецького університету. – 2004. – Вип. 214–215. Слов'янська філологія. – С. 71–78.

230. Шлегель А. «Герман и Доротея» Гете (рецензия); Суждения, Мысли и идеи о литературе и искусстве; Чтение о драматическом искусстве и литературе / А. Шлегель // Литературные манифесты западно-европейских романтиков / [под ред. А. С. Дмитриева]. – М. : Изд-во Московского ун-та, 1980. – С. 123–134.

231. Шлегель Ф. Об изучении греческой поэзии; Из «Критических (ликейских) фрагментов»; Из «Атенийских фрагментов»; Разговор о поэзии / Ф. Шлегель // Зарубежная литература XIX века : Романтизм : Хрестоматия историко-литературных материалов : Учебное пособие / [сост. : А. С. Дмитриев, Б. И. Колесников, Н. Н. Новикова]. – М. : Высшая школа, 1990. – С. 34–48.

232. Шупик В. Світ символів Якова Щоголева / Валентина Шупик // Київська старовина. – 2009. – № 5–6. – С. 165–170.

233. Щоголевъ Я. Автобиографическая заметка / Я. Щоголевъ // Киевская старина. – 1904. – № 10. – С. 7–9.

234. Щоголевъ Я. Янголь смерты (Послѣднее стихотвореніе Я. И. Щоголева) / Я. Щоголевъ // Киевская старина. – 1901. – Т. 1. – С. 19–21.

235. Щоголев Я. Вибране / Я. Щоголев. – К. : Дніпро, 1971. – 158 с.

236. Щоголев Я. Ворскло. Лірична поезія / Я. Щоголев. – Х., 1883. – 154 с.

237. Щоголев Я. Лебедушка : Стихи [для дошкольного возраста] / Я. И. Щоголев ; [пер. с укр. Р. Заславский]. – М. : Детская литература, 1976. – 24 с.

238. Щоголев Я. Могила / Я. Щоголев // Молодик. – Часть 2. – Х., 1843. – С. 125–126.

239. Щоголев Я. Поезії / Я. Щоголев ; [упор. текстів, передм. прим. А. А. Каспрука]. – К. : Радянський письменник, 1958. – 510 с.

240. Щоголев Я. Почтальон, Зимние утро [стихи] / Я. Щоголев ; [пер. с укр. Н. Ушакова] // Советская Украина. – 1955. – Кн. 3. – С. 126.

241. Щоголев Я. Слобожанщина : Лірна поезія / Я. Щоголев. – Х., 1898. – 143 с.
242. Щоголев Я. Твори / Я. Щоголев ; [упор. А. Шамрай]. – Х., 1930. – Т. 1. Ворскло. – 1930. – 160 с. ; Т. 2. Слобожанщина. – 1930. – 169 с.
243. Щоголев Я. Твори / Я. Щоголев ; [упор. П. К. Волинський]. – К. : Держлітвидав, 1961. – 356 с.
244. Щоголев Я. Чумацкие могилы / Я. Щоголев // Молодик. – СПб., 1844. – С. 99.
245. Щоголивъ Я. Суботи св. Дмитра, Ткачъ, Лялька, Покирна, Черевычкы, Шынок, Опизнывся, Хортиця, Безридни, Неволя, У поли, Вечиръ, Косари / Якивъ Щоголивъ // Викъ. – Т. 1. Украинська поезія видъ Котляревського до остайнихъ часивъ. – К., 1902. – С. 171–190.
246. Щоголів Я. Вибір творів. З портретом автора та вступною статтею Богдана Лепкого / Я. Щоголів. – Ч. 44. – Берлін, 1924. – 80 с.
247. Щоголів Я. Вибір творів. З портретом автора та вступною статтею Богдана Лепкого / Я. Щоголев. – Ч. 44. – Берлін, 1924. / Збагачений репринт книжки видавництва «Українське слово». – К. : Редакційно-видавничий центр «Горудень», 1998. – 146 с.
248. Щоголів Я. Поезії / Я. Щоголів ; [передм. і вибір М. Зерова]. – К. : Книгоспілка, 1926. – 96 с.
249. Щоголів Я. Престол, Чернець [Вірші] / Я. Щоголів // Православний вісник. – 1988. – № 6. – С. 32.
250. Щоголів Я. Псальма Давида, Хортиця, Листопад. Вірші / Я. Щоголів // Державин В. Антологія української поезії. / В. Державин. – Лондон : В-во Спілка української молоді у Великій Британії, 1957. – С. 91–93.
251. Щоголів Я. Твори / Я. І. Щоголів – Х. : Видавництво САГА, 2007. – 342 с.
252. Щоголів Я. Твори. Повний збірник з ілюстраціями / Я. І. Щоголів ; [упор. проф. М. Сумцов]. – Х., 1919. – 287 с.

253. Щоголів Я. Чередничка. Вибрані твори / Яків Щоголів. – К. : Веселка, 1968. – 211 с.
254. Щоголів Я. Шинок, Крамар, Чуприна. Вірші / Я. Щоголів // Перець. – 1993. – № 17. – С. 6–7.
255. Эмирсуинова Н. Новые подходы к изучению русского романтизма в литературоведении 1990-х годов / Н. К. Эмирсуинова // Культура народов Причерноморья. – 2004. – № 54. – С. 204–210.
256. Яблонська О. В. Історія української літератури першої половини ХІХ ст. : Методичні рекомендації для студентів спеціальності «Українська мова та література» / О. В. Яблонська. – Волинський державний університет ім. Л. Українки, 2006. – 105 с.
257. Яворницький Д. За чужий гріх : роман / Д. І. Яворницький. – Х., 1993. – 351 с.
258. Яценко М. Українська романтична поезія 20–60-х років ХІХ ст. / М. Т. Яценко // Українські поети-романтики. Поетичні твори / [упор. і прим. М. Л. Гончарука ; редактор тому М. Т. Яценко ; ред. колегія І. О. Дзевєрін (голова), О. Т. Гончар, Ю. Е. Григор'єв (секретар), В. Г. Дончик, М. Г. Жулинський (заст. голови) та ін.]. – К. : Наукова думка, 1987. – С. 5–36.
259. [Studziński Cyryl]. Charakterystyka i geneza poetycznych utworów Ambrożego Metlińskiego. Napisał Cyryl Studziński [Osobne odbicie s Tomu XXVI. Rospraw Wydziału filologicznego Akademii Umiejętności w Krakowie] / Cyryl Studziński. – Kraków, 1897. – 51 s.